00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 3

Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2009

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 4

Director del Museu d'Història de Barcelona-MUHBA
Joan Roca i Albert

Director del Servei d'Arqueologia
Ferran Puig i Verdaguer

Responsable d'arqueologia preventiva
Carme Miró i Alaix

Responsable d'intervencions arqueològiques
Josep Pujades i Cavalleria

Responsable d'intervencions patrimonials
Montserrat Pugès i Dorca

Gestió administrativa
Sílvia Lezana i Les

Coordinació de continguts
Miriam Castrillo i Villa

Coordinació editorial
María José Balcells Alegre

Revisió lingüística
Vinyet Gisbert – Ideographia

Revisió lingüística del castellà
Carlos Mayor

Disseny gràfic i maquetació
Albert Salarich - Ideographia

Impressió
Igol, SA

Primera edició, desembre de 2010

© de l'edició: Museu d'Història de Barcelona,
Institut de Cultura, Ajuntament de Barcelona
www.museuhistoria.bcn.cat
© dels textos: els autors
© de les imatges: els autors
Queda prohibida la reproducció total o parcial
sense el permís exprés de l'editor,
en els termes marcats per la llei.

ISSN sol·licitat
Dipòsit legal: xxxx

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 5

MUHBA MUSEU D'HISTÒRIA DE BARCELONA

Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2009

Ajuntament de Barcelona
Institut de Cultura

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 6

Sumari

Presentació 9
Joan Roca

Introducció 11
Ferran Puig

Repensar la arqueología urbana 15
Ignacio Rodríguez Temiño

L'arqueologia a Barcelona. Conceptes i metodologia d'actuació 25
Ferran Puig

La gestió de la conservació del patrimoni arqueològic 33
Montserrat Pugès

L'arqueologia a Barcelona l'any 2009 39
Josep Pujades

Principals intervencions 47
- Ajuntament 48
- Arc de Triomf 52
- Can Fargas 56
- Can Ricart 60
- Carrer de les Caputxes, 1 66
- Avinguda de l'Estatut de Catalunya 68
- LAV Mallorca / Torre del fang 70
- Carrer de Lledó, 7 74
- Mas Guinardó 78
- Mercat de Sant Antoni 82
- Metro L9. Estació de Foneria 88
- Museu Picasso 92
- Palau Alós 96
- Placeta del Pi, 2 100
- Passeig de Picasso, 24 bis-26-28-30 102
- Carrer de la Reina Amàlia, 31-33 106
- Carrer de la Reina Amàlia, 38-38 bis 116
- Carrer de Ripoll, 25 120

Altres intervencions 125
- Antic Convent de Sant Agustí 126
- Carrer de n'Aroles, 3 127
- Carrer de Ataülf, 11 128
- Carrer dels Banys Vells, 6 129
- Carrer de Bellesguard, 19x 130
- Biblioteca Sant Pau-Santa Creu 132
- Casa dels Infants Orfes 134
- Castell de Montjuïc 135
- Plaça de Catalunya 136
- Passeig de Circumval·lació, 2-42 i 15-25 137
- Carrer dels Còdols, 6-8 138
- Carrer del Comerç, 38 139
- Carrer del Comte Borrell, 305 140
- Carrer del Doctor Aiguader, 1-21 141
- Carrer de Duran i Bas, 16 142
- Carrer de l'Hospital, 56 143
- LAV Sagrera 144

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 7

LAV sector de Sant Andreu 146
Avinguda de la Mare de Déu de Lorda, 1-3, 2-16 147
Avinguda del Marquès de l'Argentera, 2-16 148
Mercat de la Boqueria 149
Mercat del Born 150
Monestir de Pedralbes 152
Carrer de Montalegre, 3b 153
Carrer de Montsió, 17 154
Plaça de les Olles, 1 155
Palau Episcopal 156
Parc de la Ciutadella 157
Parc Zoològic 158
Pavelló de Santa Apol·lònia 159
Pavellons de Sant Leopold i Sant Salvador 160
Passeig de Picasso, 5-21 161
Pla de Palau, 15-17 162
Avinguda del Portal de l'Àngel, 12 163
Carrer de Ramon Berenguer el Vell 164
Refugi núm. 374 165
Carrer del Regomir, 7-9 166
Carrer de Ripoll, 25 167
Carrer d'en Robador, 35-37 168
Carrer de Sant Domenec del Call, 1 169
Plaça de Sant Felip Neri 170
Plaça de Sant Josep Oriol, 9 171
Carrer de Sant Pere Més Alt, 76 172
Carrer del Sotstinent Navarro, 4-6 173
Carrer de Valldonzella, 8-24 174

Intervencions sense afectació del patrimoni **177**

Balanç dels treballs de conservació-restauració durant l'any 2009 **185**
Montserrat Pugès

Treballs in situ **193**
Carrer de Bellesguard, 19 x 194
Capelles del Convent de Sant Agustí 196
Metro L9. Estació de Foneria 198
Palau Solterra-Barbarà 200
Baixada de Sant Miquel, 1 202

Treballs al laboratori **207**
Antic Convent de Sant Agustí 208
Carrer Ample, 1 209
Plaça de Blanquerna, 1-2 211
Passeig de Circumval·lació, 1 b 212
Passeig de Circumval·lació, 8-14 215
Carrer de la Ciutat, 3 217
Plaça del Pi, 7 218
Passeig de Picasso, 24B-30 220
Passeig de Picasso, 24B-30 (vidre) 222
Carrer del Rec, 1-53, 2-36 224
Carrer Salses 225
Plaça de Sant Agustí Vell, 2-4 226
Carrer de Sant Pere Mitjà, 81-87 227
Carrer del Sotstinent Navarro 228
Portal de Sant Daniel 229

Estudi de materials **233**
Molins rotatoris romans 234
Tractament de metalls moderns 236

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 8

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 9

Presentació

L'Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona es consolida amb aquesta segona edició, corresponent a les intervencions arqueològiques de 2009. L'excel·lent rebuda de l'anterior, dedicat a 2008, juntament amb les millores de disseny i continguts introduïdes, de ben segur que en fan un instrument de consulta important, tant en la seva versió en paper com en la futura versió digital, en la qual ja s'està treballant.

En temps com els actuals, de forta crisi, és especialment important de posar de relleu l'esforç compartit per l'Administració, els promotors del sector immobiliari que han de finançar els treballs de cerca en sòls privats, les empreses i professionals del sector de l'arqueologia i el patrimoni i el Servei d'Arqueologia de la ciutat. La suma de recursos i esforços dedicats a la investigació arqueològica del nostre sòl i subsòl mereix una difusió pública dels resultats, que així mateix justifica i posa de relleu la tasca de supervisió i salvaguarda patrimonial que es fa des del MUHBA. Aquesta visualització de la cerca arqueològica de 2009 es veurà acompanyada dels treballs del catàleg de la Carta Arqueològica de Barcelona, que resumeix en un sol document els fruits de l'activitat arqueològica a la ciutat des dels seus inicis. Aquest és un instrument ambiciós, encara en període de proves, que requerirà múltiples revisions per convertir-lo en un document de referència definitiu.

Amb aquest esforç de sistematització, el Servei d'Arqueologia -ja es deia en el pròleg de l'Anuari de 2008- contribueix de manera decisiva al projecte de R+d+i del Museu d'Història de Barcelona, amb vista no tan sols a proporcionar al municipi els instruments de consulta necessaris, sinó també a l'exportació de *know how* pel que fa a la investigació i sistematització del passat urbà pel mètode arqueològic.

En l'horitzó de la recentment creada Xarxa de Museus de Ciutat i Centres de Recerca Urbana d'Europa, liderada pel MUHBA i que compta amb la participació d'uns vint museus de tot el continent, aquesta preocupació sistematitzadora del Servei d'Arqueologia és fonamental. Els seus resultats, conjuntament amb la tasca desenvolupada pel Centre de Recerca i Debat del Museu des del departament de Projectes, ens són imprescindibles de cara a la difusió de coneixements, formació de nous professionals i, sobretot, de cara a la potenciació de Barcelona com a ciutat generadora de projectes i productes del camp de la cultura per mitjà del seu Museu d'Història.

Joan Roca i Albert
Director del MUHBA

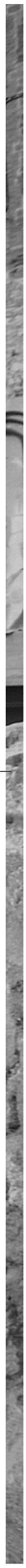

Arc de Triomf
(Servei d'Arqueologia)

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 10

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 11

Introducció

Us arriba un nou Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona, editat pocs mesos després de l'aparició del primer número de la revista. Com us dèiem a la presentació d'aquell número, que es va dedicar a les actuacions desenvolupades a la ciutat de Barcelona l'any 2008, la intenció del Museu d'Història de Barcelona i del seu Servei d'Arqueologia, és que la revista pugui anar recollint tota aquella activitat feta al voltant de la intervenció sobre el patrimoni històrico-arqueològic al llarg de l'any anterior al de la seva publicació. Som al final de l'any 2010 i, des de l'equip de redacció i realització de la revista, s'ha cregut adient plantejar-nos el repte, o millor dit el deure, de normalitzar en el mínim temps possible el calendari de la publicació. Així, el que tocava enguany era fer-vos a mans l'Anuari del 2009 i així ho hem fet. Hem de confessar que ha estat un esforç notable l'edició de dos números d'una revista en un mateix any, un abans i l'altre després de l'estiu, combinant els treballs complexos de l'edició amb la intensa tasca del dia a dia de l'arqueologia de Barcelona.

Ara, l'Anuari del 2009 ja és una realitat i ens plau oferir-vos-el amb l'esperança que tingui una bona acollida i que es pugui avançar cap a la consolidació d'aquesta revista com a eina útil, que doni la paraula als tècnics que dirigeixen les actuacions i que expliquin a la gent quins són els primers resultats dels treballs que es duen a terme. L'Anuari presenta una estructura que, a grans trets, intenta continuar la iniciada en l'edició anterior, atesa la bona resposta dels seus lectors. Hem intentat recollir suggeriments i millorar alguns aspectes formals i de presentació. També s'hi han afegit alguns apartats nous que esperem que aportin altres aspectes d'interès a la revista.

En aquesta línia, s'ha cregut adient iniciar la revista incloent-hi un text teòric redactat pel Dr. Rodríguez Temiño en relació amb el tema de la conferència *Arqueología y ciudad: ¿Necesidad o conflicto?* pronunciada en l'acte de presentació del primer número. Reflexionar al voltant de la complexitat de l'arqueologia urbana, de les seves llums i ombres, mirant de somoure els fonaments de la disciplina, amb un esperit constructiu però provocador, sempre és bo. La presentació i l'exposició d'alguns aspectes teòrics, fins i tot filosòfics, al voltant de la història i realitat de la disciplina, del futur de les actuacions arqueològiques en medis urbans, amb un horitzó que mira cap a buscar nous camins, creiem que poden servir de motiu de reflexió i incitació a "Repensar la arqueología urbana", qüestió d'interès per a l'Administració, els professionals i, en general, totes aquelles persones interessades en el patrimoni, l'arqueologia i la problemàtica i incerteses que comporta afrontar els processos de la renovació urbana de les ciutats històriques.

Així mateix, aquesta segona revista acull un apartat dedicat als treballs que es duen a terme des del departament d'Intervenció en el Patrimoni del Servei d'Arqueologia, des del vessant de la metodologia i pràctica de la intervenció. Concretament, es posa a l'abast del públic un balanç d'aquelles actuacions i dels tractaments destinats a la conservació, preservació i restauració de béns mobles i immobles relacionats amb l'activitat arqueològica a Barcelona, realitzats al llarg de 2009. La tasca que es desenvolupa des de fa molts anys, resta, en la majoria dels

Carrer de Regomir, 7-9
(Servei d'Arqueologia)

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 12

casos, desconeguda, tot i que representa un puntal essencial de la nostra activitat. En aquest sentit es farà especial esment de dos aspectes. En primer lloc els treballs de tractament i recuperació del patrimoni immoble o moble un cop ha estat descobert en el transcurs de les intervencions, i en un segon apartat fer esment d'aquells treballs on s'ha participat dins dels processos de recuperació i tractament de les estructures històrico-arqueològiques de la ciutat. Les tasques que es duen a terme es desenvolupen tant en l'àmbit d'intervenció urbana com de laboratori, amb l'objectiu de contribuir a tenir cura dels nous elements del patrimoni, sobretot d'aquells que per la seva fragilitat o significació necessiten una actuació que els equilibri i conservi, com a testimonis i documents patrimonials que són.

L'activitat arqueològica a Barcelona al llarg del 2009

El 2009 ha estat un any que, en general, podem considerar que ha continuat la tònica normal d'altres anys pel que fa a les actuacions. Entre els centenars de consultes i incidències que ens han arribat al llarg de l'any, s'han obert 204 comunicats d'obres que, a partir d'una avaluació de risc, podien afectar el patrimoni arqueològic de la ciutat. D'aquests, des del departament d'Intervenció Arqueològica s'han gestionat i redactat, d'acord amb els diferents promotors, 136 projectes. En aquest període s'han iniciat un total de 103 actuacions noves, a part d'aquelles que s'han estat desenvolupant a partir de projectes redactats l'any anterior. A totes elles s'hi han dut a terme les consegüents reunions de treball i d'assessorament, com també les visites periòdiques d'inspecció o control. L'àmbit territorial de les actuacions ha estat pràcticament a tots els districtes de la ciutat, però destaca, com és usual, el Districte de Ciutat Vella amb 77 intervencions. Igualment, s'ha procedit a la recepció inicial, correcció i assessorament tècnic en les 60 memòries d'intervenció lliurades l'any 2009 per a la seva posterior tramesa normativa al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Dels treballs desenvolupats a l'àrea d'arqueologia preventiva, deixant a part els de redacció d'Estudis d'Impacte sobre el patrimoni arqueològic motivats per diferents projectes urbanístics, destaquem, sense cap mena de dubte, els grans esforços centrats en el desenvolupament dels treballs de concreció i redacció de la Carta Arqueològica de Barcelona, futura eina bàsica per a la gestió i el coneixement de l'arqueologia de la ciutat. El departament d'Intervenció patrimonial ha redactat diferents projectes de diagnosi i d'intervenció. Destaquem sobretot la col·laboració i l'assessorament a la direcció facultativa en la intervenció de restauració de les Capelles gòtiques de l'església de l'antic convent de Sant Agustí. També s'ha redactat el projecte d'intervenció i s'ha participat en l'assessorament de la intervenció arqueològica i de restauració de la muralla medieval del palau de Bellesguard. En el laboratori de conservació i restauració del Servei d'Arqueologia s'han continuat gestionant i tractant noves peces arqueològiques fràgils -vidre, metalls, fusta, cuir, pedra i os, entre d'altres- procedents de les intervencions arqueològiques. Igualment, s'ha seguit participant en els treballs de restauració del vaixell medieval trobat a la Barceloneta, conjuntament amb el Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya, a Girona. També s'ha col·laborat amb l'Escola de Conservació (ECRBM) de la Generalitat de Catalunya en el tractament d'objectes i en les pràctiques d'alumnes.

Pel que fa a la divulgació de l'activitat arqueològica i els seus resultats, destaquem especialment la posada en marxa de l'Anuari, veritable pal de paller de la difusió de l'activitat del Servei d'Arqueologia. Així i tot, 2009 també ha estat un any prou intens en altres aspectes, ja que s'ha participat en diferents esdeveniments científics o tècnics a escala local o internacional. Voldríem fer esment especial de la participació al "XIè Congrés d'Història de la Ciutat", que sota el lema *La ciutat en Xarxa*, fou organitzat per l'Arxiu Històric de la Ciutat amb la col·laboració del MUHBA, trobada que ha permès sintetitzar diversos aspectes sobre el passat de la ciutat amb les aportacions de l'arqueologia. També destaquem l'aportació del Servei d'Arqueologia al Simposi d'experts dut a terme a Berlín, "Internationales Expertengespräch die Unterirdische

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 13

Stadt - Großstadtarchäologie und Innenstadtentwicklung in Europa", un intercanvi d'experiències referents al tema de la intervenció i el tractament de restes arqueològiques a les metròpolis i la problemàtica que se'n deriva. Un altre fòrum on s'ha explicat el procés i les característiques de l'arqueologia urbana a la ciutat de Barcelona, dins del marc de la recerca arqueològica de Catalunya, ha estat a Mèxic DF, dins del "XIV Simposio Internacional Román Piña Chan" dedicat l'any 2009 a la cultura catalana. S'ha participat també aportant diferents comunicacions al "Colloque International: Conservation, restauration du verre. Actualité et problématiques muséales", trobada destinada a avançar en les propostes de la conservació-restauració de vidre i que es va organitzar a Trélon, França.

Jornades tècniques

L'any 2009 ha estat un any prolífic pel que fa a realització de trobades tècniques amb la finalitat d'avançar sobre aspectes d'interès per a l'arqueologia i la definició de criteris destinats al reconeixement i la millora de l'actuació en el patrimoni de Barcelona. El MUHBA ha celebrat amb aquest objectiu dues importants jornades, organitzades pel Centre de Recerca i Debat conjuntament amb el Servei d'Arqueologia. Just a l'inici de 2009 es va dur a terme la jornada "La intervenció arqueològica a les necròpolis històriques. Els cementiris jueus", en què es va debatre amb experts nacionals i internacionals sobre la necessitat d'emmarcar les intervencions arqueològiques sobre els cementiris històrics jueus des del vessant científic i jurídic com a pas imprescindible per avançar en el coneixement i la salvaguarda del patrimoni històrico-arqueològic. Es va redactar un document de conclusions que recollia el marc de criteris necessaris en les actuacions sobre aquest patrimoni comú.

L'altra jornada de treball va tenir com a punt de reflexió les construccions bastides per a la defensa passiva de Barcelona durant la Guerra de 1936-39. Així, es va preparar i participar en les jornades "Els refugis antiaeris de Barcelona. Criteris d'intervenció patrimonial", dins de les quals s'aportaren visions en diferents taules i ponències. Aquesta trobada va ser útil per posar en comú i debatre sobre el present i futur d'aquest llegat patrimonial. Durant aquest encontre es va posar en evidència la fragilitat d'aquestes construccions, la majoria de vegades creades amb la urgència i les dificultats lògiques del moment de la guerra. Igualment es va copsar la necessitat d'emprar metodologies arqueològiques en el seu estudi, i també de poder disposar d'unes bases de dades documentals que en recullin el coneixement. Aquesta ha de ser una tasca conjunta de l'Administració i d'organitzacions i ciutadans interessants en el tema. Al final de les jornades es va redactar un document de conclusions i de criteris per definir com cal actuar per fer compatible el necessari creixement dels serveis i remodelacions urbans amb la presència d'aquest patrimoni comú.

Ferran Puig
Director del Servei d'Arqueologia
fpuigv@bcn.cat

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 14

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 15

Repensar la arqueología urbana

El cambio de modelo

En un país de albañiles y camareros, los arqueólogos no podemos ser otra cosa que eso, pero con cualificación universitaria. Por un lado nos enganchamos al boom del ladrillo, especializándonos en dejar los solares listos para una nueva construcción. Por otro, los yacimientos musealizados están orientados al consumo turístico, lo que ha hecho de quienes trabajamos en ellos una suerte de guías-camareros con titulación universitaria.

En un país de albañiles y camareros lo importante es que los albañiles-arqueólogos realicen la parte mecánica de su trabajo: vaciar el solar lo más barato y rápido posible. En ello se cifra su eficacia y así se justifica su necesidad. Todos los mecanismos del sistema (formación, tutela administrativa, planeamiento urbanístico, regulación jurídica de las excavaciones, etcétera) están orientados a esa función específica y prioritaria. Poca duda cabe de que el sistema ha venido funcionando, a pesar de sus inevitables contradicciones y disfunciones, con una eficiencia innegable.

Teatro Romano
de Cartagena
Valorización de vestigios
(Ignacio Rodríguez)

En un país de albañiles y camareros la mencionada eficacia del sistema no incluye hacer algo socialmente relevante con la arqueología. Ni a las excavaciones arqueológicas urbanas se les exigen memorias que expongan el resultado de la actividad acometida ni mucho menos se pide que tales memorias sean publicadas, puesto que su función primordial no es producir conocimiento, sino liberar solares de la «carga arqueológica».

Si algo tiene de bueno la crisis que estamos atravesando es que, con independencia de las soluciones adoptadas para salir de ella y del tiempo que tarde en reactivarse la economía española, no podremos seguir siendo un país de albañiles y camareros. No pretendo pasar por experto en cuestiones económicas, tampoco por un Rappel de la arqueología urbana española, pero está fuera de toda duda que el crac inmobiliario ha afectado a la economía y que, en España, el millón y medio de casas terminadas o a punto de terminarse carentes de expectativas de venta a corto plazo, a las que se ha denominado zombis (*The Wall Street Journal*, 16 de septiembre de 2010), hace impensable que la recuperación económica venga de la mano de un incremento del parque inmobiliario.

Existe poca coincidencia sobre el rumbo que debe tomar la economía española, y tampoco importa mucho para este trabajo, pero parece claro un cambio de modelo productivo, cuyas claves deberán incluir en mayor o menor proporción dosis suficientes de formación, entendida como un aumento general del capital cultural, respeto al medio ambiente e innovación.

A la arqueología, como parte importante de la gestión del patrimonio cultural, le fue fácil subirse al carro del modelo anterior, pero esa vía ya no lleva a ningún lado, o al menos a ningún lado al que merezca la pena ir. Sin embargo, este nuevo salto será algo más complejo y requerirá nuevos consensos sobre qué hacer y cómo hacerlo para enganchar la tutela del patrimonio

Efectos no deseados:
Destrucción de un posible
ninfeo en la Plaza Mayor
de Écija (Sevilla).
(Ignacio Rodríguez)

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 16

cultural, y en concreto la del arqueológico urbano, al tren que vaya a algún sitio de interés. Esto no significa el final de la arqueología urbana, ni mucho menos; pero me parece evidente que, a la luz de la situación general, la gestión del patrimonio arqueológico urbano debe actualizar los criterios sobre los que habrá de sustentarse.

Como en todo proceso de reflexión, no veo redundante, para comenzar, bucear algo en el origen del concepto, en este caso el concepto moderno de arqueología urbana, y analizar las contradicciones que entonces se planteaban porque la actualización de los conceptos debería partir de su superación.

Conflicto (no resuelto) en el origen de la moderna arqueología urbana: investigación frente a gestión

El coloquio internacional celebrado en Tours en 1980 bajo el título de «Archéologie urbaine» (*Archéologie urbaine*..., 1982) se considera un auténtico referente indispensable para hablar del origen de la concepción moderna de la arqueología urbana. Sin embargo creo que, como suele ocurrir con los lugares comunes, no se ha llegado a entender bien el alcance real de sus debates, ni el trasunto que reflejan. En Tours no había una sola concepción de qué debía ser la arqueología urbana, sino dos. Ambas visiones, a pesar de las buenas intenciones expresadas en los discursos de apertura, no llegaron a converger en una formulación conjunta de la actividad arqueológica en las ciudades. Este hecho carecería de trascendencia si no fuese porque refleja de forma cabal uno de los principales caballos de batalla sobre los que ha viajado la arqueología urbana. Por eso me parece oportuno volver a las actas del famoso encuentro y exponer esos dos polos, que si bien entonces no llegaron a estar agriamente enfrentados luego devinieron antagónicos.

Por un lado se encontraba una visión historicista, planteada por buena parte de quienes convocaron el coloquio, en especial H. Galinié y J. Chapelot. Esta aproximación a qué debía ser la arqueología urbana es la que triunfa en los informes preliminares, que contienen el armazón dogmático fundamental transmitido por el coloquio. Uno de los conceptos seminales que componen ese núcleo esencial es justamente el de arqueología urbana, una definición en torno a la cual se situaron todos los demás aspectos tratados en las sesiones de trabajo. Hacía referencia a un proyecto de investigación de las ciudades, sobre todo las de origen antiguo o medieval, que abarcase toda su dimensión cronológica y espacial, superando la tradicional fijación de la arqueología por una etapa o un conjunto monumental concreto. A estas formas incompletas de acercamiento al hecho urbano se las denominaba arqueología en medio urbano o «arqueología en la ciudad», frente a la arqueología urbana o «arqueología de la ciudad».

Debe tenerse presente que esta definición, tal y como la plantearon H. Galinié (1982a) o J. Chapelot (1982), implicaba la idea de proyecto de investigación; esto es, la arqueología urbana debía estructurarse como una línea de conocimiento que abogase por desentrañar las claves del fenómeno urbano, para lo cual era fundamental seguir un protocolo específico que partiese de dos consideraciones. De un lado, la evaluación del potencial arqueológico de la ciudad, siguiendo la experiencia inglesa aplicada en Londres (Biddle y Hudson, 1973). De otro, la elección de los lugares donde desarrollar excavaciones arqueológicas programadas, cuyo objetivo fuese la resolución de los problemas históricos planteados por el proyecto, y no necesariamente atender todas las excavaciones preventivas o urgentes. Este aspecto resulta crucial para entender el modelo de arqueología urbana defendido en Tours por estos autores. De hecho, el primero de los interesantísimos debates del final de las sesiones de trabajo está dedicado a la «Programmation de la recherche: les choix en archéologie urbaine» (*Archéologie urbaine*..., 1982: 207-210), y se centra en la necesidad de que la arqueología urbana como tal pueda/deba

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 17

entrar dentro de las líneas oficiales de investigación, con la consiguiente posibilidad de programar excavaciones al margen de los salvamentos y seleccionar de entre ellos los que puedan ofrecer mayor garantía de conocimiento. Como aclara J. Chapelot (ibídem: 208) en ese intercambio de opiniones, su ponencia (el informe final de la sesión de trabajo III) pone el acento en la necesidad de programar la investigación y no los salvamentos.

Coincidente con este planteamiento, en la primera sesión dedicada a la formulación de la arqueología urbana su ponente aparta de ésta las excavaciones preventivas y los salvamentos, que confina a la arqueología en medio urbano, porque responden a una amenaza de destrucción y no a cuestiones científicas. Constata, no sin cierto grado de rechazo, que en las ciudades donde abunda esta práctica arqueológica existe una especialización de los arqueólogos en los grandes momentos del devenir histórico de la ciudad, normalmente la Antigüedad y la Edad Media, en detrimento de otros menos espectaculares (Galinié, 1982a: 22). Incluso en la propia Tours, donde ha desarrollado toda su labor como arqueólogo urbano, asistiendo también a excavaciones de salvamento, H. Galinié reconoce que estos casos han sido útiles sobre todo para datos y corroboraciones topográficas, concentrando sus esfuerzos en excavaciones sistemáticas de cierta amplitud (Galinié, 1982b: 80 y ss.).

En definitiva, esta visión propugna una arqueología urbana constituida casi como una especialidad de la arqueología cuyo objetivo de estudio se abordaría mediante programas de investigación específicos al margen de los avatares de los salvamentos. La clave de esta aproximación historicista es su visión de conjunto y la selección de los aspectos objeto de investigación, frente a la mera suma de datos aportados por las excavaciones preventivas y los salvamentos.

Por otro lado, la situación de la arqueología urbana en general estaba definida, en buena parte, por las excavaciones de urgencia o salvamentos, a los que el gobierno estaba tratando de hacer frente mediante la dotación de unos fondos especiales, los FIAS (*fonds d'intervention pour l'archéologie de sauvetage*), puestos en circulación a partir de 1977. En su alocución, el ministro de Cultura del momento no olvida que la arqueología urbana es digna del diálogo y la colaboración entre los expertos conocedores de las ciudades y los que llevan a cabo las excavaciones urbanas de salvamento (*Archéologie urbaine*..., 1982: 13). Por otra parte, todas las comunicaciones nacionales (francesas) e internacionales hacen alusión a la gestión de las excavaciones de salvamento, evidenciando que es el tema de interés prioritario del momento. En este sentido, el caso de Londres (Hobley, 1982), capitaneado por el Departamento de Arqueología Urbana del Museum of London, resulta paradigmático. Incluso en los debates se atisban posiciones encontradas, aunque la polémica no llegue a ser abierta. Así, en el coloquio antes mencionado, J. Lasfargues manifiesta una postura contraria a la necesidad de «seleccionar» las intervenciones preventivas:

> [J]e ne veux pas développer une argumentation contraire dès maintenant, parce qu'il est évident que le débat devra s'établir longuement dans les séances que nous allons tenir sur ce point capital. Je souhaite seulement pour l'instant que les « partisans du choix » précisent très clairement ce que recouvre pour eux cette formule, et ajouter que je refuse le principe du choix s'il concerne les fouilles préventives.[1]

Esta postura, centrada en la resolución de los problemas generados por las excavaciones preventivas y de urgencia, o de salvamento en la terminología de la época, es la que más adelante sus oponentes denominarán «patrimonialista», frente a la «historicista» mantenida por ellos (Galinié, 1997: 193).

Quizás parte del desencuentro naciese del estado en que se encontraban, por aquella época, las excavaciones de salvamento. Debe recordarse que, si bien en algunos lugares había pasado el denominado «tiempo de los bulldozers» (Lasfargues, 1982; Lasfargues y Mandy, 1985: 149), la

1. «No pretendo desarrollar una argumentación contraria en este momento, ya que es evidente que el debate deberá plantearse ampliamente en las sesiones que mantendremos en torno a este punto crucial. Por el momento tan sólo deseo que los "partidarios de la elección" precisen con gran claridad qué representa para ellos esa fórmula, y añadir que rechazo el principio de la elección si se aplica a las excavaciones preventivas.» (*Archéologie urbaine*..., 1982: 209.) [Traducción propia]

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 18

situación distaba mucho de estar bajo el control que ahora puede tenerse sobre la afección de los procesos de construcción en las ciudades. En la mayoría de ellas, las excavaciones eran más la excepción que la norma y, cuando se producían, las condiciones de su desarrollo resultaban draconianas (Rodríguez Temiño, 2004: 55-57). Por tanto, el interés por elegir dónde intervenir manifestado en el coloquio quizás no respondiese tanto a un desafecto por las excavaciones de salvamento como a una necesidad de optimizar los escasos medios humanos y materiales con los que se contaba.

Sin embargo, las referencias bibliográficas posteriores no muestran ninguna reconsideración de la imposibilidad de aunar la visión patrimonialista y la histórica, sino que se limitan a constatar la forma en que ese antagonismo, debido más a razones de orden práctico que a planteamientos teóricos, se ahonda hasta perder cualquier tipo de conexión. Por ejemplo, H. Galinié, en un trabajo de finales de los noventa, señala que desde mediados de los ochenta se había materializado un proceso de usurpación de la arqueología urbana por parte de la preventiva, que habría encontrado acomodo bajo el paraguas de la anterior, para después desterrar toda posibilidad de conocimiento histórico-arqueológico de las ciudades (Galinié, 1999: 13). Sin embargo, este autor nunca ha planteado la necesidad de estructurar la obligación de salvar aquellos vestigios amenazados por la transformación urbana dentro de su llorado proyecto de investigación.

A finales de los noventa se admite con realismo que los objetivos de Tours referidos al desarrollo de un proyecto de excavación han quedado preteridos y que, en la práctica, se hace una *archéologie en la ville*, pero tampoco se explica el porqué de esa circunstancia, ni si se desea poner remedio a esa frustración, aunque parece claro que no (Garmy, 2001).

Sea como fuere, el resultado es que ambas posturas, es decir, la que privilegiaba la investigación ante todo y la que estaba más centrada en la resolución del problema que suponía la pérdida de información arqueológica por el proceso de construcción de la ciudad, no llegaron a complementarse y a crear una sinergia que diese satisfacción a esos dos aspectos. La evolución posterior no se ha caracterizado por la sutura de la brecha abierta entonces, sino que la prevalencia de una visión gestora ha terminado arrinconando la opción historicista. El hundimiento de su buque insignia, el Centre national d'archéologie urbaine de Tours, que, tras haber perdido su personalidad jurídica como servicio externo de la Subdirección General de Arqueología, ha terminado por integrarse en ella de forma anodina, es la imagen más clara del fin de la preeminencia del proyecto de investigación urbano.

Esta derrota de la investigación frente a la mera gestión de excavaciones no ha sido un fenómeno exclusivamente francés; en España el divorcio entre ambas es una premisa inamovible desde comienzos de los ochenta (Rodríguez Temiño y Rodríguez de Guzmán, 1997; Rodríguez Temiño, 2004). En Italia el Congreso de Rapallo («Archeologia e pianificazione...», 1979), previo al de Tours, tampoco sirvió para salvar el escollo entre investigación urbana y gestión de excavaciones en la ciudad. En Inglaterra nunca se ha planteado la idea de investigar las ciudades como una opción incompatible con la gestión de las excavaciones preventivas, pero existe un reconocimiento expreso de que no por mucho excavar se conocen mejor las ciudades (Cunliffe, 1990).

Durante los noventa se había llegado a cierto consenso sobre los nuevos derroteros por los que la arqueología urbana debía transitar para abastecer la demanda de excavaciones preventivas, cuyo número había aumentado exponencialmente al ritmo del crecimiento de nuevas construcciones, tanto en los cascos históricos como en sus periferias. Un informe del Consejo de Europa publicado en 1999 (*Rapport sur la situation...*, 2001), aunque su elaboración fue requerida como uno de los acuerdos previos al Convenio Europeo para la Protección del Patrimonio Arqueológico (revisado) de La Valletta de 1992, muestra ese grado de unificación. Para entonces, la arqueo-

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 19

logía urbana se había convertido en un rosario de excavaciones en las principales ciudades de Europa Occidental, ayunas de cualquier suerte de visión conjunta o proyecto teleológico de investigación. Con respecto de este punto, R. Leech (2001: 11) no tiene reparo en reconocer lo siguiente en el resumen introductorio del informe:

> [L]a publication d'un rapport scientifique est essentielle pour la conclusion et les arguments élaborés autour des témoignages issus de fouilles archéologiques urbaines. De nombreux pays, dont la République tchèque, l'Estonie, la Finlande, la France et les Pays-Bas, signalent un manque de moyens financiers pour la rédaction des rapports finaux et la publication des résultats. En Irlande, il est admis que le rapport définitif complet soit dans de nombreux cas, conservé dans les archives plutôt que publié, néanmoins il doit toujours être établi par écrit. Au Royaume-Uni, la masse de données accumulées au cours des années 70 et 80 n'est toujours pas entièrement traitée. En effet, si le financement des fouilles peut sembler fondé aux yeux du promoteur, il est en revanche plus difficile de le convaincre de rapporter le coût de l'analyse des données, ses travaux sur le site une fois adressés.[2]

También aporta la razón fundamental del porqué de esa falta de resultados finales: la ausencia de financiación para realizarlos. La ejecución de excavaciones pudo expandirse porque su coste se endosó a los promotores, en aplicación del principio del derecho medioambiental de que «el que contamina paga». Resulta implícito en él que sólo paga lo que contamina; es decir, el registro de la documentación presta a perderse por su intervención, pero no parece que puedan incluirse en el lote los estudios y análisis posteriores, algo difícil de cuantificar y que requiere unos tiempos más dilatados. En la actualidad contamos con estudios jurídicos solventes sobre la naturaleza de esa aportación privada para realizar excavaciones (Bermúdez Sánchez, 2003), pero siempre partiendo de la premisa de que la obligación atañe a la realización del trabajo de campo.

Mientras que el éxito del sistema se ha medido en el número de excavaciones realizadas y en el de profesionales dedicados a ellas, el déficit de estudios se ha acallado por la rotundidad de los demás datos; por tanto, poco o nada se ha hecho para reducirlo (Rodríguez Temiño, 2004: 121-125). Es el planteamiento lógico cuando se identifica a los arqueólogos con albañiles cualificados que sirven para realizar los movimientos de tierra con cierto cuidado. La difusión y el uso social de la información recuperada no resultaban tan relevantes como retirar la tierra para permitir las nuevas construcciones. Sin embargo, ahora que ese modelo ha pasado página lo urgente es buscar una alternativa.

Repensar la arqueología urbana

La necesidad imperiosa de reorientar el sentido y la práctica de la arqueología urbana ha sido un tema recurrente en mis trabajos (Rodríguez Temiño, 2004, 2006, 2006-2007 y 2010). Por tal razón no me parece oportuno insistir en ello usando los mismos argumentos y prefiero aprovechar esta ocasión para ahondar en un tema en particular: la investigación. Acrecentar el conocimiento de las ciudades en las cuales se practican excavaciones urbanas no es un mero capricho, ni tampoco una exigencia estrambótica, es la dimensión social exigible a quienes tenemos responsabilidades profesionales sobre las excavaciones realizadas en las ciudades: singularmente a los técnicos de las administraciones competentes y a los profesionales liberales que intervienen en ellas, pero también al estamento universitario, que se ha contentado con ser espectador de lo sucedido, cuando no ha sacado provecho del monto de dinero privado y público invertido, ejerciendo en ocasiones una competencia desleal frente a otros profesionales y empresas. No obstante, a pesar de ser la premisa fundamental a partir de la cual pueden desplegarse las demás facetas de la tutela, sobre todo la difusión, la investigación de la ciudad se ha quedado en el tintero de la gestión de la arqueología urbana.

2. «La publicación de un informe científico resulta esencial para las conclusiones y los argumentos elaborados en torno a los testimonios procedentes de las excavaciones arqueológicas urbanas. Numerosos países, entre ellos la República Checa, Estonia, Finlandia, Francia y los Países Bajos, señalan una falta de financiación para la redacción de los informes finales y la publicación de los resultados. En Irlanda se acepta que en muchos casos el informe definitivo completo se conserve en los archivos en vez de publicarse; sin embargo, siempre debe presentarse por escrito. En el Reino Unido, la mayor parte de los datos acumulados durante los años setenta y ochenta aún no se ha procesado en su totalidad. De hecho, aunque la financiación de las excavaciones pueda parecer fundada a ojos del promotor, es bastante más difícil convencerlo de que asuma el coste del análisis de datos, una vez enviados sus trabajos sobre el yacimiento.» [Traducción propia]

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 20

Lo más sorprendente de esta situación es que se asuma como algo natural, quedando al margen de las agendas que presiden las reuniones de expertos y responsables técnicos sobre la situación actual de la arqueología urbana. Este tipo de reuniones, salvo las consabidas excepciones que siempre existen, se caracterizan por estar bastante alejadas del análisis de lo que sucede en el entorno. Antes bien parecen empeñadas en perpetuar el mismo modelo haciendo caso omiso del cambio de contexto en el que actualmente nos movemos. Veamos dos ejemplos bastante significativos.

Una de las últimas jornadas celebradas por el Centre national d'archéologie urbaine de Tours antes de su integración en la Subdirección General de Arqueología, en 2003, estuvo dedicada a los sondeos arqueológicos efectuados como medio de diagnóstico para decretar excavaciones en los solares (*Diagnostics archéologiques en milieu urbain*..., 2004). Se trataba de regularizar y afinar esa práctica en un procedimiento dividido en tres pasos: análisis de documentación previa, sondeos sobre el terreno y elaboración de informe posterior. Como expone J-F. Texier (2004: 8), los diagnósticos, por razones a la vez operativas y financieras, se sitúan en el núcleo de la reflexión sobre arqueología urbana. La razón es bien sencilla: este tipo de evaluaciones previas debe incorporar una previsión de coste al que han de ajustarse las excavaciones, y quedarse corto o sufrir imprevistos comporta la ruina de la intervención por los problemas jurídicos que acarrean. Atrapados en esa trampa, los arqueólogos franceses están afanados en instituir protocolos avalados por la administración para salvarla de la mejor manera posible. Lo más llamativo del caso no es que, de forma habitual, los sondeos realizados para corroborar las primeras hipótesis sobre la estratigrafía y complejidad del solar sean mecánicos (Jouquand, 2004), sino que al final todo el esfuerzo se lo lleve algo que no deja de ser un mero instrumento de gestión, pretiendo toda discusión sobre su finalidad e incluso la utilidad del modelo. Creo que ni el propio H. Galinié, en sus peores predicciones del futuro de la arqueología urbana gala, se atrevía a prever algo semejante.

En España, la consolidación durante los noventa de instrumentos de gestión que han resultado eficaces, en el contexto del boom inmobiliario, ha conducido a una etapa de repetición autosatisfecha con riesgo cierto de solidificación, salvo honrosas excepciones. A la vista de que las ciudades con emergente arqueología urbana se miran en estos modelos como espejos donde reflejarse, el sistema parece estar llamado a perpetuarse de manera mecánica. No hay muchos indicios sobre la necesidad o conveniencia de reflexionar sobre él, al menos en público (*Arqueología, patrimonio histórico y urbanismo*..., 2010). Tampoco se abordan las principales carencias que tiene este modelo, donde la financiación privada no da para el estudio de la ciudad a través de las excavaciones.

Soy consciente de que poner la investigación en el sitio que merece dentro de la arqueología urbana no es una cuestión meramente volitiva de tales o cuales técnicos, pero sí pueden aprovecharse las actuales circunstancias para impulsarla. En efecto, pasada la sangría de solares característica de las dos últimas décadas, los instrumentos urbanísticos que la propiciaron comienzan a renovarse siguiendo otros cánones. De todos, el de mayor incidencia en la cuestión que venimos tratando, la investigación, es sin duda la incorporación de conceptos y principios ecológicos en las políticas urbanas. Su adopción generalizada favorecerá el cambio de modelo.

Ya no se trata del urbanismo conservacionista de los setenta y ochenta del siglo pasado, sino de nuevas fórmulas basadas en principios ecológicos, como hace la denominada Carta del Nuevo Urbanismo, aprobada en 1996.[4] Criterios de sostenibilidad medioambiental se escuchan cada vez con mayor frecuencia (Bettini, 1998; Salvador Palomo, 2003) a la hora de regular tanto la sustitución del parque inmobiliario como las políticas de movilidad y aparcamientos (Pibernat [ed.], 1996: 186-204; Miralles-Guasch, 2002). Aunque su alcance pueda ser objeto de debate, resulta innegable que estas premisas han saltado del discurso ecologista al lenguaje técnico,

4. http://www.cnv.org/charter

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 21

primero, y ahora impregnan el político. En cualquier caso, el marco no da para mucho más, como ya se ha comentado, y la reactivación de la economía no pasa por volver al modelo de crecimiento anterior.

En un nuevo contexto sustentado en esos principios, la actual tendencia a la realización de menos excavaciones preventivas urbanas pasaría de ser meramente coyuntural a convertirse en estructural. Ello permitiría cambiar la filosofía de la intervención: pasar de gestionar la oferta (esto es, el abastecimiento de una creciente e incontrolada petición de nuevas excavaciones para liberar solares) a trabajar en función de la demanda, lo que significa orientar los instrumentos de los que dispone el planeamiento urbanístico, así como los mecanismos de control y gestión directa de la administración cultural, hacia el apaciguamiento de los procesos de sustitución y la racionalización de las dotaciones subterráneas, sobre todo de aparcamientos, en el sentido antes indicado. La contribución de la arqueología a esta tarea implica reformular los documentos que actualmente se incluyen en las figuras de planeamiento, las cartas de riesgo, para insuflarlos de estos nuevos principios.

La razón por la cual la investigación debería encabezar el proceso de reflexión sobre la nueva arqueología urbana es que representa el presupuesto básico para dar cabal cumplimiento a su objetivo básico, resumido en el título que dio M. Biddle (1982) a su conferencia en el coloquio de Tours, «El servicio de la sociedad», una contribución que ha sido glosada con maestría recientemente por Ruiz de Arbulo (2010). El horizonte de la función social de la arqueología está actualmente prácticamente perdido o, por lo menos, presenta unos perfiles muy difuminados en la mayoría de los casos. El reencuentro con el público no sólo debe hacerse a través de los nuevos contenedores dedicados a musealizar unos vestigios arqueológicos o, como he apuntado a título de ejemplo en otro lugar (Rodríguez Temiño, 2010), favoreciendo el acceso a las excavaciones y ofreciendo información sobre ellas al público interesado. Hay un importante débito social de la arqueología urbana: devolver en forma de conocimiento científico solvente (que no está reñido con las otras fórmulas de divulgación no especializada, si bien éstas deben sustentarse sobre aquélla) los miles de metros cúbicos de información arqueológica registrada en estos últimos treinta años.

Esta idea entroncaría con la primera parte de este trabajo. Repensar la arqueología urbana pasa inexorablemente, a mi juicio, por acercar hasta fundirlos los dos polos que se manifestaron como antagónicos en sus orígenes: investigación y gestión. Urge armar y financiar proyectos de arqueología urbana no ya para realizar excavaciones o atender las urgencias, sino para digerir hasta donde sea posible todo el cúmulo de unidades estratigráficas y objetos materiales extraídos en el torbellino de excavaciones habido en los últimos años.

Esa actividad de revisión y cualificación analítica del registro requiere una decidida intervención pública para sufragarla; pero, siendo este impulso administrativo un reto fundamental, no es el mayor de esta empresa. Ordenar y articular topográficamente la información arqueológica producida por excavaciones pasadas, aunque sea ahora más fácil con las aplicaciones SIG habitualmente usadas para gestionar la arqueología urbana, no será posible de manera directa. En los casos en que se ha intentado una revisión crítica de excavaciones urbanas por equipos distintos a los que las realizaron, han comenzado por evaluar sus umbrales de fiabilidad (Amores *et alii*, 1999), marcando el camino de esta procelosa aventura. Los resultados sobre el monto de datos válidos son más bien decepcionantes, pero sólo después de materializar tales proyectos estaremos en condiciones de renovar el conocimiento que tenemos sobre la historia de las ciudades y, a partir de él, habrá oportunidad de hacer una difusión social más amplia.

En la actualidad, operando con las sucintas y apretadas conclusiones de los informes finales preceptivos de cada intervención arqueológica, nos quedamos apenas en análisis superficiales de la forma antigua y medieval. Estas aproximaciones, centradas fundamentalmente en las estruc-

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 22

turas urbanas, se alejan bastante del paradigma establecido para la moderna arqueología urbana, entendida como investigación histórica del tejido humano que ha poblado las ciudades, desde sus orígenes hasta nuestros días.

Cabe añadir un apunte más. La definición de arqueología urbana consagrada en Tours, que pretendía hacer de ésta una subdisciplina autónoma dedicada al conocimiento de las ciudades en toda su dimensión espacial y cronológica, se ha visto poco realizada. La inmensa mayoría de las intervenciones urbanas sigue privilegiando de manera casi exclusiva el registro y el análisis de las etapas antigua y medieval, aunque como ya se ha indicado sea a partir de los vestigios inmuebles. Sigue quedando al margen del interés prioritario la indagación sobre periodos más modernos, para los que además resulta preciso combinar la arqueología con otras fuentes de información en el seno de equipos interdisciplinares. Sin embargo, el futuro de la investigación urbana en muchas ciudades, casi agotados el registro y las posibilidades de acceso a las etapas antigua y medieval, está viniendo de la mano de nuevas agendas (Mayne y Murray [eds.], 2001), donde la metodología arqueológica debe refinarse para sacar información de ocupaciones lábiles, incorporando un panel analítico nuevo o escasamente usado hasta ahora. Otro tanto puede decirse de la formación de las tramas urbanas actuales, cuya comprensión resulta imposible sin el concurso de la autopsia arqueológica, pero no merece la pena insistir en ello.

Me gustaría finalizar, a modo de corolario, con una última idea: hacer de la arqueología urbana una actividad socialmente útil pasa por situar al público como objetivo final de nuestra actividad. Para ello debemos ofrecer productos, con información científicamente solvente, que permitan el enriquecimiento de su capital cultural con mensajes que conecten presente y pasado. Alcanzar esa meta no es sólo una exigencia del ordenamiento jurídico vigente, sino la mejor baza para que se siga contando con nosotros en el futuro.

Ignacio Rodríguez Temiño
Consejería de Cultura, Junta de Andalucía
ignacio.rodriguez.temino@juntadeandalucia.es

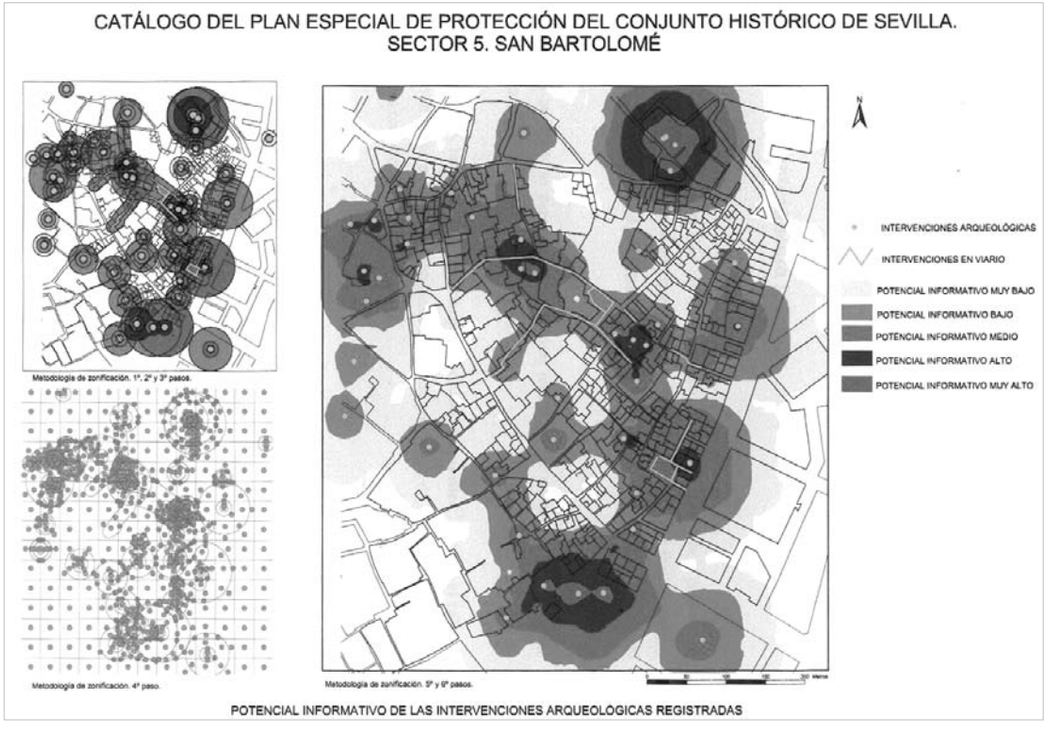

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 23

Bibliografia

F. Amores Carredano; D. González Acuña; I. Pavón y P. Pérez Quesada, (1999): «La evaluación del potencial informativo de las intervenciones arqueológicas en los yacimientos urbanos: aplicación del modelo para la ciudad de Sevilla», en *XXV Congreso Nacional de Arqueología* (Valencia, 1999), Generalitat de Valencia, Valencia: 332-336.

Archéologie urbaine. *Actes du colloque international* (Tours, 1980), Ministère de la Culture, París, 1982.

«Archeologia e pianificazione dei centri abitati», *Archeologie Medievale*, VI (1979).

Arqueología, patrimonio histórico y urbanismo en las ciudades Patrimonio de la Humanidad de España. Actas de las «Jornadas Técnicas sobre Arqueología, Patrimonio Histórico y Urbanismo» (Tarragona, 2009), Grupo de Ciudades Patrimonio de la Humanidad de España, Tarragona, 2010.

J. Bermúdez Sánchez, (2003): *El derecho de propiedad: límites derivados de la protección arqueológica*, Montecorvo, Madrid.

V. Bettini, (1998): *Elementos de ecología urbana*, Editorial Trotta, Madrid.

M. Biddle, (1982): «Vers une archéologie urbaine au service de la société», en *Archéologie urbaine. Actes du colloque international* (Tours, 1980), Ministère de la Culture, París: 47-54.

M. Biddle, y D. M. Hudson, (1973): *The Future of London's Past. A Survey of the Archaeological Implications of Planning and Development in the Nation's Capital*, Rescue, Worcester.

J. Chapelot, (1982): «Évaluation du patrimoine urbain. Procédures d'analyse et programmation des recherches», en *Archéologie urbaine*. *Actes du colloque international* (Tours, 1980), Ministère de la Culture, París: 27-35.

B. Cunliffe, (1990): «Publishing in the City», *Antiquity*, 64: 667-671.

Diagnostics archéologiques en milieu urbain. Objectifs, méthodes et résultats. Actas de la mesa redonda organizada por la Subdirección de Arqueología y el Centre national d'archéologie urbaine (Tours, 2003), Ministère de la Culture, Tours, 2004.

H. Galinié, (1982a): «L'archéologie urbaine», en *Archéologie urbaine. Actes du colloque international* (Tours, 1980), Ministère de la Culture, París: 21-26.

(1982b): «Expérience d'archéologie urbaine à Tours (1973-1980)», en *Archéologie urbaine*. *Actes du colloque international* (Tours, 1980), Ministère de la Culture, París: 79-82.

(1997): «Archéologie urbaine», III, *Revue archéologique du Centre de la France*, 36.1: 189-194.

(1999): «Enjeux en archéologie urbaine», *Revue archéologique du Picardie*, 16: 13-15.

P. Garmy, (2001): «France», en VV. AA.: *Rapport sur la situation de l'archéologie urbaine en Europe*, Éditions du Conseil de l'Europe, Estrasburgo: 91-102.

B. Hobley, (1982): «Archéologie de sauvetage et aménageurs dans la Cité de Londres (1973-1980)», en *Archéologie urbaine. Actes du colloque international* (Tours, 1980), Ministère de la Culture, París: 59-66.

A-M. Jouquand, (2004): «Techniques d'intervention de terrain: quelques exemples à Poitiers et à Tours», en *Diagnostics archéologiques en milieu urbain. Objectifs, méthodes et résultats*. Actas de la mesa redonda organizada por la Subdirección de Arqueología y el Centre national d'archéologie urbaine (Tours, 2003), Ministère de la Culture, Tours: 77-84.

J. Lasfargues, (1982): «Archéologie urbaine à Lyon: bilan et perspectives», en *Archéologie urbaine. Actes du colloque international* (Tours, 1980), Ministère de la Culture, París: 101-118.

J. Lasfargues y B. Mandy, (1985): «Lyon et son patrimoine: un dialogue tourmenté», en *Archéologie et projet urbain*, De Luca Editore, Roma: 147-153.

R. Leech, (2001). «Preface», en VV. AA.: *Rapport sur la situation de l'archéologie urbaine en Europe*, Éditions du Conseil de l'Europe, Estrasburgo: 5-12.

A. Mayne y T. Murray, (eds., 2001): *The Archaeology of Urban Landscapes: Explorations in Slumland*, Cambridge University Press, Cambridge.

C. Miralles-Guasch, (2002): *Ciudad y transporte. El binomio imperfecto*, Ariel, Barcelona.

O. Pibernat, (ed., 1996): *Homo ecologicus. Per una cultura de la sostenibilitat*, Generalitat de Catalunya, Barcelona.

Rapport sur la situation de l'archéologie urbaine en Europe, Éditions du Conseil de l'Europe, Estrasburgo, 2001 (reimpresión del original de 1999).

I. Rodríguez Temiño, (2004): *Arqueología urbana en España*, Ariel, Barcelona.

(2006): «Arqueología e investigación del urbanismo islámico en las ciudades andaluzas: balance de veinte años de gestión», *Arqueología y Territorio Medieval*, 13.2: 157-173

(2006-2007): «Pisar la historia», *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 16-17: 239-258.

(2010): «Arqueología urbana en tiempos de crisis», en *Arqueología, patrimonio histórico y urbanismo en las ciudades Patrimonio de la Humanidad de España*. Actas de las «Jornadas Técnicas sobre Arqueología, Patrimonio Histórico y Urbanismo» (Tarragona, 2009), Grupo de Ciudades Patrimonio de la Humanidad de España, Tarragona: 17-29.

I. Rodríguez Temiño y S. Rodríguez de Guzmán, (1997): «Excavaciones arqueológicas en Andalucía: 1984-1995», *Trabajos de Prehistoria*, 54.1: 57-70.

J. Ruiz de Arbulo Bayona, (2010): «Por una arqueología urbana al servicio de la sociedad. Martin Biddle y la reunión de Tours treinta años después», en *Arqueología, patrimonio histórico y urbanismo en las ciudades Patrimonio de la Humanidad de España*. Actas de las «Jornadas Técnicas sobre Arqueología, Patrimonio Histórico y Urbanismo» (Tarragona, 2009), Grupo de Ciudades Patrimonio de la Humanidad de España, Tarragona: 273-282.

P. J. Salvador Palomo, (2003): *La planificación verde en las ciudades*, Gustavo Gili, Barcelona.

J-F. Texier, (2004): «Ouverture de la table ronde», en *Diagnostics archéologiques en milieu urbain. Objectifs, méthodes et résultats*. Actas de la mesa redonda organizada por la Subdirección de Arqueología y el Centre national d'archéologie urbaine (Tours, 2003), Ministère de la Culture, Tours: 7-10.

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 24

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 25

L'arqueologia a Barcelona. Conceptes i metodologia d'actuació

Des del Servei d'Arqueologia molts cops ens preguntem quina és o hauria de ser la millor manera de gestionar l'actuació arqueològica en medis urbans i, més concretament, en una gran ciutat tan dinàmica urbanísticament i amb un recorregut històric tan dilatat com és Barcelona. Sabem que aquesta no és una qüestió banal, ni de fàcil i única resposta. En primer lloc, ens enfrontem a una disjuntiva que a vegades pot semblar contraposada: el convenciment de tenir l'obligació de treballar per conèixer i preservar les arrels històriques de la ciutat, que es concreten en allò que anomenem patrimoni, fent una especial incidència en el seu paper sociocultural. Però, alhora, compartim la certesa d'haver de treballar per fer possible una evolució necessària del seu teixit urbà, indestriable dels mateixos conceptes de vida i de ciutat moderna: la Barcelona que mira cap al futur, tot desenvolupant noves formes urbanes, tal com ho ha fet sempre al llarg de la història. D'altra banda, també sabem que aquesta gestió urbana s'ha d'adaptar als marcs normatius vigents, tant en els camps culturals com urbanístics i que, com és lògic, no es pot mantenir al marge de qüestions de crítica filosòfica o de les polítiques socioeconòmiques. Matèries complexes i variables depenent dels diferents moments.

Què n'hem de fer, doncs, del patrimoni històric i arqueològic urbà? I, més concretament, del que es troba ocult pel pas dels anys a la Barcelona actual? Com s'hi ha d'actuar des de l'administració municipal quant a la seva recuperació i la millora de l'acció i la gestió del dia a dia?

Creiem que l'actuació arqueològica a la ciutat -i així ho intentem fer en la nostra tasca diària- s'ha de dur a terme amb ètica i rigor, decididament i meditada, seguint els paràmetres destinats a una millora del coneixement i la gestió; sempre actuant d'una manera equilibrada, eficaç i amb qualitat; amb propostes i preses de decisió que haurien de partir del coneixement expert de la història urbana, de la seva realitat física i d'una reflexió sobre com integrar els dos paradigmes de qualsevol ciutat històrica: un lloc per viure-hi avui, amb els avantatges i inconvenients que això comporta, però tenint en compte els sediments del passat que l'hi donen el seu caràcter i identitat. Una herència que sempre enriqueix en aspectes cognitius, però que, a vegades, pot condicionar, dificultar o fer més complexa la renovació del teixit urbà, si no s'hi actua d'una manera raonada i reflexiva, tot buscant l'harmonia entre la ciutat d'ahir i la de demà.

Molts d'aquests pòsits, dèiem, configuren l'herència col·lectiva a conèixer i preservar. Una part d'aquest patrimoni és tangible i el trobem present i visible en la realitat urbana, ja que configura la pròpia identitat i la imatge de la ciutat. El trobem a qualsevol cantonada o carrer de la ciutat formant part del seu paisatge i ens fa recordar la seva trajectòria al llarg dels anys: edificis, monuments, traçats urbans. Un altre patrimoni, que també forma part de la ciutat tot i que molts cops no el veiem tan fàcilment, el trobem, ocult, integrat o emmascarat pels anys dins d'altres construccions més modernes; o bé ens és totalment desconegut i es troba enterrat en el subsòl de qualsevol barri o carrer. Aquests patrimonis amagats són més fràgils, ja que moltes vegades són únicament les restes o pòsits que ens arriben d'una realitat que s'ha perdut parcialment i que la vida urbana ha modificat. Són vestigis impossibles de catalogar *a priori*, ja

Ripoll, 25
(Servei d'Arqueologia)

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 26

que no són visibles fins que no es posen a la llum fruit de les recerques arqueològiques, o bé es localitzen, accidentalment, en el transcurs d'obres. La majoria de vegades, però, ens expliquen i ens mostren una Barcelona desconeguda o de la qual en tenim poques dades. Fins i tot, ens aporten coneixement i ens poden explicar un abans de la ciutat que no sabíem.

Tots compartim la percepció i el convenciment que cal treballar per tal de construir una ciutat actual, millorada, més còmoda i funcional, feta per als ciutadans que hi han de viure ara i en un futur. Perquè, recordem, són els mateixos ciutadans els que configuren la ciutat i en són la raó. Però també sabem que quan es concep la ciutat futura -quan s'urbanitza l'espai- s'hauria de planificar tenint presents aquells conjunts patrimonials que ens arrelen a una història i un territori comuns; que ens expliquen els orígens, els perquès, els coms i els quans de la ciutat; que ens en fan comprendre les formes, els processos urbans i els capítols històrics; que també ens expliquen com vivien els nostres avantpassats i per què som com som; i que, amb el seu coneixement, en definitiva, ens fan sentir ciutadans d'una ciutat concreta: Barcelona.

És el que anomenem patrimoni històrico-arqueològic. Aquell patrimoni únic i no renovable que necessita una metodologia específica d'actuació per a poder extreure'n les dades i que, moltes vegades, complementa i secunda el coneixement de les fonts escrites. També és aquell sobre el que cal meditar i prendre decisions, a vegades sense gaire temps per fer-ho, pel que fa a decidir quin ha de ser el seu futur, un cop ha estat localitzat, identificat i recuperat.

Aquella conclusió teòrica de la necessitat del desenvolupament es complementa amb una altra que gairebé tothom comparteix de preservació de valors i càrrega cultural. Aquesta és prou difícil de concretar-la a la pràctica -ja ho dèiem al començament- quan es tenen presents diferents aspectes d'ordre tècnic, polític, legal, social o econòmic. Què cal preservar físicament i com fer-ho? Com integrar en la ciutat moderna i en transformació les restes del passat? Com modernitzar la ciutat antiga sense perdre'n l'essència? Com buscar l'equilibri entre les dues necessitats? Com fer-ho d'un manera sostenible? És convenient esmerçar-hi molts recursos i esforços? Té una sola solució o cal pensar en múltiples possibilitats?

Aquestes i moltes altres qüestions creiem que s'haurien de resoldre a partir de quatre paràmetres bàsics:

- Calen instruments i mitjans que permetin estudiar d'una manera preventiva l'impacte que poden tenir les actuacions urbanístiques sobre el patrimoni històrico-arqueològic.

- Cal planificar i projectar polítiques urbanístiques estudiades i equilibrades que comportin actuar sobre el teixit històric de manera que s'evitin al màxim les friccions entre la ciutat antiga i la nova.

- Són necessaris uns processos molt selectius d'avaluació i tria amb pautes de priorització d'acord amb la seva significació i valors, pel que fa a la conservació dels conjunts patrimonials recuperats.

- Finalment, cal retornar a la societat el nou patrimoni i el coneixement sobre el seu passat que, dia a dia, es recupera en les intervencions, tot basant-se en projectes destinats a fer possible la participació activa dels ciutadans en l'elaboració i el gaudi de la història del territori on viuen.

Cal, en definitiva, engegar en tots els àmbits unes polítiques culturals de protecció del patrimoni que, tot i haver de ser prou selectives i obertes, permetin preservar aquella herència col·lectiva necessària i que pot ajudar a la transformació i la cohesió de la ciutat.

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 27

L'actuació arqueològica a Barcelona

Dins de les tasques que es realitzen al Museu d'Història de Barcelona al voltant del patrimoni històric i arqueològic, l'equip del Servei d'Arqueologia hi du a terme les especialment relacionades amb la gestió i el desenvolupament de la recerca en arqueologia urbana, amb recuperació de noves informacions i la identificació d'elements patrimonials, amb una clara atenció a aquells processos preventius derivats i subsidiaris del planejament i de l'activitat urbanística de la ciutat. El seu àmbit d'actuació és tot el terme municipal de Barcelona, però es constata que, de les intervencions que es fan a la ciutat, la gran majoria es realitzen al voltant del districte de Ciutat Vella, que correspon, *grosso modo*, a l'espai delimitat per les antigues muralles urbanes medievals i modernes. És la zona de Barcelona on és més evident la concentració de restes arqueològiques i de patrimoni històric, on es duen a terme més intervencions de rehabilitació, renovació i reurbanització del teixit com a resposta als processos d'envelliment del sector i que comporten, també, més actuacions de recerca arqueològica.

Som conscients -i en aquesta línia es treballa- que cal equilibrar cada cop més les accions en altres districtes, estudiant jaciments o elements del teixit urbà i dels edificis històrics fora muralla. Cal, per posar un exemple, fer més atenció als nuclis antics i al patrimoni generador dels diferents pobles agregats a la ciutat, alguns d'ells, com és ben sabut, d'origen molt antic. Al Servei tampoc no podem deixar de realitzar la tasca de reflexió històrica sobre el conjunt de la ciutat a partir de les dades que forneix la recerca arqueològica de camp, una tasca que molts cops no es pot fer amb la intensitat, rapidesa i profunditat desitjables. Podem considerar que la tasca a fer és molts cops complexa i, a vegades, inabastable amb els mitjans de què es disposa.

Quan es van iniciar les actuacions arqueològiques sistemàtiques a Barcelona, fa més de 80 anys, els tècnics que actuaven sobre el patrimoni històric -i la mateixa arqueologia com a disciplina considerava que havia de ser així- van centrar gairebé tots els seus esforços a estudiar la ciutat romana i els seus monuments concrets. En un menor grau, tenien importància alguns elements construïts de la ciutat medieval vistos com a objectiu per a recuperar algun dels edificis i monuments més importants o singulars i no com a objecte d'aplicació metòdica de l'arqueologia. Era el resultat de l'aplicació del pensament noucentista en la definició de la zona monumental de Barcelona. En conseqüència, era impensable donar valor arqueològic a les estratigrafies o, per exemple, qualsevol element de la ciutat moderna o contemporània. Actualment, l'aplicació del mètode arqueològic en el teixit urbà és prou general, obviant qüestions de límits cronològics. Així, les actuacions consideren tots aquells conjunts que necessiten lectures o treballs amb metodologia arqueològica per poder copsar-ne tots els aspectes i interès, fins i tot s'actua, si cal, en elements del segle XX. Malgrat això, a hores d'ara i com dèiem, continuen mancant recursos per poder assolir totes les necessitats i, a vegades, aquell concepte superat de prioritització per raons d'antiguitat encara planteja dubtes i plana en la mentalitat de molta gent, inclosos els tècnics. Fins i tot, des d'un punt de vista conceptual, el trobem en la mateixa administració del patrimoni. Amb els anys s'ha anat desenvolupant una recerca arqueològica que no tan sols ha estudiat el subsòl, tenint en compte una arqueologia més integral que ha de considerar estudis del territori, del teixit urbà i de l'arquitectura per entendre la ciutat. Malgrat que ja sembli un tòpic massa repetit, cal que recordem que el monument, o bé qualsevol edifici antic, o els elements i conjunts viaris, a part del seu propi valor com a components urbans, també tenen un enorme i essencial interès com a documents històrics. També cal insistir que la ciutat n'és el contenidor, l'arxiu que cal conèixer físicament per acostar-nos al bon coneixement del conjunt i el seu passat.

Cal entendre, doncs, l'arqueologia com un agent indispensable dins del procés d'intervenció en el teixit històric de la ciutat, però també com és lògic dins del procés del planejament del seu

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 28

futur, del qual no se'n pot mantenir al marge. Dins de l'àmbit de les polítiques urbanístiques cal actuar amb una tasca de conscienciació sorda i a vegades difícil, en què l'arqueologia ha de ser concebuda, cada cop més, com a part normal del procés d'actuació a la ciutat, com una eina útil i no com un obstacle als processos de renovació. Creiem que la millor manera d'actuar en una ciutat històrica hauria de partir d'una premissa senzilla: cal tenir un coneixement previ de la realitat patrimonial i del seu procés de desenvolupament urbà per saber com fer la nova intervenció a la ciutat antiga d'una manera satisfactòria. Com deia ja fa uns anys Pere Cabrera, arquitecte responsable de l'Àrea de Rehabilitació Integrada de Ciutat Vella, referint-se als grans canvis previstos al Districte de Ciutat Vella (Barcelona):

> [...] la història és una eina del projecte: la responsabilitat de substituir comporta assumir que s'és capaç de construir tants o més valors preexistents, estudiant la lògica complexitat de la superposició dels moments històrics i la de les diferents formes de vida. [...] La Ciutat Vella amb un patrimoni arquitectònic degradat però no destruït permet, a mesura que avança el procés, que la ciutat adquireixi consciència de l'enorme patrimoni acumulat al llarg de dos mil anys d'història, i també de la gran dificultat que en molts casos caracteritza la recuperació d'aquest patrimoni [...] [1]

En aquests moments es pot parlar d'una entesa i bona col·laboració del Servei d'Arqueologia amb tècnics i departaments municipals del camp del patrimoni, de l'arquitectura i l'urbanisme. Podem concloure que l'activitat arqueològica, malgrat no ser la ideal i restant encara camí per recórrer, sí que es pot considerar plenament acceptada pel comú de la societat i més integrada que no pas uns anys enrere en els procediments administratius, des del punt de vista de la gestió quotidiana. Així, els darrers anys s'ha anat desenvolupant una metodologia de treball on hi participen tècnics de diferents branques de l'administració i professionals: arqueòlegs, arquitectes, aparelladors, historiadors, geòlegs o restauradors amb l'objectiu de salvaguardar millor el patrimoni i la informació històrica que conté la ciutat.

La gestió de l'arqueologia a Barcelona es basa en aplicar un principi o criteri bàsic que té com a primer puntal la prevenció, per establir un model d'actuació que ha de permetre avaluar l'impacte en el patrimoni de les obres que cal dur a terme en sectors afectats per planificació urbanística o concessió de llicències. Així, qualsevol intervenció urbanística a les àrees susceptibles de contenir patrimoni arqueològic, com ho és, per exemple, el Districte de Ciutat Vella -i més des de l'aprovació del Pla Especial de Protecció del Patrimoni Arquitectònic del Districte, l'any 2000- necessita un informe i una avaluació prèvia des del departament d'Arqueologia Preventiva del Servei d'Arqueologia. Aquests estudis d'impacte arqueològic consisteixen en un informe on s'indiquen les causes i les accions a realitzar d'acord amb la identificació i localització de qualsevol indici plausible de presència d'elements que continguin informació o valors patrimonials. Els informes relacionen l'espai en què s'ha d'actuar amb el coneixement arqueològic, contingut en la documentació patrimonial que s'ha anat acumulant al llarg dels anys, qüestió que constitueix un segon puntal de la gestió.

Torre del Fang
(Marc Bosch)

Això ens permet establir tries de zones on és imprescindible actuar, com també diversos models d'actuació depenent de la necessitat de dur a terme o no accions directes sobre el solar, vials o edificis que s'han d'informar. Així s'establirà també la magnitud de les intervencions que cal realitzar. En els casos de l'edificació, es poden sol·licitar estudis històrico-arqueològics amb recerca d'arxiu i sobre el terreny que permeten situar l'element edificat en un context històric i identificar-ne els valors que pugui contenir.

Tot aplicant la normativa vigent aprovada per la Generalitat de Catalunya, i d'acord amb els promotors que ho desitgin, es redactarà i tramitarà un Projecte d'Intervenció Arqueològica en aquells indrets on s'hagi d'actuar arqueològicament. Un projecte que defineix els motius, la incidència, la metodologia a emprar, la magnitud dels treballs que cal dur a terme, les condicions, l'equip necessari i una aproximació als costos que representarà l'actuació prevista.

1. P. Cabrera, «La transformació de Ciutat Vella 1988-1998», *Barcelona Societat*, 9 (1998), Barcelona, pàg. 29.

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 29

Aquestes actuacions, definides i gestionades des del Departament d'Intervenció del Servei d'Arqueologia, i autoritzades per la Direcció General del Patrimoni Cultural del Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya, se solen iniciar amb la realització de sondatges informatius en el subsòl o bé en els paraments de l'edificació històrica, els resultats dels quals permeten avaluar la veracitat de les suposicions, definir hipòtesis de treball i determinar l'abast de la futura intervenció. Tots els treballs són finançats com és preceptiu pels promotors de les obres, siguin públics o bé privats.

A partir d'aquest moment, i si és necessari segons els resultats dels treballs i la incidència de l'obra prevista, es durà a terme una intervenció més àmplia i complexa que haurà d'abastar, com a mínim, totes les zones del solar i les profunditats que es veuen afectades pel projecte urbanístic o arquitectònic. En tots els casos es fa un seguiment constant i supervisió i control dels treballs, conjuntament amb els Serveis Territorials d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, informant amb celeritat dels resultats i les afectacions a la Direcció General, com a organisme competent. Els resultats dels treballs, els objectes i les dades extretes, que formen part evident de la intervenció, es tractaran per confegir la memòria final dels treballs en les instal·lacions, magatzems i laboratoris que el Museu d'Història de Barcelona destina a aquestes tasques.

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 30

En conclusió, aquest procés ha de permetre, en una primera instància, tenir les dades suficients per tal de poder establir l'interès de la recerca en un indret determinat, alhora que hauria de facultar per poder establir una recerca arqueològica selectiva sobre aquells elements del subsòl o de l'arquitectura amb més potencial patrimonial. En general, sempre s'intenta procedir a equilibrar la intensitat de la recerca a fer amb la magnitud de l'obra que s'ha de fer. Aquesta selecció basada en el coneixement preventiu, que creiem que en un futur caldrà fer més intensa, hauria d'evitar costoses operacions amb resultats a vegades mediocres i, també, poder incidir i aprofundir en aquells solars amb més càrrega informativa. El resultat del procés de recerca preventiu comporta una millora notable sobre el coneixement físic i històric de l'evolució de la ciutat i del seu territori, objectiu principal de la nostra actuació. També suposa incidir d'una manera notable en la recuperació de patrimoni moble i immoble per a l'estudi i la difusió.

Un altre dels camps en el qual s'intervé és el relacionat amb les obres de rehabilitació de l'edificació històrica. Són aquells treballs relacionats amb aspectes de conservació i restauració patrimonial, on la tasca del Servei i el seu Departament d'Intervenció sobre el Patrimoni permet, d'una banda, obtenir dades històriques sobre el teixit construït, alhora que, donada la seva experiència en el tractament dels materials patrimonials, permet assessorar sobre aspectes que milloren el resultat de les actuacions per a la seva conservació futura i el gaudi públic. En qualsevol cas el sistema de treball, el marc normatiu i la metodologia de treball que s'utilitza s'inscriuen en el marc general d'actuació del Servei i de les actuacions sobre el patrimoni que realitza l'Ajuntament de Barcelona.

Ripoll, 25
(Servei d'Arqueologia)

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 31

Conclusions

L'experiència dels darrers anys és, per a nosaltres, molt satisfactòria en general, i ha constatat notables avenços en la percepció social de la necessitat de l'actuació arqueològica i en la gestió municipal tant en l'àmbit administratiu com dels conceptes de la mateixa arqueologia urbana. També és cert que el coneixement sobre la realitat de l'evolució de la ciutat de Barcelona està augmentant de manera progressiva i s'estan posant a l'abast de la comunitat científica els resultats dels treballs, molts dels quals, fins i tot, estan qüestionant bona part de les teories que fins ara eren acceptades. Malgrat això voldríem fer algunes consideracions i reflexions quant a la gestió i l'organització i també del futur de la recerca.

Així, i malgrat els avenços, cal tenir present que la ciutat és molt complexa tant pel que fa a informació històrica com a gestió i funcionament, i que els arqueòlegs municipals estem en una òrbita "micro" dins de la macropolítica i els macroprojectes que es defineixen i es desenvolupen a Barcelona. També és clar que en una gran ciutat com Barcelona, amb activitat urbana intensa i una considerable càrrega política, només una tasca diversificada, però sobretot preventiva, evita una pèrdua patrimonial i sobretot d'informació. En aquest sentit es fa necessària la incorporació del coneixement arqueològic a d'altres àmbits de gestió municipal, sobretot aquells destinats al planejament urbanístic i a la gestió del territori. Veiem que, molts cops, la col·laboració directa amb el personal tècnic d'altres àrees i institucions, municipals o supramunicipals, fructifica més per una qüestió de tracte humà que no d'organització. En aquest sentit creiem absolutament necessari reorganitzar els treballs de gestió i d'administració de les actuacions de manera que els organismes superiors dotin els poders locals de competències i recursos en relació amb el tractament i la gestió del patrimoni local. Som conscients que si volem desenvolupar una veritable arqueologia urbana destinada a l'estudi i la comprensió del fenomen urbà, a més de ser una eina per al planejament, caldrà desenvolupar un projecte de recerca sobre Barcelona, un projecte de ciutat que aculli i reculli la gran base de dades amb el resultat de totes les intervencions que han de configurar la Carta Arqueològica de la ciutat i el futur Pla Especial de Protecció del Patrimoni Arqueològic. Un projecte nou que planifiqui i coordini les diferents recerques multisectorials que es duguin a terme per tal d'optimitzar esforços i recursos i obtenir els resultats desitjats; un pla de treball i recerca que no tan sols s'ocupi del subsòl i la seva càrrega documental, sinó que incorpori moltes altres fonts de coneixement històric que han de ser estudiades també amb metodologia arqueològica, adaptant-se al nostre temps i aprofitant les noves tecnologies per tal d'agilitzar, millorar i transmetre el treball que es fa. Per fer això possible, i davant dels imperatius més insalvables com són controlar la urgència, la manca de recursos propis i de personal -i malgrat ser imprescindible tendir a l'augment de les dotacions i plantilles- caldrà disposar de la participació externa, i aconseguir que investigadors, tècnics, professionals interessats de diferents disciplines i, si és possible, també de les empreses especialitzades s'hi impliquin, tot comptant amb la participació dels centres docents i equips locals de recerca urbana que permetin un avenç de la nostra disciplina.

Ferran Puig
Director del Servei d'Arqueologia
fpuigv@bcn.cat

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 32

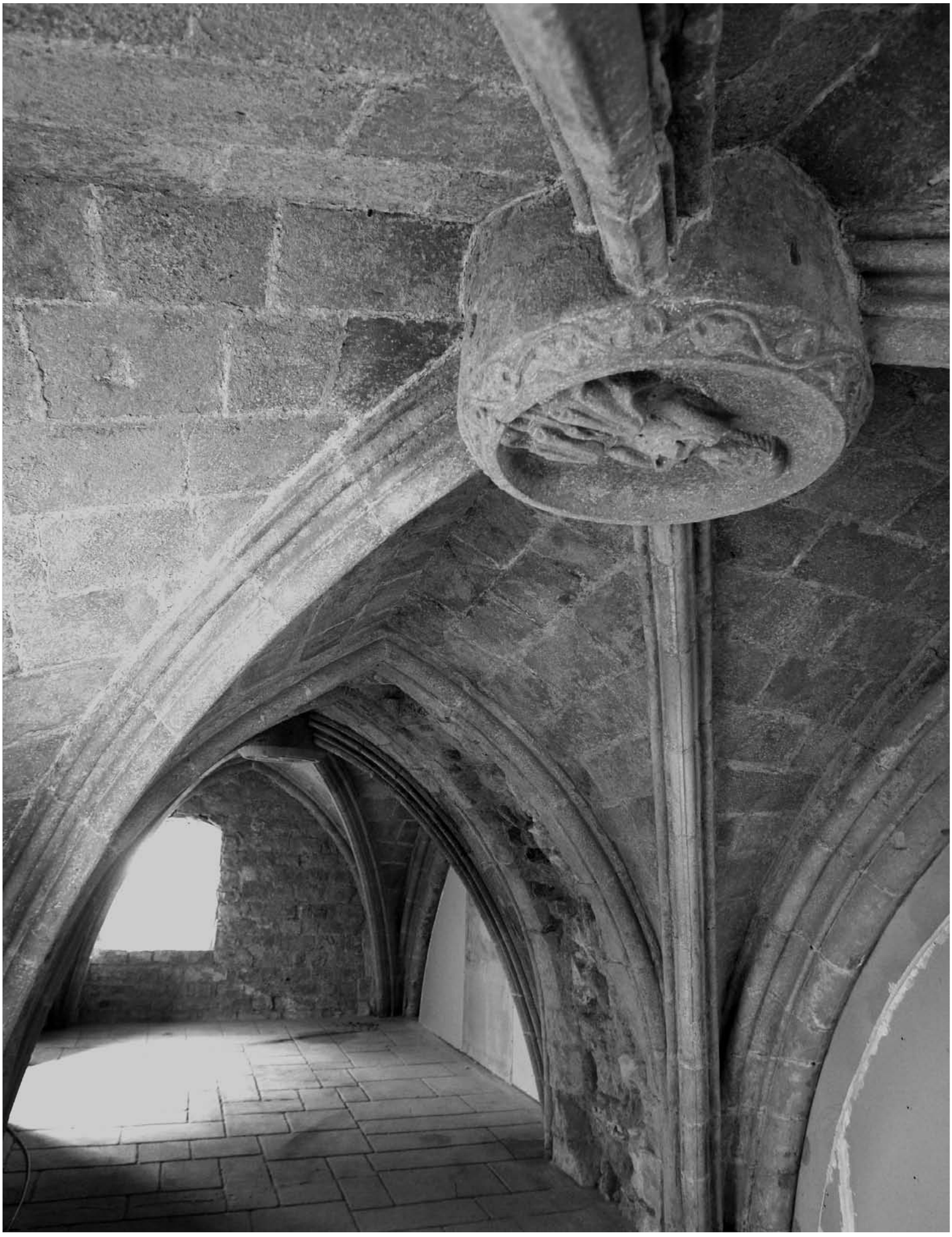

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 33

La gestió de la conservació del patrimoni arqueològic

Conservación de los vestigios
21. La autorización debería definir las obligaciones del excavador durante el período de su concesión y a su expiración. Debería especialmente prever la custodia, el mantenimiento y el acondicionamiento de los lugares, así como la conservación, durante los trabajos o al fin de ellos, de los objetos y monumentos descubiertos. Por otra parte, la autorización debería precisar con qué apoyo del Estado otorgante podría contar el concesionario para cumplir sus obligaciones en caso de que resultaran excesivamente gravosas.
Conferència General de la Unesco, Nova Delhi, 1956

La conservació del patrimoni arqueològic

Ha plogut força des de l'adopció, per la Conferència General de la Unesco, de les recomanacions sobre els principis internacionals que s'hauran d'aplicar a les excavacions arqueològiques (Nova Delhi, 1956),[1] on hi figuren, entre d'altres, aspectes concrets relatius a la gestió de la conservació del patrimoni. Com es pot llegir en el fragment que encapçala aquestes línies, es recomana que qualsevol autorització de recerques arqueològiques garanteixi la custòdia, el manteniment i el condicionament dels llocs, i també la conservació, durant els treballs o al final, dels objectes i monuments descoberts. Uns quants anys ens separen igualment de la reunió de l'ICCROM,[2] convocada sota els auspicis de la Unesco (Xipre, 1983) on s'examinaren, entre d'altres, les responsabilitats en matèria de conservació de jaciments arqueològics expressades en les recomanacions esmentades.

També el Consell d'Europa, en diferents conferències, tracta sobre aspectes relacionats amb el patrimoni cultural (París, 1954)[3] definint les diferents classes de patrimoni existent i, específicament, sobre el patrimoni arqueològic (Londres, 1969).[4] Encara que en ambdues el tema de la conservació del patrimoni i la seva gestió es fa palès, ens volem centrar, malgrat tot, en la conferència de Malta (1992)[5] dedicada, concretament, a l'arqueologia urbana. Fruit d'aquesta conferència s'elabora i signa el Conveni europeu per la protecció del patrimoni arqueològic que revisa i amplia molts dels apartats tractats al document precedent de Londres. Només volem fer esment aquí dels aspectes que aquest conveni assenyala respecte de la conservació del patrimoni arqueològic i que seran recollits en les diferents lleis que regulen a l'Estat espanyol, i a Catalunya,[6] les intervencions arqueològiques i la preservació del patrimoni.

Però tornant al tema que ens interessa referent a la gestió de la conservació del patrimoni arqueològic, el conveni de Malta fa diverses aportacions sobre diferents aspectes que ens ha semblat oportú destacar. Pel que fa a la «definició de patrimoni arqueològic», a l'article 1, entre d'altres, esmenta:

> 2. [...] hom considera com a elements del patrimoni arqueològic tots els vestigis, béns i altres empremtes de l'existència de la humanitat en el passat.

1. Són nombrosos els documents que a partir de la Carta d'Atenes de l'any 1931 es redacten, subscriuen i s'incorporen en l'ànim de les legislacions dels estats, sobre la definició i significació de patrimoni cultural i la seva conservació. Hem intentat, però, referir-nos a aquells que tracten directament el tema de la gestió de la conservació, sense fer-ne un repàs rigorós sinó tan sols fondejar en els seus orígens o destacar-ne alguns aspectes relacionats amb la conservació.
2. International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property.
3. Convenció cultural europea, signada a París el 19 de desembre de 1954.
4. Conveni europeu per a la protecció del patrimoni arqueològic, signat a Londres el 6 de maig de 1969.
5. Conveni europeu per a la protecció del patrimoni arqueològic (revisat) fet a la Valetta el 16 de gener de 1992, a *Butlletí Oficial del Principat d'Andorra*, núm. 26 - any 10 - 10.6.1998.
6. Ley sobre el Patrimonio Histórico Español, 1985; Ley 6/1998 sobre el régimen de suelo y Valoraciones i els Decrets específics de la Generalitat de Catalunya: Llei 7/1985, Reguladora de les Bases del Règim Local; Llei 114/1988, d'Avaluació d'Impacte Ambiental; Llei 9/1993 del Patrimoni Cultural Català; Reglament 78/2002 de Protecció del Patrimoni Arqueològic i Paleontològic; Llei 10/2004, d'Urbanisme de Catalunya.

Voltes de les capelles de l'església de l'Antic Convent de Sant Agustí (Foment de Ciutat Vella)

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 34

i, més endavant

> 3. S'inclouen en el patrimoni arqueològic les estructures, les construccions, els conjunts arquitectònics, els paratges condicionats, els testimonis mobiliaris, els monuments de qualsevol altra natura i també llur context, tant si estan situats al sòl com sota les aigües.

Pel que fa a la preservació, a part de desenvolupar aspectes més generals, l'article 3 (b) especifica que el desenvolupament de les excavacions i prospeccions assegurin, entre d'altres:

> [...] de no exhumar els elements del patrimoni arqueològic en el transcurs d'excavacions ni deixar-los exposats durant les excavacions o després, sense que s'hagin pres les disposicions pertinents per preservar-los, conservar-los o gestionar-los.

Volem destacar els nombrosos aspectes que el conveni de Malta considera relacionats amb la protecció, manteniment, documentació o difusió del patrimoni arqueològic. A tall d'exemple, l'article 6 fa referència al finançament de la investigació i conservació arqueològica especificant que el finançament d'una operació arqueològica, en tota la seva dimensió, corre a càrrec del promotor que la motiva:

> Cada part es compromet:
> i) a preveure un suport financer per a la recerca arqueològica per part dels poders públics nacionals, regionals o locals, d'acord amb llurs competències respectives;
> ii) a incrementar els mitjans materials de l'arqueologia preventiva:
> a. amb l'adopció de les disposicions útils per tal que, quan es facin grans obres d'ordenament, tant públiques com privades, hom prevegi que fons provinents de manera apropiada del sector públic o del sector privat es facin càrrec totalment del cost de qualsevol operació arqueològica necessària relacionada amb les obres en qüestió [...]

Dèiem a l'inici que la voluntat i el sentit dels convenis promoguts pel Consell d'Europa, és influir en les normatives dels estats membres o organismes competents. Serà interessant així, revisar el contingut, respecte del tema de la conservació d'elements arqueològics, del Decret 78/2002, de 5 de març, que conté el Reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic de Catalunya, vigent actualment. Pel que fa a "la definició de patrimoni arqueològic" el Decret parla de:

> Béns mobles i immobles que poden servir com a instruments per conèixer la història o la cultura de Catalunya

i introdueix la condició que caldrà estudiar-los

> [...] amb metodologia arqueològica, els que procedeixin del sòl, del subsòl o d'aigües, com també els béns mobles catalogats, siguin fons de museus o col·leccions i els béns culturals d'interès nacional.

Pel que fa a la "classificació d'intervenció arqueològica" esmenta com a tals, en l'apartat f)

> [...] les de consolidació, restauració i adequació, les que tenen per objecte la conservació i el manteniment o l'adequació per a la visita pública dels jaciments arqueològics o paleontològics.

Quant a la "conservació i el tractament dels elements arqueològics", el Decret fa esment, en nombrosos apartats, del tractament de les restes in situ o dels elements mobles recuperats, mentre alerta el promotor i la direcció de la intervenció de la necessitat i l'obligació de tenir-ne cura, ja sigui de la seva neteja, consolidació o tractament de conservació, com de l'inventari i dipòsit temporal i definitiu. Pel que fa al "finançament", el Decret estableix que les intervencions preventives de promoció pública o privada han de ser finançades pels promotors.

Veiem, doncs, que la pràctica de l'arqueologia va íntimament lligada a la de la conservació, com no podria ser d'una altra manera si considerem l'arqueologia com un acte destructiu dels con-

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 35

textos de les evidències històriques i que els objectes[7] recuperats en són l'únic testimoni material. Però si el concepte *patrimoni arqueològic* ha anat transformant-se a partir de la troballa de tresors fins a esdevenir una qüestió de mètode de treball, què és a hores d'ara, el que hem de conservar? O, dit d'una altra manera, hem de conservar tot el que es pot tractar amb metodologia arqueològica? Podem?

Tot plegat, una qüestió de mètode

Mentre deixem aquestes preguntes a l'aire, estarà bé veure com entenem i adaptem aquests discursos a Barcelona, una de les ciutats de l'Estat espanyol pioneres en el camp de l'arqueologia urbana. La seva pròpia evolució com a ciutat històrica i el progrés de l'evolució de la investigació sobre el seu passat han generat la necessitat de procedir al reconeixement del patrimoni arqueològic urbà, evidentment amb les limitacions metodològiques i conceptuals de cada època. La investigació arqueològica a Barcelona es basa en l'estudi i la documentació del patrimoni històric del territori de la ciutat a partir d'una metodologia arqueològica, seguint els registres històrics. Hem d'entendre que el jaciment comú és la mateixa ciutat de Barcelona en tota la seva extensió, en conseqüència l'objectiu de la investigació serà la ciutat construïda i la seva base estratificada. La resposta lògica a la qüestió de quin serà doncs, l'objecte a conservar, podríem dir que és la ciutat, la descoberta i la soterrada. L'arqueologia urbana ha assumit aquest fet i, en conseqüència, la conservació del patrimoni s'hi ha adaptat perquè, també metodològicament, es complementen. Tot i així, les restes materials obtingudes a través de l'excavació terrestre o subaquàtica continuen sent les protagonistes, però no les úniques, és clar, a partir de les quals fonamentar o rebatre teories. És obvi que la disciplina ha evolucionat i la idea de material arqueològic, també. Superats ja els temps en què el conservador-restaurador de materials arqueològics era considerat un "manetes" capaç de refer vaixelles romanes o netejar monedes ibèriques, amb una pràctica de l'ofici potser més d'acord amb l'antiquariat que amb l'àmbit museològic, ara el conservador-restaurador treballa aplicant una metodologia científica i uns criteris universals. Ara no importa tant la forma de la peça o la seva cronologia; el treball s'articula a partir del coneixement dels materials i les alteracions que presenta. Conservar s'ha convertit en quelcom més que restaurar.

En concordança amb el que s'ha dit, la "conservació del patrimoni arqueològic" ha ampliat els seus continguts i objectius, i participa (en el treball arqueològic) en la identificació i posada en valor d'aquells elements històrics i patrimonials amb els quals l'arqueologia treballa. D'altra banda, la conservació del patrimoni és concebuda fa anys com una disciplina de base humanística amb múltiples interferències científiques, basada necessàriament en el treball interdisciplinar de participació multidisciplinar. Només a partir de l'anàlisi i el coneixement de l'obra en les seves diverses facetes -històrica, tecnològica, material-, del seu comportament en el temps i en relació amb el medi on es troba per poder avaluar-ne l'estat de conservació, com dels coneixements de mitjans i sistemes al seu abast, podrà assumir, amb el màxim de garanties, la conservació d'un bé patrimonial. Podríem dir, doncs, que ambdues metodologies -l'arqueològica i la de la conservació-restauració- es complementen a l'hora d'escometre una intervenció i de plantejar un coneixement previ de la peça. Des de la vessant de la conservació-restauració, caldrà fer un reconeixement previ del material que constitueix el suport de l'objecte -pedra, metall, morter, ceràmica, entre d'altres- per, a partir de l'observació de les formes d'alteració que presenta i/o d'anàlisis més aprofundides al laboratori, establir la diagnosi corresponent per determinar la viabilitat d'un tractament.

D'una altra banda, la documentació integral -històrica i arqueològica- ha de ser concebuda entre les anàlisis inicials i essencials per al coneixement, valoració i interpretació d'un edifici, en vies

7. "Objectes" en la seva més àmplia accepció.

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 36

d'intervenció. El conjunt d'aquests i altres estudis evitaria, sovint, actuacions inapropiades, sobretot en aquests moments en què el treball des de la pluridisciplinarietat es presenta com a única via possible per engegar empreses tan compromeses com la restauració. És imprescindible la interrelació entre disciplines aparentment allunyades, entre tecnologia i coneixement humanístic, per iniciar amb discreció i respecte la complexa tasca de conservació del nostre únic i insubstituïble llegat patrimonial.

La gestió de la conservació al si del Servei d'Arqueologia

Les intervencions arqueològiques a Barcelona són, en la seva pràctica totalitat de tipus preventiu derivades d'actuacions urbanístiques, d'acord amb la nomenclatura del decret 78/2002 que reglamenta l'arqueologia a Catalunya. Les financen completament els promotors, tant públics com privats, si les obres se situen en sectors d'interès arqueològic. D'acord amb els promotors, els tècnics del Servei d'Arqueologia són els que redacten tots els Projectes d'Intervenció Arqueològica, siguin prospectius o d'excavació i els Projectes d'Intervenció Arqueològica de restauració (PIR). En aquests projectes s'especifiquen les raons dels treballs que cal realitzar, els seus objectius, metodologia, calendaris, equips d'actuació, previsions pressupostàries. A més, contenen uns plecs de condicions tècniques que determinen la manera d'actuar, de preparar la documentació, els informes i les memòries.

Així, en tots els Projectes d'Intervenció Arqueològica (PIA) s'inclou una partida pressupostària destinada al tractament de conservació d'elements arqueològics que és revisada, si cal, en el decurs de la intervenció. L'ideal és que l'aparició de restes arqueològiques comporti la presència, al mateix jaciment, de personal especialitzat en conservació-restauració. A la pràctica, això es porta a terme segons el tipus de material exhumat i el seu estat de conservació, si ho considera adient el tècnic del Servei d'Arqueologia, que indica, en un cas o en l'altre, la manera de procedir. D'acord amb els terminis de la intervenció i de la quantitat dels elements que calgui tractar, s'inicien els treballs de conservació paral·lelament a la intervenció de camp o bé un cop finalitzada. Els treballs es realitzen a les dependències del Servei d'Arqueologia-Museu d'Història de Barcelona, que posa a l'abast dels professionals la infraestructura del laboratori de conservació-restauració, com també els mitjans de seguretat necessaris per la preservació dels objectes recuperats. Sota la supervisió i els criteris d'intervenció del tècnic responsable del Servei, personal extern subcontractat per la promoció de l'obra o bé per l'empresa d'arqueologia, portaran a terme els treballs de conservació. La documentació dels processos que s'han fet s'enregistra en una base de dades i es recull en fitxes impreses que quedaran incloses, a mode d'annex, en la memòria dels treballs arqueològics.

Encara que, com hem vist, tenim el convenciment i disposem dels preceptes i les eines legals per protegir el patrimoni arqueològic que ens ha perviscut, seria innocent i potser enganyós per la nostra part, pensar que tot està resolt i lligat. Malauradament, els preceptes i les lleis no es corresponen del tot amb la realitat i, encara que hem de creure que estem en el camí correcte, cal perseverar en la tasca educativa a escala social, universitària i professional sobre la responsabilitat de la conservació del patrimoni arqueològic. La cultura del coneixement i la reflexió es presenta com alternativa única per ajudar a trobar respostes coherents i sòlides a l'hora d'abordar les sempre recurrents qüestions sobre el que cal o no cal conservar; per trobar resposta a si hem i podem conservar tot allò que hem heretat i què caldrà custodiar i mantenir en els nostres museus i ciutats, sense que el passat es converteixi en un llast damunt nostre.

Montserrat Pugès
Responsable d'intervencions en el patrimoni
mpuges@bcn.cat

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 37

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 38

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 39

L'arqueologia a Barcelona l'any 2009

Un desig: interpretació, contextualització, síntesi

En el moment de tirar endavant la publicació del primer Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona [l'Anuari], una de les primeres qüestions que ens vàrem plantejar va ser la necessitat que els articles que s'hi publiquessin fossin de caràcter interpretatiu, i no tan sols descriptiu, amb la finalitat d'assolir un esglaó més en la cerca. Es volia anar més enllà de l'epidermis de cadascuna de les intervencions i contextualitzar les troballes en àmbits més generals.

Som conscients, i a ningú no se li escapa, que a Barcelona fan falta treballs de síntesi. És una de les assignatures pendents. Amb l'aparició de l'Anuari es va fer el primer pas per donar a conèixer, d'una manera molt resumida, els resultats de totes les intervencions arqueològiques que es fan a la ciutat. Tenim a les mans, doncs, la notícia i el coneixement d'allò en què s'ha estat treballant. Ara, el que cal, és elaborar tota aquesta informació. Malauradament, en les circumstàncies actuals de crisi econòmica, aquests treballs de síntesi no es poden fer des de l'Administració municipal amb la intensitat que seria desitjable. La manca de personal i de partides pressupostàries impedeix poder anar més enllà de la feina diària de gestió que, si bé és molt important, només és una part incipient del procés. En qualsevol cas, sí que és a les nostres mans incentivar i dirigir la recerca i assessorar i col·laborar amb qui vulgui, i pugui, tirar-la endavant.

El treball d'interpretació de les restes arqueològiques és el que hauria de donar les pautes per permetre la realització, no d'un, sinó de diversos treballs de síntesi i d'articles especialitzats de tota mena. Els enfocaments, diversos i variables, poden anar des de les particularitats d'un edifici (funcionalitat, tipologia, arquitectura), fins a l'estudi de la ciutat com a element orgànic, on es podrien analitzar els models de creixement urbà, l'ocupació de l'espai (públic i privat), l'urbanisme, la distribució espacial i territorial (vil·les, centres religiosos, assistencials, necròpolis, vies, especialització productiva...), el paisatge i un llarg etcètera que, pujant un esglaó més, hauria d'acabar amb la contextualització de tots aquests processos en àmbits de tipus "macro-espacials" (Catalunya, Mediterrani, occident...), amb totes les seves variables sincròniques i diacròniques. En resum, cal tenir unes bones anàlisis per a obtenir una bona síntesi.

El resultat de les intervencions de l'any 2009

Els masos

No ens podem estar de recordar que la majoria de les intervencions arqueològiques que es realitzen a Barcelona són de caràcter preventiu. És a dir, que no van lligades a un projecte de recerca determinat, sinó que es duen a terme d'acord amb el desenvolupament mateix de la ciutat. Aquesta aparent arbitrarietat ve donada per la doble necessitat de no perdre patrimoni i, alhora, no endarrerir ni aturar cap dels projectes urbanístics i arquitectònics que sigui previst realitzar.

Torre del Fang
(Servei d'Arqueologia)

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 40

Atenent, doncs, aquesta casuística, durant el 2009 es va poder intervenir a la masia de Can Fargas, al districte d'Horta-Guinardó. La voluntat de rehabilitar l'edifici per a usos públics va fer que s'engegués una campanya arqueològica de caràcter informatiu, amb la finalitat d'obtenir dades que ajudessin a redactar un projecte que respectés al màxim els valors patrimonials de l'edifici. L'arqueòleg que va dirigir els treballs disposava, prèviament, d'un complet i documentat estudi històric i arquitectònic de l'edifici.[1] La simbiosi que es produeix entre els dos tipus de recerca sobre l'edificació, la documental, que inclou sondejos parietals, i que conclou amb una proposta d'evolució cronològica i estructural de la finca, i el treball de camp de l'arqueologia han de donar dades suficients a l'equip redactor del projecte d'obra per treballar amb un coneixement molt ampli de la finca objecte de rehabilitació.

Pel que fa als treballs arqueològics pròpiament dits, van permetre documentar sitges corresponents a l'ocupació altmedieval del lloc, durant els segles XI - XII, i també corroborar la cronologia que l'estudi històric abans esmentat havia proposat per a la torre, construïda en època feudal, i que va ser l'estructura que va donar origen a la resta d'edificacions del mas. La intervenció arqueològica va fer possible registrar diverses modificacions i ampliacions de l'edifici des del seu origen fins a l'actualitat, i identificar-ne diferents espais que s'afegiren al nucli original a partir del segle XIII.

Un altre dels edificis emblemàtics on es va poder intervenir va ser a la Torre del Fang, al districte de Sant Andreu. El mas està situat en un dels trams on s'està construint la plataforma de la Línia d'Alta Velocitat. El sector de la Torre del Fang estava afectat pel túnel construït entre pantalles per on havia d'accedir la tuneladora encarregada de perforar el tram que va des d'aquest punt fins a l'estació de Sants. No cal dir que les dificultats de l'obra eren enormes i, com a conseqüència, els treballs arqueològics van ser complicats i complexos.

Si bé en un principi s'havia considerat la possibilitat de desmuntar totalment l'edifici de la Torre del Fang, i així es va sol·licitar a la Comissió Territorial del Patrimoni Cultural de Barcelona, finalment es va optar per sustentar l'edifici i construir les pantalles i la llosa del túnel a sota. Aquests treballs varen suposar un important tibament de tota la construcció amb la finalitat d'assegurar la seva estabilitat i evitar qualsevol oscil·lació del conjunt que hauria pogut desembocar en el seu esfondrament. Aquesta actuació, si bé és complexa, entra dins els paràmetres d'una obra d'enginyeria; en aquest cas, però, hi havia una variable que condicionava totalment el desenvolupament dels treballs: la documentació arqueològica. Es va treballar, des del primer moment, de manera conjunta amb direcció d'obra, assumint les dificultats que comporta la realització d'un treball d'aquestes característiques.

El treball de camp es va desenvolupar fragmentadament des de l'inici de la intervenció, fet que va comportar dificultats en la documentació de l'estratigrafia i les estructures que s'anaven localitzant. Es tractava de molts fragments d'un gran puzle que l'arqueòleg havia de recompondre. Encara ara queden espais per excavar i la documentació s'ha de completar. Es va poder fer un estudi molt parcial dels paraments de la planta baixa, mentre que a la resta de plantes no s'hi va poder accedir. Quan es pugui reprendre la intervenció, del tot necessària abans de realitzar la rehabilitació definitiva del mas, caldrà comparar els resultats de la intervenció arqueològica amb les dades que aporta la documentació escrita i elaborar la corresponent hipòtesi crono-constructiva de l'edifici.[2]

El 2009 també va ser el torn del Mas Guinardó, al districte d'Horta–Guinardó. La voluntat municipal de rehabilitar el mas va conduir a la realització de diversos sondejos informatius i a l'excavació de diferents sectors de l'edifici. El primer que es va poder observar, però, va ser el condicionament de la penya on es construí el mas: situat al capdamunt d'un petit promontori, es va

1. VECLUS, SL, *Estudi històric i arquitectònic de la finca de Can Fargas situada en el número 2-8 de l'avinguda de Frederic Rahola, districte d'Horta-Guinardó de Barcelona,* juliol 2009, Barcelona, (inèdit). L'estudi, i la posterior intervenció arqueològica, va ser encarregat i finançat pel Consorci d'Educació de Barcelona (Generalitat de Catalunya - Ajuntament de Barcelona).
2. ÀGABA, SL, *Estudio histórico de la Torre del Fang - Calle del Clot, 228,* Barcelona, 2006, (inèdit).

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 41

repicar la roca fins a assolir una superfície plana que permetés l'assentament de l'edifici. Això va fer que els treballs arqueològics se centressin en l'estudi dels paraments, atès que el subsòl no oferia gaires possibilitats de recerca. D'altra banda, a causa de l'afectació de l'espai de l'entorn per les mateixes obres de rehabilitació del mas i la urbanització del voltant, es va poder documentar part del refugi de la Guerra Civil espanyola identificat amb el núm. 312-3.

També relacionat amb l'activitat agropecuària del final del segle XIX, principi del segle XX, es van poder documentar diverses estructures en el decurs de les obres de construcció d'un dipòsit d'aigües pluvials a l'avinguda de l'Estatut de Catalunya, també a Horta–Guinardó. Es tracta de diversos elements, alguns de grans dimensions, relacionats amb l'aprofitament de l'aigua i el conreu en un entorn, aleshores, eminentment rural.

De la prehistòria a l'edat mitjana

A l'Anuari de l'any 2008 es va presentar la intervenció arqueològica que s'havia realitzat al subsòl del solar que havien ocupat les piscines Folch i Torres, entre els carrers de la Reina Amàlia, Lleialtat i Carretes. Com tots els articles que es presenten, el text era el resultat de les primeres impressions dels arqueòlegs tot just acabat el treball de camp. Durant el 2009 es van poder realitzar diverses analítiques que han permès definir alguns aspectes que, en el primer recull de dades, no s'havien pogut determinar amb suficient precisió. L'article que es presenta pren i resumeix aquestes dades que ajuden a ampliar i complementar el text publicat a l'Anuari anterior. Recordem que es tracta d'un assentament de ramaders i agricultors del neolític antic evolucionat (a l'entorn del V mil·lenni ANE), amb una seqüència estratigràfica de transició del neolític antic al neolític mitjà, que presenta espais d'ocupació i estructures domèstiques diverses.

Una intervenció a l'antiga casa-fàbrica Estruch, entre els carrers de la Reina Amàlia, de Sant Pau i de les Flors, ha permès documentar un element circular farcit de pedres que podria interpretar-se com una estructura de combustió o tal vegada d'emmagatzematge de l'època prehistòrica. Han aparegut ceràmiques amb decoracions pròpies del neolític antic evolucionat (del segon terç del Vè mil·lenni ane), però la intervenció, que va consistir en uns sondejos informatius, haurà de continuar amb una excavació extensiva prèvia a la construcció dels habitatges i de l'aparcament soterrat projectats en aquest indret de la ciutat. És interessant remarcar que novament la banda sud-oest del barri del Raval es presenta com un punt clau en la localització d'una àrea d'assentaments de ramaders i agricultors de l'època neolítica, i es pot presumir de ser, fins al moment, la zona amb les restes més antigues de tot el municipi; així mateix ho han corroborat altres intervencions com la del solar a on hi havia les antigues piscines de Folch i Torres, la del subsòl de l'antiga caserna de la Guàrdia Civil i la dels entorns de l'església de Sant Pau del Camp.

D'època protohistòrica, sens dubte la més desconeguda i amb menys presència de restes materials de tot el terme municipal de Barcelona, es pot citar un estrat sedimentat al costat de l'estació de mercaderies propera a la Torre del Fang, amb contingut de ceràmica ibèrica, molt rodada, similar a un estrat de les mateixes característiques que es va poder documentar fa uns anys en una intervenció al solar de l'antiga fàbrica Inoxcrom, al carrer de la Ciutat d'Elx, relativament propers un lloc de l'altre. També, en alguns dels sondejos realitzats a l'antiga fàbrica de Can Ricart, al districte de Sant Martí, es va observar la presència de ceràmica ibèrica en diversos estrats. En el transcurs de les obres de la nova estació de la L9 al passeig de la Zona Franca, es van documentar uns murs associats a ceràmica ibèrica i romana d'època republicana. I finalment, en una de les fases de la remodelació que s'està duent a terme a l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, també es va detectar un estrat amb materials ibèrics i romans.

Javier González, Karin Harzbecher, "Carrer de la Reina Amàlia, 31-33, carrer de la Lleialtat, 1-9 i carrer de les Carretes, 58-46", *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2008*, Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, Museu d'Història de Barcelona, 2009, pàg. 58-60.

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 42

A l'interior de la ciutat romana és interessant la intervenció realitzada al carrer de Lledó núm. 7, que ha tingut continuïtat, en diferents fases de treball durant el 2010. La ubicació de la finca, adossada a la muralla romana, ja era per si mateixa prou temptadora. L'estudi històric de la finca[3] ja havia revelat la presència d'alguns elements fins aleshores desconeguts: el pas de ronda de la muralla romana entre les torres núm. 28 i 29, portes i finestres de les torres romanes, pintures romàniques a l'interior de la torre núm. 28, a banda de nombrosos aspectes relacionats amb l'evolució històrica de l'edifici, des de la seva construcció al segle XIII, fins a les importants reformes del segle XVII i del segle XIX.

La intervenció a la finca del carrer de Lledó no es va estendre a la totalitat del subsòl; únicament es va centrar en aquells punts que estaven afectats pel projecte d'obra. Malgrat aquestes limitacions, d'altra banda habituals d'acord amb la normativa vigent, va ser possible obtenir una informació extraordinària. Es van documentar restes arqueològiques des de l'època fundacional de la ciutat i es van poder seguir diferents processos d'ocupació de l'espai, tant públic com privat. El que possiblement resulta més interessant des del punt de vista de la teoria de l'urbanisme en èpoques històriques, és la pervivència del model romà fins ben entrada l'alta edat mitjana i el canvi de model que es produeix, almenys en aquest sector de la ciutat, a partir d'inicis del segle XIII, quan es construeix el casal senyorial, i se substitueix la trama urbana antiga per una de nova, que modifica els patrons urbanístics i, òbviament, els arquitectònics, amb les implicacions que això comporta en tot el que fa referència a la propietat i a l'ocupació i els usos de l'espai. L'excavació haurà de continuar quan l'obra estigui més avançada en espais on encara no s'ha pogut intervenir. La potència estratigràfica assolida en algun sector (-4,50 metres respecte al rasant actual), sense exhaurir, permet tenir esperances de poder avançar, encara més, en la recerca.

Extramurs de la ciutat romana es van fer diversos sondejos al carrer de Regomir, en el sector on, ja fa uns anys, es van documentar unes termes d'època romana. Els treballs eren subsidiaris de les obres de rehabilitació de la finca situada als números 7 i 9 d'aquest carrer. El projecte d'obra es va redactar amb la finalitat de poder mostrar al públic el conjunt format per les termes, la muralla romana i la torre de planta circular amb la porta de vianants d'accés a Barcino. L'objectiu dels sondejos era verificar la possibilitat de fonamentar l'estructura que ha de sustentar l'edifici sense fer malbé les restes de les termes conservades al subsòl. Es van documentar diverses estructures murals i part de la fonamentació de la torre d'època romana. La previsió és d'excavar en extensió tot aquest espai i de museïtzar les restes en el futur.

En un altre espai suburbial de Barcino, en la intervenció arqueològica realitzada en el solar on s'està fent l'ampliació del Museu Picasso, es va documentar part del *rudus* d'una calçada, dos trams de murs corresponents a la *pars rustica* d'una vil·la i una sitja, amb una amortització de l'espai en època tardoromana.

Ja dins l'ager de la ciutat, cal destacar la localització d'una estructura d'època romana i abundant material arqueològic al subsòl de l'antiga fàbrica de Can Ricart, al districte de Sant Martí. Quan es realitzin els diferents projectes previstos en aquest sector (rehabilitació de la fàbrica per a la Casa de les Llengües – Linguamón, la rehabilitació de l'Hangar i la urbanització de tot el sector) es podran confirmar les característiques d'aquest assentament que, en diferents graus, aniria des d'època republicana fins al baix imperi.

Des de fa anys, el Servei d'Arqueologia del MUHBA va anar desenvolupant un treball de recerca que va comportar la creació d'uns polígons que incloïen les ARPA (Àrees de Protecció Arqueològica) i les ARDA (Àrees de Documentació Arqueològica) que, a la fi, suposaven una mena de mapa de riscos de caràcter intern que, tot i ser incipient, ajudava a la protecció de

3. VECLUS, SL, *Estudi Històrico-arquitectònic de la finca núm. 7 de carrer Lledó de Barcelona*, Barcelona, 2004, (inèdit).

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 43

diversos espais susceptibles d'excavar-se. Aquest sistema de diagnosi i treball és el que va permetre, per exemple, actuar en llocs tan diferents com en l'ampliació de l'escola Betània–Patmos, al districte de les Corts i de Sarrià-Sant Gervasi, on es varen realitzar diversos sondejos informatius que van detectar estratigrafia amb material constructiu i una estructura mural fonamentada en aquest estrat d'època romana; o en la nova estació de metro de Foneria, al passeig de la Zona Franca (districte de Sants–Montjuïc), en què es van documentar diferents estructures que podrien estar relacionades amb un complex dedicat a activitats productives o d'emmagatzematge, possiblement com una part perifèrica d'una explotació agrícola.

També són nombroses les intervencions arqueològiques on es varen documentar restes medievals. Deixant de banda els masos ja esmentats a l'inici, la totalitat de les intervencions amb resultats corresponents a aquesta època es van centrar a Ciutat Vella. Es tracta, bàsicament, d'estructures i nivells d'ocupació a partir d'època baixmedieval. Per l'abast de la intervenció, es podria fer esment de la trama medieval i moderna documentada al carrer de Flassaders, en el solar destinat a l'ampliació del Museu Picasso; també van ser interessants els treballs destinats a la recuperació de l'església de l'antic convent de Sant Agustí, la intervenció arqueològica al Palau Alòs, al carrer de Sant Pere Més Baix, en el nou equipament municipal a la placeta del Pi i en una finca situada davant Santa Maria del Mar, al carrer de les Caputxes, en la qual es va documentar una part de la necròpolis medieval.

Arribats a aquest punt, voldríem fer esment d'un projecte de grans dimensions que s'haurà de realitzar al centre de la ciutat, com és la cua de maniobres dels Ferrocarrils de la Generalitat, per sota de la plaça de Catalunya, entre els carrers de Pelai i de Fontanella. A ningú no se li escapa la sobreexplotació del subsòl de la plaça: línies de rodalies, dues línies de metro, aparcaments subterranis, etc. El projecte necessita encaixar la nova infraestructura en el poc espai lliure que queda i salvaguardar, a més, els valors patrimonials de la muralla medieval, amb les corresponents torres, i el baluard d'època moderna de la cantonada de la plaça amb l'avinguda del Portal de l'Àngel i el carrer de Fontanella. Ha sigut molt interessant l'estreta col·laboració que hi ha hagut des de l'inici entre la promoció, l'equip redactor del projecte i els serveis d'arqueologia de la Direcció general del patrimoni Cultural de la Generalitat i del MUHBA. S'hi han fet estudis documentals i uns primers sondejos amb la finalitat de situar el traçat de la muralla i observar-ne l'estat de conservació. Aquests treballs preliminars s'hauran de completar amb més sondejos que permetin obtenir noves dades que complementin les anteriors. El fet d'haver de realitzar l'obra a cel obert i de trobar-se en un nus viari important, amb un elevat flux de circulació de vehicles particulars, transport públic i vianants, obliga a la realització de tots aquests passos previs, ja que qualsevol anomalia que es pogués produir un cop iniciades les obres afectaria enormement la vida ciutadana en aquest sector.

Època moderna i contemporània

En fer aquest resum de les intervencions arqueològiques, s'ha donat per entès el que és obvi en arqueologia urbana, que la ciutat se superposa a si mateixa o, com dirien altres, totes les Barcelones que han existit es conserven en una sola Barcelona. S'ha volgut remarcar un o diversos aspectes de les diferents intervencions, els que han semblat més destacables, i sense voler entrar en els detalls, que ja s'expliquen en cadascun dels articles publicats; en la majoria dels casos, hi ha una superposició d'estructures i estratigrafia que pot anar des dels períodes més antics fins a l'actualitat.

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 44

S'ha deixat pel final fer esment de les restes d'època moderna i contemporània. Com a exemple de les primeres, es podria citar la localització d'un paviment de la Casa dels Infants Orfes, en una finca situada a la cantonada de la plaça dels Àngels amb el carrer Elisabets; un tram de la muralla del segle XVI al carrer de la Marquesa; una secció del fossat del segle XVII previ a la construcció de la contramuralla del segle XVIII, a l'antic solar de rodalia de Renfe, al costat de l'estació de França; un tram del camí cobert que envoltava la Ciutadella, i la troballa de la pedra fundacional de l'església dels Menorets, ubicada entre el passeig de Picasso i el carrer de la Fusina, custodiada pels Clergues Regulars Menors i que data del 1689.

Cal mencionar, novament, els treballs realitzats a l'antiga fàbrica de Can Ricart, dels quals ja s'ha fet un comentari referit a les troballes d'època romana. Els sondejos informatius, a banda de les innombrables construccions relacionades amb la fàbrica, permeten albirar la possibilitat de documentar estructures existents abans de la construcció del complex fabril, concretament pel que fa referència als camps d'indianes que hi hauria hagut en aquest lloc.

En el transcurs de l'any, també s'ha intervingut en un altre edifici que configura el patrimoni industrial de la nostra ciutat, com és el cas de l'antiga casa-fàbrica Estruch, al carrer de la Reina Amàlia, ja que a banda de localitzar-hi les restes prehistòriques exposades anteriorment, s'hi van poder documentar diversos elements relacionats amb els orígens del complex com a fàbrica de teixits i amb els seus posteriors usos. Per acabar, fer esment de diversos elements d'època contemporània que s'han pogut documentar: un tram de la muralla de Mar (segle XIX), diverses estructures del Palau de la Indústria i el Comerç de l'Exposició Universal de Barcelona, la constatació de l'existència d'una pedrera de granodiorita, a l'avinguda de la Mare de Déu de Lorda, explotada en època contemporània, i la troballa fortuïta d'una escultura jacent, obra de Pietro Franchi, al carrer del Comte Borrell.

Josep Pujades
Responsable d'intervencions arqueològiques
jpujades@bcn.cat

00 MHB-A4* 29/11/10 11:49 Página 45

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 46

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 47

Principals intervencions

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 48

Ajuntament

Cronologia: Època romana, segles XIII al XIX.
Paraules clau: Ajuntament. Barcelona baixmedieval. Columna romana. Ciutat romana.

La intervenció es va desenvolupar en dos espais diferenciats. D'una banda, es treballà al subsòl de les dependències que ocupa la Guàrdia Urbana (cos de guàrdia i majordomia), amb 86 m^2 en total, i de l'altra es va ampliar una galeria subterrània per a serveis preexistent que arribava a les dependències anteriors partint des de l'habitació subterrània on s'ubica la maquinària de l'ascensor.

Murs de les edificacions baixmedievals documentats al subsòl de les dependències de la Guàrdia Urbana

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer de la Font de Sant Miquel, 1-3 / Plaça de Sant Jaume, 1
Districte:
Ciutat Vella
Nom singular:
Ajuntament
Dates:
30 de març - 31 de juliol de 2009
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
032/09

Motiu:
Reformes en les dependències ocupades per la Guàrdia Urbana i majordomia, i ampliació d'una galeria subterrània per a la instal·lació de calefacció en una part de l'edifici
Promotor / Propietari:
Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
Àtics, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric
Direcció tècnica:
José Manuel Espejo Blanco

Aixecament planimètric i fotografies:
José Manuel Espejo
Digitalització de plànols:
J. Ignacio Jiménez

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 49

Canalització d'època romana trobada a les depèndencies de la Guàrdia Urbana

Dependències de la Guàrdia Urbana

En aquest sector la fondària a què va ser possible baixar durant el procés d'excavació estava condicionada per les necessitats de l'obra, la qual cosa implicà que no vàrem poder aprofundir més enllà d'un metre, excepte en punts molt concrets. Hem d'indicar que bona part de les estructures documentades estaven trencades per rases de serveis recents.

Cos de guàrdia (Sector A)

Espai rectangular de 43 m^2. Per sota de l'enllosat actual i d'una capa de terra que anivellava el sòl com a pas previ a la pavimentació, es va documentar immediatament el primer estrat arqueològic in situ. Es tractava d'un nivell d'escassa potència amb un conjunt ceràmic datat al segle XIV. Aquest estrat cobria bona part de les estructures aparegudes: un dipòsit, un mur, un paviment de calç i un retall, i creiem que podria estar reflectint l'amortització i l'anivellament d'estructures preexistents a l'inici de les obres que van acompanyar la construcció del Saló de Cent, iniciat el 1369. Durant els segles posteriors s'anirien fent ampliacions de l'Ajuntament fins assolir l'aspecte actual.

En aquest sector es va documentar una única estructura d'època romana, ubicada en un petit racó de la cantonada sud. Sembla tractar-se d'una canalització feta amb pedra, de la qual se n'ha conservat un tram d'1,20 m de llargària. Les pedres d'una de les parets tenien la peculiaritat d'estar integrades amb un element constructiu format per la superposició d'almenys set capes d'argila vermella molt neta, entre les quals s'intercalen capes de terra fortament picona-da de color marró fosc. El petit espai en què es concentraven tots aquests elements impedeix que se'n pugui fer una interpretació més acurada, ja que estava molt malmès per construccions medievals posteriors i per les parets de l'edifici actual.

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 50

Espai enllosat de probable cronologia baixmedieval a les dependències de la Guàrdia Urbana

Majordomia (Sector B)

Espai adossat a l'anterior, amb les mateixes dimensions de 43 m^2. Després de treure la pavimentació es va registrar un paquet de runa que contenia fragments ceràmics d'un ampli ventall cronològic, des d'època romana fins al segle XVIII. Aquesta capa, que semblava ser un estrat, cobria la majoria de les estructures documentades i descansava damunt un nivell que creiem que podria situar-se entre els segles XIII-XIV. Les estructures amortitzades eren un paviment conservat en un àrea d'uns 6 m^2 a l'extrem oest de l'habitació, amb les rajoles disposades de forma inclinada a dreta i esquerra alternativament (una espècie d'*spicatum*); sembla relacionar-se amb un mur, que presenta algunes reparacions i afegits, solidari amb un altre tram en angle de tres metres. Associat al mur també vàrem documentar una petita fossa sèptica el canal de desguàs de la qual travessava el mur verticalment. Les rases de fonamentació d'aquestes estructures tallaven l'estrat del segle XIII-XIV, el mateix sobre el qual es va col·locar el paviment de rajoles. Això situa tot el conjunt en una forquilla cronològica que es mou entre els segles XIV i XVII -tot esperant un estudi més acurat dels materials recuperats-. Segurament estem davant de les restes de les edificacions del consistori anteriors a les importants reformes portades a terme durant bona part del segle XIX que van proporcionar, entre altres elements, la façana neoclàssica oberta a la plaça Sant Jaume que avui encara es pot contemplar.

Galeria subterrània

Malgrat que les condicions de llum i ventilació existents durant els treballs van ser molt complicades, en total es van documentar les restes de quatre murs, un pou, una minúscula porció d'un paviment de rajoles i, com a elements més destacats, el basament i part del fust d'una columna (que tot sembla indicar que es trobava in situ) i el fragment d'un fust, potser pertanyent a l'anterior, d'època romana. Les estructures estaven amortitzades per un estrat de runa, molt probablement el mateix que es va trobar al Sector B (segle XVIII), i retallaven un estrat

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 51

amb material tardoromà. Aquest mateix estrat tardoromà amortitzava un dels murs i les columnes. Vam tractar de trobar el paviment original d'aquest element arquitectònic però no va ser possible; no obstant això, entre el sediment que vàrem excavar per sota del basament de la columna es va recuperar un fragment de marbre que possiblement formava part d'un paviment espoliat, fet que explicaria l'absència de la pavimentació. La ubicació d'aquesta troballa en una planimetria general de la ciutat romana potser permetrà donar futures pistes sobre la seva funcionalitat urbana i arquitectònica.

José Manuel Espejo

Columna romana, fragment de fust i mur a l'interior de la galeria soterrrada de serveis

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 52

Arc de Triomf

Cronologia: Segle IX, segle XX.
Paraules clau: Espai fora muralles. Necròpolis medieval. Rec Comtal. Camins medievals. Ponts.

Aquesta intervenció s'ha realitzat en un solar de 70 x 40 m, és a dir, de 2.800 m^2, i se situa fora muralles de la ciutat de Barcelona, prop del Portal Nou, travessat pel Rec Comtal, i a tocar d'una de les principals vies d'accés a la ciutat, la de Ribes. Els treballs arqueològics han permès documentar les restes de diversos elements que cal relacionar amb les diferents activitats desenvolupades des del segle IX fins el segle XX en un espai, històricament, situat fora de les

Traçat de la via d'Horta, amb el paviment empedrat del segle XIV. A la dreta, el pont de 1775 sobre el Rec Comtal (Carme Subiranas)

Dades de la intervenció

Ubicació:
Avinguda de Vilanova, 3-11 / Carrer de Roger de Flor, 39-43
Districte:
Eixample
Nom singular:
Arc de Triomf
Dates:
15 gener - 18 agost de 2009
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
137/08

Motiu:
Construcció de nous vestíbuls a l'intercanviador de l'estació de l'Arc de Triomf (L1 de TMB i RENFE)
Promotor / Propietari:
GISA
Empresa adjudicatària:
GRIU Arqueologia i patrimoni, SL / ARCS Patrimoni cultural, SL
Direcció tècnica:
Jordi Aguelo, Toni Juárez, Carme Subiranas

Equip:
Tècnics: Iciar Alonso, Vanessa Muñoz, David Prida, Jordi Serra
Oficials: Walter Alberto Alegría, Arnau Barquer, Jordi Bofarull, Gemma Busqué, Eloisa Cabral, Lluís Casademont, Francesc Cecilia, Ignasi Fernández, Marcos Fernández, Oriol Fort, Guillermo García, Pau Gómez, Montserrat González, Sonia Hernández, Andrea Lages, Imma López, Cristian Martínez, Alba Masclans, Roger Molinas, Flora Mora, Isabel Muñoz, Mireia Olivé, Oscar Pla, Esther Romero, Sergio Romero, Patricia Ruiz, Manuel Saa, Celia Segovia i Adriana Vilardell
Antropòleg: Jordi Ruiz
Aixecament planimètric i digitalització de plànols:
Ignasi Camps, Xavier Carlús, Eva Maria González i Júlia Miquel
Estudis antropològics:
MINOA. Jordi Ruiz, Eulàlia Subirà
Neteja, tractament i consolidació de material arqueològic:
Isabel Parra i Débora Iglesias
Fotografia:
Jordi Aguelo, Iciar Alonso, Toni Juárez, Vanessa Muñoz, David Prida, Jordi Serra, Carme Subiranas

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 53

Tombes antropomorfes associades a la necròpolis altmedieval (Carme Subiranas)

muralles. Així, s'ha identificat la presència d'una necròpolis altmedieval, d'un tram del Rec Comtal, de la traça medieval i moderna de dos dels antics camins d'entrada a la ciutat -la via de Ribes i la via d'Horta-, a més de dos ponts d'època moderna que travessen el Rec Comtal, restes d'una edificació singular existent entre els segles XIII i XV, alguna casa aïllada i diferents testimonis de l'agricultura de regadiu que es desenvolupà a la zona fins a mitjan segle XVII, i també sitges de diversos moments. Finalment, s'han documentat les restes de la urbanització de l'Eixample, que cal situar a la segona meitat del segle XIX, i de la construcció del ferrocarril, ja al segle XX.

La necròpolis

Les restes més antigues corresponien a una necròpolis, la cronologia de la qual correspondria a època altmedieval, concretament entre els segles IX i XII. Tenint present aquesta cronologia, la seva existència hauria de relacionar-se amb la presència d'algun edifici religiós situat en una zona molt propera al solar. L'única construcció d'aquest tipus documentada històricament en aquesta zona de la ciutat és l'església de Santa Eulàlia del Camp, fundada al segle IX i que pervisqué com a tal fins al segle XII, moment en el qual fou convertida en monestir de monjos agustinians.

El Rec Comtal

El Rec Comtal es va construir a l'inici de la segona meitat del segle x, sota l'autoritat del comte de Barcelona Mir (954-966), per tal de fomentar les activitats molineres, i fins al segle XVIII es destinà a proporcionar energia hidràulica a 13 molins, a regar terrenys de Sant Andreu de Palomar, Sant Martí de Provençals i les hortes del Portal Nou, sense oblidar que diferents activitats artesanals, com les relacionades amb oficis tèxtils o el cuir, també utilitzaven aquestes aigües.

El Rec Comtal prenia l'aigua del riu Besòs a tocar de Montcada, i entrava a la ciutat de Barcelona prop del Portal Nou. El solar objecte d'aquesta intervenció ha posat de manifest com el Rec Comtal dividia, clarament, l'ús que es fa de la terra segons si aquesta era a l'est o a l'oest d'aquest canal. Així, s'ha pogut constatar la presència d'alguna sèquia de derivació a les terres situades a l'est del Rec Comtal, que evidencien l'existència d'una agricultura de regadiu en aquests terrenys, la qual perdurarà fins a mitjan segle XVII, mentre que a l'oest del Rec no hi ha cap evidència de regadiu.

La interrupció de l'agricultura de regadiu en aquest indret, cap a la meitat del segle XVII, pot haver estat motivada en un primer moment per la Guerra dels Segadors (1640-1652) i, pocs anys després, per la construcció d'un pont de pedra damunt el Rec Comtal, concretament l'any 1677, per on circulava una via perpendicular al canal, i que inutilitzà l'ús de la via d'Horta que discorria en paral·lel al Rec i que tractarem en el proper apartat. Ja al segle XVIII, el 1775, es construí un altre pont de pedra, posteriorment ampliat amb un pas de vianants fet amb maons, per a una altra via perpendicular al Rec, fet que evidencia com aquest indret esdevingué un nus de vies de comunicació important als segles XVII, XVIII i, segurament, durant la primera meitat del segle XIX.

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 54

Les aigües del Rec Comtal, fins al segle XIX, circularen a cel obert, però la construcció de l'Eixample arran de l'aprovació del Pla Cerdà, el 1859, els conflictes per les males olors de les aigües del Rec quan aquest entrava a la ciutat, com també l'Exposició Universal que es féu a Barcelona l'any 1888 portaren a cobrir-lo amb una volta de maons al final del segle XIX. Als anys 30 del segle XX, aquest tram del Rec Comtal estava abandonat i tapat, tal com veurem a l'apartat de la construcció del ferrocarril.

Les vies de comunicació

S'identificaren les restes de dues de les vies de comunicació que històricament donaven accés a la ciutat de Barcelona pel costat de llevant: la via de Ribes i la via d'Horta.

L'origen històric de la via de Ribes cal associar-lo a l'antic traçat del camí romà, que provenint del nord es dirigia cap a la ciutat de Barcelona entrant al recinte de les muralles pel costat est. L'excavació permeté documentar-ne una seqüència estratigràfica ininterrompuda que va des de la segona meitat del segle XII fins a la primera meitat del segle XVI, amb un total de nou nivells de pavimentació, amb els corresponents estrats de terraplenat o anivellament. Els paviments de la via eren formats en tots els casos per nivells de terra compactada. Només en un cas corresponent a la primera meitat del segle XVI s'identificà l'existència d'un paviment empedrat. No es van trobar vestigis de la via anteriors al segle XII tot i l'origen romà d'aquest camí. La traça medieval de la via de Ribes es relacionava alhora amb estructures de conducció d'aigües que transcorrien paral·leles al seu itinerari i que foren gradualment remodelades d'acord amb les reformes del camí.

Pavimentació de la via de Ribes, als segles XVI-XVII (Jordi Aguelo)

Pel que fa a les restes de la via d'Horta, les dades arqueològiques permeteren identificar una continuïtat cronològica i estratigràfica entre el segle XIII i la primera meitat del segle XVII. També en aquest cas, malgrat que l'existència del camí és documentada ja des del segle XI, les restes conservades no reculaven més enllà del segle XIII. S'hi van trobar un total de vuit capes de pavimentació, amb els corresponents nivells de terraplenat, totes elles, excepte una, amb característiques molt semblants i constituïdes per terra piconada. Només un dels nivells de calçada, associada a la segona meitat del segle XIV, corresponia a una pavimentació empedrada. Aquest tram de la via d'Horta, que transcorria annex i paral·lel al costat est del Rec Comtal, fou amortitzat a partir de la segona meitat del segle XVII a causa de la construcció de dos ponts sobre el Rec Comtal.

Les edificacions medievals

En l'espai que s'estenia entre la via d'Horta i la via de Ribes, es documentà l'existència de restes constructives associades a una o unes edificacions que han de relacionar-se amb la presència d'algun edifici de caràcter singular (un hostal, un mas, ...). En algun punt, les restes van permetre identificar una seqüència d'ús des de la primera meitat del segle XIII fins al segle xv. La seva façana est se situava des dels seus orígens en el límit amb la calçada de la via de Ribes. Els nivells de pavimentació conservats eren sempre constituïts a base de terra compactada i restes de calç. Segons les dades arqueològiques, cal considerar que aquesta edificació deixà de funcionar i desaparegué entre el final del segle XV i el principi del segle XVI, moment en el qual l'espai que ocupava fou transformat i utilitzat amb finalitats completament diferents.

Les fosses d'extracció d'argiles

A partir de la segona meitat del segle XV, coincidint amb els darrers nivells d'ocupació de l'interior dels espais edificats, s'identificava l'existència d'una sèrie de retalls circulars o irregulars, de dimensions variables i distribuïts en l'espai entre la via de Ribes i la via d'Horta. Els nivells

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 55

Sèquia de derivació per regar la terra, a l'est del Rec Comtal. Fou amortitzada a mitjan segle XVII (Jordi Aguelo)

de rebliment s'associaven amb cronologies que van des del final del segle XV fins al segle XVI. Per les seves característiques, interpretem que correspondrien a elements relacionats amb processos d'extracció d'argiles, utilitzades tant per a la fabricació de ceràmica com per a tasques relacionades amb la construcció.

Edificacions i activitat econòmica als segles XVI i XVII

Prop de la via de Ribes, de la mateixa manera que l'edificació d'origen medieval esmentada més amunt, s'hi documenta, tot i que marginalment, una altra edificació, construïda entre l'esmentada via i el Rec Comtal. Associat amb aquesta casa, s'hi registra un pou amortitzat a la primera meitat del segle XVII, moment en què també deixà de funcionar aquesta casa, la qual cal relacionar amb l'activitat agrícola de regadiu citada a l'apartat centrat en el Rec Comtal.

En relació amb aquest mateix període cronològic, l'inventari de materials recollits en el marc d'aquesta intervenció ha permès evidenciar la presència de diferents productes d'importació procedents sobretot de Montelupo (Toscana) i de la regió de la Ligúria, i en menor mesura de Faenza (Emília-Romanya) i de les regions franceses de la Provença i del Llenguadoc.

La construcció de l'Eixample

L'aprovació del Pla Cerdà el 1859, comportà la reparcel·lació de l'espai que històricament havia estat fora muralles, però també comportà alteracions topogràfiques importants amb notables aportacions de terres per anivellar el terreny, com s'evidencia en els aproximadament tres metres de diferència de cota de circulació existents entre la via de Ribes documentada i l'actual avinguda de Vilanova, que hi passa pel damunt. Aquests terraplenaments es degueren realitzar entre l'aprovació del Pla, el 1859, i la inauguració de l'Exposició Universal duta a terme a Barcelona l'any 1888, a la qual s'hi accedia per l'Arc de Triomf.

A la banda occidental del Rec, amb una cronologia de segona meitat del segle XIX o d'inici del segle XX, s'han documentat diferents retalls d'extracció d'argiles amortitzats amb escòria i rebuig de material de construcció ceràmic, com ara teules deformades. Aquests retalls cal relacionar-los amb un petit forn, localitzat en un indret proper i que estava amortitzat per diversos estrats, entre els quals en destaca algun amb la presència de diferents maons refractaris amb marca impresa. Concretament s'han documentat les marques RAMSAY i ROBSON, i una tercera acabada en R. Aquestes marques han estat identificades amb diferents empreses que fabricaven aquest tipus de maons a Newcastle-on-Tyne, en el cas de RAMSAY del 1789 al 1925, de ROBSON del 1863 al 1908, i en el cas de la tercera marca podria tractar-se de [TCAR]R, de la qual també se'n documenta la producció a Newcastle-on-Tyne entre els anys 1827 i 1918. L'amortització d'aquest forn, i l'activitat que testimonia, ens fa plantejar que el solar que ha estat objecte d'aquesta intervenció degué romandre, totalment o parcialment, sense edificar fins al final del segle XIX o, potser, fins a la primera dècada del segle XX, tot i que l'illa ja s'hagués començat a edificar amb anterioritat.

La construcció del ferrocarril

Les obres de construcció del ferrocarril a l'inici dels anys 30 del segle XX, permeteren trobar les antigues restes del Rec Comtal, cobertes de fang. El fet que hi hagués dificultats per expropiar les cases existents entre el solar objecte d'aquesta intervenció i el passeig de Sant Joan, va fer plantejar que es pogués reutilitzar l'antic Rec Comtal com a accés a les vies del tren. La intervenció arqueològica ha permès certificar que, efectivament, el passadís per on circulaven els vianants per tal d'accedir a les vies del tren corresponia al traçat de l'antic Rec Comtal.

Jordi Aguelo, Toni Juárez i Carme Subiranas

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 56

Can Fargas

Cronologia: Final del segle XI o inici del segle XII fins al segle XX.
Paraules clau: Torre feudal. Sitges. Masia. Producció vinícola. Premsa de vi.

El conjunt de les 19 cales excavades a Can Fargas, repartides entre l'interior de l'actual masia i les zones enjardinades que l'envolten, han posat de manifest una seqüència cronològica d'ocupació ininterrompuda d'aquest emplaçament des del final del segle XI o l'inici del segle XII fins al segle XX.

Detall de la torre feudal on destaquen les finestres construïdes al segle XVII

Dades de la intervenció

Ubicació:
Passeig de Maragall, 383-389 / Avinguda de Frederic Rahola, 2-8 / Carrer de Peris i Mencheta, 1-3
Districte:
Horta - Guinardó
Nom singular:
Can Fargas
Dates:
28 setembre - 27 novembre de 2009
Tipus:
Preventiva

Codi MUHBA:
048/09
Motiu:
Rehabilitació del mas
Promotor / Propietari:
Consorci d'Educació de Barcelona / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
Fragments. Arqueologia, estudis i gestió del patrimoni
Direcció tècnica:
Jordi Serra Molinos

Equip:
Oficials: Fernando Boullosa, Guillermo García, Irene Gibrat, Magalí Golfieri, Imma López, Noemí Nebot, Manuel Saa i Adriana Vilardell
Aixecament planimètric:
Jordi Serra
Digitalització de plànols:
Fernando Boullosa
Restauració de materials:
Isabel Parra
Fotografia:
Jordi Serra

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 57

En primer lloc, cal recordar molt breument que, tal com es desprèn de l'estudi històrico-arquitectònic de l'empresa Veclus, que ha precedit la intervenció arqueològica, l'actual aspecte de la masia i el seu entorn immediat és el resultat d'un seguit de transformacions l'origen de les quals parteix d'una torre romànica de defensa de planta rectangular. A aquest element, que serà ampliat amb una construcció annexa al segle XIII, se li adossarà a mitjan segle XVII el nucli principal de l'habitatge actual. Finalment, aquest conjunt patirà diversos processos de reformes ja en època contemporània que acabaran de determinar l'aparença que avui dia ens mostra la masia de Can Fargas.

Dels orígens de la torre feudal a la masia del segle XVII

La informació extreta de l'excavació de l'interior de la torre, malauradament, resulta un exemple paradigmàtic del continu procés de reformes que es realitzen sobre el conjunt de la masia ja que, tal com passa en altres espais de l'edificació, les successives actuacions han generat un important espoli de l'estratigrafia prèvia. En efecte, tot i que en el sòl de la planta baixa de la torre es pogueren documentar dues sitges relacionades amb la fase primigènia dels segles XI i XII, aquestes havien resultat durament afectades per la construcció, ja al segle XX, d'una arqueta de grans dimensions, no havent estat possible la recuperació de material arqueològic contextualitzat. A més a més, val a dir que en cap altre dels sondejos realitzats ha estat possible localitzar algun element amb una datació coetània als primers segles de funcionament de la torre feudal.

En canvi, l'excavació del pati central de la masia sí que ha permès documentar diferents estructures emmarcades en el context de l'ocupació d'aquest establiment entre els segles XIII i XV. Parlem, concretament, d'un mur datat al segle XIII que, per les seves característiques de gran robustesa i amplada, podria relacionar-se amb el tancament perimetral de l'edificació en aquesta fase. Paral·lelament, també ha estat documentat un petit àmbit de treball molt ben conservat, conformat per un paviment de morter de calç associat a una estructura de combustió que presentava diverses fases de neteja i reutilització. Aquest conjunt és coetani de diversos forats de pal, els quals hem de relacionar amb el sistema de coberta d'aquest àmbit, tot creant un espai porticat construït amb fusta i adossat a la torre. La datació d'aquests elements cal situar-la ja al segle XV.

Tot aquest conjunt d'estructures contextualitzades dins el moment d'ocupació baixmedieval cal completar-lo amb la localització, en l'àmbit enjardinat a l'est de la masia, d'un dipòsit datat en aquest cas al segle XVI el qual, a més a més, reaprofita parcialment un mur previ corresponent a la fase gòtica.

La documentació de tots aquests elements de caire essencialment domèstic ens porta a pensar que, a partir del segle XIII, la funció original estrictament militar de la torre dins el context de l'organització feudal, deixarà pas a un establiment que seguirà unes pautes d'acord amb els patrons que caracteritzen un mas fortificat. Aquesta hipòtesi cal posar-la en relació amb l'existència, a l'última planta de la torre, d'unes pintures murals consistents en una quadrícula amb una decoració que combina el blanc i el vermell, les quals han estat datades, igualment, en moments tardoromànics o bé als principis de les cronologies gòtiques apuntades en l'estudi de Veclus. La presència d'aquest element de caire decoratiu al cim de la torre posa de manifest un evident canvi en la funcionalitat d'aquest espai.

Així mateix, queda palesa la continuïtat en el temps de l'ocupació d'aquest emplaçament, tot sent constatada l'existència d'elements estructurals adscrits als segles XV i XVI i, per tant, enllaçant les fases d'ocupació baixmedieval amb la construcció de la masia del segle XVII.

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 58

La construcció de la masia del segle XVII i les seves empremtes en l'estratigrafia

Pel que fa ja al registre corresponent al segle XVII, foren documentades les traces del que va ser el procés constructiu que ha deixat una major empremta en l'actual fisonomia de Can Fargas, quan s'edificà el principal cos de l'actual masia. L'excavació ha pogut constatar, pel que fa a aquesta fase, un procés de terraplenat constructiu al sud de la masia que presentava material ceràmic corresponent al segle XVII. Aquest nivell va acompanyat de les restes interpretades com el que havien estat unes feixes o murs de contenció que, en aquest espai, ajuden a fixar el terreny que cau en un pendent pronunciat cap al torrent de la Carabassa. Aquesta acció de terraplenat constructiu també ha estat registrada en la zona oest de la masia on novament podem observar com el relleu natural torna a mostrar una forta caiguda, en aquest cas, vers la depressió generada per la riera d'Horta. Ara, però, si bé no ha estat documentat l'atalussament del terreny a partir de feixes, sí que s'ha localitzat un nivell d'enderroc compost per carreus irregulars, variablement escairats, que recolzen sobre el pendent del relleu natural, tot regularitzant-lo a partir de les restes constructives corresponents a les fases prèvies d'edificació del mas. En canvi, aquests terraplenats no són necessaris pels extrems nord i est, on el terreny geològic es mostra molt més regular i permet recolzar-hi la fonamentació de les naus que, a partir d'aquest moment, determinaran el cos principal de l'edificació.

Serà també a partir d'aquesta nova construcció quan podrem observar una distinció física en l'organització interna de la masia, tot centrant els espais de producció en la planta baixa i segregant la zona residencial en les plantes superiors, fet que es mantindrà invariable en les fases successives.

També corresponent a aquest mateix moment, cal citar l'aparició de part del paviment original de la construcció del segle XVII, conservat de manera excel·lent i que presentava inscrita la data de col·locació de l'enrajolat: 1670. Aquesta pavimentació s'estén íntegrament per l'interior de la sala del segle XIII que es conserva adossada a la torre romànica.

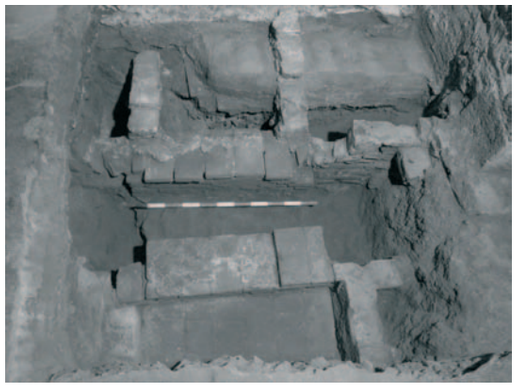

Esquerra:
Restes dels dipòsits del segle XVIII amortitzats en la fase de reformes del segle XIX

Dreta:
Paviment original del segle XVII entregant-se al parament de la torre romànica

Les reformes contemporànies de la masia

Emmarcada ja en el segle XVIII, es produeix una nova fase constructiva que ampliarà l'extensió de la masia. Així, de la mateixa manera com al segle XVII es realitzà un nou recinte que envoltava algunes construccions preexistents, ara es repetirà el procés amb un conjunt de noves sales que, adossades als murs del segle XVII, ampliaran novament el perímetre del conjunt. Constructivament, l'excavació d'aquests nivells ha mostrat un sistema basat a doblar els antics murs del segle XVII, a l'hora que s'aprofundeix sensiblement la cota on recolza la fonamentació.

Al segle XIX, en canvi, no s'ha constatat arqueològicament cap ampliació del recinte, però sí una important fase de repavimentació de les sales originàries del segle XVII adossades a la paret est

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 59

Base de la premsa corresponent a la fase del segle XIX

de la torre. Val a dir que aquest enrajolat, molt ben conservat i que presenta només algunes reparacions fetes ja al segle XX, cobreix directament el nivell geològic. Això constata novament la dificultat de documentar estratigrafia associada als moments més arcaics d'ocupació.

D'altra banda, destaca que les estructures aparegudes en el procés d'excavació amb una datació entre el segle XVIII i la primera meitat del XX ens mostren clarament una relació directa amb l'activitat principal desenvolupada a la masia en aquell moment. Es tracta de la producció vinícola. Certament, aquesta activitat ja devia ser una de les més importants no tan sols pel que fa a la masia del segle XVII sinó també en les fases d'ocupació prèvies, però no serà fins aquestes cronologies més avançades quan podem contrastar arqueològicament les empremtes que ha deixat en l'estratigrafia a través de diverses estructures relacionades amb aquesta producció. Parlem, entre d'altres, de diferents dipòsits corresponents tant a les fases del segle XVIII com del XIX i també a la primera meitat del segle XX. Localitzem, igualment, una arqueta de decantació d'aquesta última fase situada en la primera meitat del segle XX, però, com a element més significatiu i més ben conservat, hem de citar l'existència d'una premsa de raïm, la qual se situa encofrada dins el parament retallat del mur est de la torre feudal. La base de la premsa, tallada en un bloc massís de pedra de Montjuïc, presenta un eixidor vers un dipòsit impecablement conservat obrat amb maó i revestit per una capa de morter que l'impermeabilitza. A aquest element se li adossa l'enrajolat del segle XIX citat anteriorment, i tots dos funcionen de manera coetània.

Voldríem, també, fer esment de l'última gran transformació de què serà objecte la masia de Can Fargas, que consisteix en un canvi que la portarà a convertir-se, estrictament, en un lloc de residència benestant, tot deixant enrere una llarga història com a lloc de rebuda i tractament d'una part important de la producció vitícola de l'antiga vila d'Horta. Serà aquest el moment de creació dels espais enjardinats que encara avui envolten la masia, fet documentat també arqueològicament a partir de la localització de diferents nivells de terraplenat, els quals amortitzen antigues estructures dels segles XVII i XVIII tot preparant l'espai on s'estendran les noves zones de jardí residencial.

Com a cloenda, remarquem la significativa conservació de la torre romànica que, des del seu origen en un context relacionat amb les estructures sociopolítiques que determinen el món feudal, perviurà al llarg dels segles formant sempre part d'un entorn que anirà evolucionant de manera continuada, tot integrant-la en cadascuna de les fases de reformes i ampliacions que, fins al dia d'avui, han acabat constituint l'actual masia de Can Fargas.

Jordi Serra Molinos

Estructura de combustió documentada al pati central de l'actual masia

Bibliografia

VECLUS SL, *Estudi històric i arquitectònic de la finca de Can Fargas,* 2009, (inèdit).
S. MARÍN, *Memòria de la intervenció arqueològica al carrer d'Horta 26-26b, carrer del Vent 1* (Can Mariner), 2006, (inèdit).

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 60

Can Ricart

Cronologia: Segle II aC al V dC, segles XVI al XX.
Paraules clau: Edifici fabril. Vapor. Can Ricart. Acabats tèxtils. Estampació. Sant Martí de Provençals. Abocador romà. Vil·la romana. Pla de Barcelona. Ibèric final. Marca de terrisser.

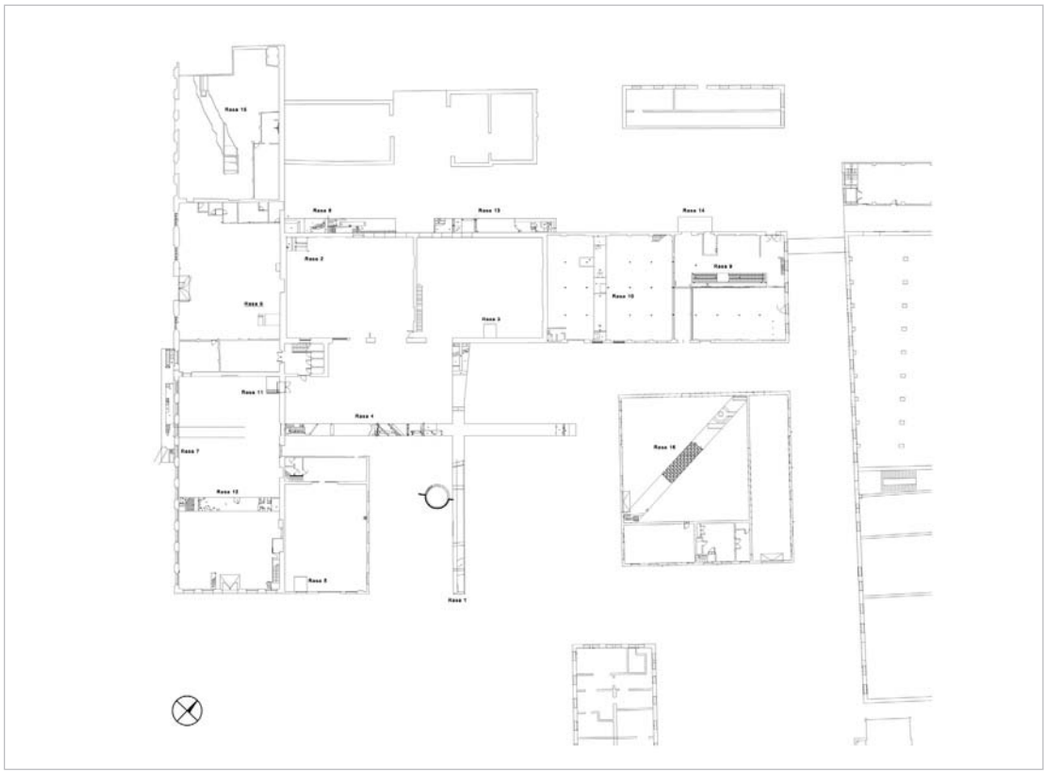

Planta del vapor amb la ubicació de les rases

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer de Bolívia, 180-194
Districte:
Sant Martí
Nom singular:
Can Ricart
Dates:
30 setembre - 11 desembre de 2009
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
098/09

Motiu:
Rehabilitació de la fàbrica dins del projecte de la nova seu de la Casa de les Llengües
Promotor / Propietari:
Consorci Casa de les Llengües
Empresa adjudicatària:
DRACMA Arqueologia, SCCL
Direcció tècnica:
Maria Carme Carmona Marín

Equip:
Auxiliar: Laura Sagristà
Aixecament planimètric:
Eugeni Junyent, Maria Carme Carmona i Laura Sagristà
Digitalització de plànols:
Eugeni Junyent
Dibuix de material:
Ramon Coll
Estudis diversos:
Material romà:
Ramon Coll
Documentalista:
Maria Barroso

Anàlisi petrogràfica:
Verònica Martínez [Equip de Recerca Arqueomètrica de la Universitat de Barcelona (ERAUB)]
Consolidació i restauració:
Isabel Parra
Fotografia:
Maria Carme Carmona, Eugeni Junyent

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 61

Canalitzacions del vapor, adossades a la que va ser la façana principal

La intervenció al conjunt industrial de Can Ricart va consistir en la realització de 16 cales i rases de sondeig repartides pels patis i les naus que formen part de la futura seu de Linguamón. Casa de les Llengües.

L'estudi ha mostrat diferents moments d'ocupació centrats sobretot en l'època romana, moderna i contemporània. A aquest moment cronològic més recent pertany la fàbrica de Can Ricart, construïda a partir d'un projecte de 1853 de l'arquitecte Josep Oriol Bernadet, que ha anat creixent i evolucionant segons les necessitats de cada època. La ubicació de l'establiment fabril respon a tot un seguit d'elements: la proximitat a la ciutat de Barcelona i el seu port, el preu més econòmic del terreny i, sobretot, l'abundància d'aigua, ja que la fàbrica dels Ricart de Sant Martí de Provençals es va destinar originàriament als acabats tèxtils (blanqueig, tints, estampats, ...).[1]

Relacionades amb aquesta important utilització de l'aigua hi ha tot un seguit d'estructures i canalitzacions que han aparegut en diferents punts del vapor. Entre les més interessants tenim les que s'han trobat a la rasa 4 i a la rasa 7, comunicades entre si a través d'un endegament de grans dimensions que travessa tota l'amplada de la nau principal per sota de la cota 0.

A la part sud de la rasa 4 (situada al pati principal) hi va aparèixer, directament sota el paviment actual, una mena d'embornal amb barrots independents entre ells, en una zona en la qual es conservava el que segurament va ser el paviment original. A través d'aquesta obertura vam poder veure que aquest era el punt de confluència de tres canalitzacions. D'aquestes, la que arribava des del nord-oest s'entregava a la que anava paral·lela a façana, que continuava cap a l'est. Ambdues presentaven les mateixes mides. La tercera canalització, de grans dimensions, s'iniciava amb un arc en plec de llibre construït amb la fonamentació de la nau i que la creuava per sota fins a l'altre costat, on tornava a aparèixer a la rasa 7.

La rasa 7 es va practicar paral·lela i adossada al que va ser la façana principal del conjunt fabril inicial. En aquest punt vam localitzar dues canalitzacions disposades de nord-oest a sud-est, adossades entre elles i a la fonamentació de l'edifici. La més interior continuava cap al sud, més enllà de la gran canalització que ja havíem vist a la rasa 4, i recollia l'aigua dels canalons pluvials que baixaven per dins dels murs.

La canalització exterior i més petita presentava, en un punt del tram, una conducció de secció rodona que li abocava les aigües, per la qual cosa pensem que podria actuar com a embornal d'aigües d'edificis que més tard es van construir al davant.

En aquest punt, la boca de la gran canalització que ja havíem vist a la rasa 4 i que creua el subsòl de la nau transversalment, presentava insercions de ferro que ens indiquen que en algun moment va haver-hi una reixa o porta i que, potser originàriament, era visible o si més no accessible des de l'exterior.

Conduccions paral·leles a la façana en el punt de confluència amb la gran canalització que creua la nau pel subsòl

Pel que fa a la recollida d'aigües pluvials, hem pogut veure que el sistema canviava segons la nau, cosa que, molt possiblement, està marcant diferents moments constructius.

Com hem comentat, a la rasa 7 s'ha constatat que els canalons pluvials de la nau principal anaven per l'interior del mur, coincidint amb l'espai entre finestra i finestra, i que eren tubs ceràmics amb vernís interior.

Aquest mateix sistema es presentava en el primer tram de la nau (les dues primeres quadres de treball pel sud) que es disposava perpendicularment a la principal i que emmarcava el pati principal pel nord, tot i que la canalització subterrània tenia les dimensions mínimes.

1. En l'apartat de procés d'estampació amb cilindres del que va ser capdavanter el vapor de can Ricart, volem agrair l'assessorament i l'atenció de la Sra. Assumpta Danglà, del Museu d'Estampació de Premià de Mar.

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 62

Túnel de servei amb entrada de pluvials

El segon tram de la mateixa nau (tercera i quarta quadra de treball), en canvi, presentava un sistema diferent en què els baixants també estaven dins els murs, però abocaven les aigües, no per sobre, sinó directament a l'interior d'unes conduccions que estaven just per sota del paviment i que alhora eren túnels de serveis. A més, aquests túnels no estaven situats fora de l'edifici sinó a l'interior i, també, i com és lògic, adossats al mur.

Aquest tipus de sistema el vam poder documentar a la tercera quadra de treball de la nau perpendicular, quan es va practicar la rasa 10. Aquest túnel de serveis[2] era, com a mínim, a tot el perímetre interior de la nau menys a la paret nord.[3] El mur que estava al sud-oest (de separació amb la segona quadra i amb les característiques d'un mur de tancament) presentava també l'abocament de canalons pluvials a l'interior del túnel.

Les dimensions del túnel permetien la circulació d'una persona ajupida, però hi havia una part en la qual s'havia construït una paret (només d'un parell de metres de llargada) que dividia el túnel longitudinalment per la meitat. A més, diverses línies de barrots de ferro horitzontals i col·locats a diferents nivells, dificultaven considerablement el pas. En aquest punt, que era al mur sud-est (i coincidint amb la porta d'entrada a la quadra), vam trobar el que havia estat una gran obertura circular a la fonamentació de l'edifici (emmarcada per una anella de ferro) que actualment estava tapiada. Enmig del pati principal, a l'extrem nord de la rasa 4 i a una certa profunditat van aparèixer dues conduccions adossades de grans dimensions, que vindrien d'aquest punt de l'interior de l'edifici.

Basses a la quadra d'oxidació

Dins aquesta mateixa quadra i també a la rasa 10, vam trobar altres estructures, aquestes relacionades amb el procés d'estampació. Pel que vam poder veure, es tractava d'unes basses de poca fondària amb el que segurament deuria ser una passarel·la central i longitudinal a la nau. Aquestes basses per a l'oxidació[4] anomenades humida, es van amortitzar amb la construcció dels túnels de serveis ja esmentats i amb la instal·lació de les columnes de ferro colat. Ambdues

2. Semblava tenir continuació a la quadra que era més al nord, però l'accés estava tapiat.
3. El mur nord és un envà que no formaria part de l'estructura original i que actualment divideix aquesta part de la nau en dos espais o quadres.
4. Les cambres d'oxidació formen part del procés de fixació d'alguns colors un cop estampats. Sembla que les naus d'oxidació estaven formades per la humida i la seca. La humida era una bassa d'uns centímetres de fondària que sempre es mantenia amb aigua, i la seca era el vapor que entrava a la quadra. Aquests espais havien de ser més aviat foscos i aquesta quadra i la quadra de treball següent, on també es va trobar una bassa d'oxidació, només presenten finestres en un dels laterals.

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 63

estructures anul·laven la part de les basses que vam poder documentar; els primers, perquè les retallaven a costat i costat i no presentaven cap mena d'impermeabilització, i els pilars de ferro perquè necessitaven construir una base de maons que retallava les basses, disposada en forma piramidal per guanyar alçada i posar-hi el pilar a sobre. Aquest punt ens indica que segurament es van suprimir en el moment en què s'hi va construir un pis superior, d'aquí la necessitat de col·locar-hi pilars i, com que les basses deurien estar per sota del nivell de circulació de la part de la nau més antiga, es va aixecar per tal d'igualar-lo.

Una altra estructura a destacar de les aparegudes durant la realització de les rases és la pavimentació de grans lloses de pedra documentada a la rasa 15, situada a la part nord-oest de l'edifici principal. Aquest tipus de terra s'ha constatat en altres casos situat en zona de carboneres,[5] però aquest espai no sembla haver tingut aquest ús.

Pel que fa als aspectes més tècnics de la instal·lació estudiada, parlarem sobretot d'embarrats, tubs metàl·lics i basaments per a maquinària.

Els embarrats més documentats són els de tipus aeri, aguantats a les encavallades, als pilars de ferro o bé als murs amb suports de final d'embarrat. No és gaire habitual trobar embarrats subterranis, però en el cas de Can Ricart n'han aparegut restes a la zona nord de la nau dels cilindres.[6] En aquesta zona, dins una canalització estreta i fonda, hi va aparèixer una pedra transversal a mitja alçada i, a sobre, la part inferior d'un suport d'embarrat, com a testimoni d'aquest tipus de transmissions.

Els tubs metàl·lics han aparegut en dos punts del vapor:[7] al pati principal i al pati de l'altre costat de la nau transversal. La gran majoria de tubs que han aparegut eren de ferro, que sembla que és el millor material per conduir vapor atès que permet la unió dels diferents trams sense necessitat de soldadures (els tubs soldats tenen pèrdues pel punt d'unió quan condueixen vapor).

Al pati principal hi han aparegut tubs de ferro de diferent diàmetre i, alguns d'ells, disposats dins una petita canalització de maons (un maó massís en vertical a cada costat, un a sobre i l'altre a sota) reomplerta amb morter, estructura que podria haver actuat com aïllant. Desconeixem quina és la direcció exacta que seguien, però, ja que sembla que anaven a una zona del pati en què fins fa pocs dies hi havia edificis moderns que han estat enderrocats. Pensem que podrien estar relacionats amb les instal·lacions recents d'una de les indústries que es van establir al conjunt industrial al principi del segle XX.

Pel que fa als tubs trobats al pati posterior dins la rasa 8 i travessant una canalització perpendicularment per entrar a la nau, podrien tenir a veure amb la zona de calderes i el transport de vapor, ja que dos d'aquests tubs són de ferro. El que era al centre era de coure, de manera que molt possiblement transportava aigua.

Canviant de moment cronològic i entrant a l'època moderna, només dir que no s'han vist estructures relacionades amb aquest període, sinó solament abocaments puntuals que ens donen una cronologia molt àmplia entre el segle XVI i el segle XVIII.

Quant a l'època romana, poc és el que podem esmentar, ateses les limitacions de la nostra intervenció, sobre el tipus d'establiment, tot i que podem parlar de l'existència de l'abocador i d'una possible vil·la. Entre els murs i estrats documentats destaquem alguns elements, com una exedra (element que ens apunta la possibilitat que es tracti d'una vil·la o construcció amb un cert caire social), restes d'estucs sense marques de pintura, un maó de columna d'un quart de cercle, restes d'una paret rubefactada (de forn?) i una mitja canya d'*opus signinum*, potser

5. Al Vapor Aymerich, Amat i Jover de Terrassa, actual seu del MNACTEC, trobem aquest paviment a l'exterior de les carboneres, a la zona de les trapes, i a l'interior, mentre que al vapor de La Farinera de Sabadell només ho vam veure a l'exterior.
6. La nau dels cilindres és la nau exempta que està al pati principal, i on es va realitzar la rasa 16.
7. Agraïm en aquest apartat l'atenció rebuda del Sr. Josep Morè, de l'empresa Hidrocolor, SL, de Llinars del Vallès, que ens ha assessorat, en aquest estudi en concret, sobre les instal·lacions i el transport del vapor per a la utilització en tints i acabats.

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 64

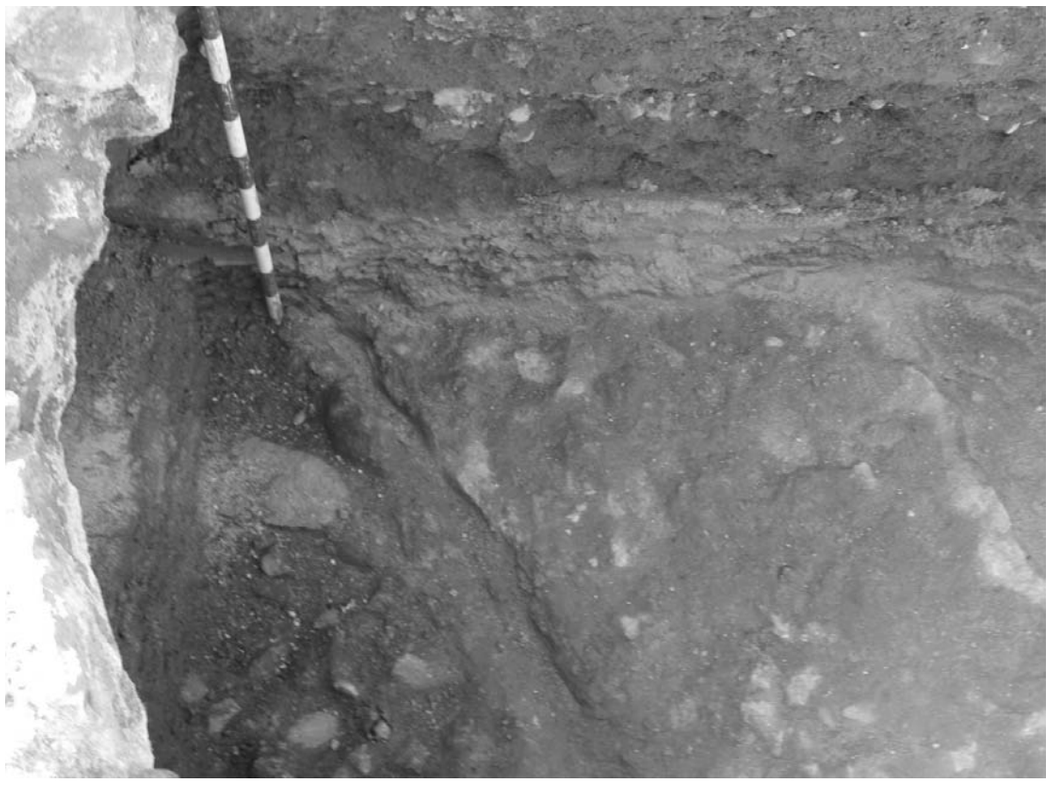

Fragment d'exedra a l'estrat d'època romana

indicativa de l'existència d'un dipòsit per a líquids, que com els dos anteriors, era a l'abocador.

Els elements de luxe són totalment absents al jaciment. Així, no s'ha trobat cap tessel·la que faci pensar en l'existència de mosaics de cap tipus. Les restes de paviment, quan hi són, es redueixen a *opus signinum*. A això cal sumar-hi alguns estucs, en cap cas, com ja hem comentat, amb restes de pintura. Quant al sistema constructiu de les parets, tampoc no presenta cap singularitat destacable.

Pel que fa a l'abocador, s'ha de destacar la relativa abundància de material constructiu amortitzat, la qual cosa podria ser indicativa de diferents reformes en l'establiment.

Els materials arqueològics estudiats són en un estat de rodament molt evident, que de vegades pot arribar a dificultar la seva adscripció cronocultural. Així, per exemple, hem trobat alguns fragments de *terra sigillata* totalment desprovistos de vernís. Això pot ser degut, com ja s'ha documentat en altres ocasions, a l'ús agrícola del terreny al llarg dels segles. En referència als inicis de l'establiment romà de Can Ricart, cal remarcar la presència de ceràmica ibera (comuna i àmfora) en nombrosos estrats i també en els nivells considerats d'abocador, en aquest últim cas amb relativa abundància. Es tracta majoritàriament d'un material, difícil d'adscriure cronològicament dins del període iber, però algun material d'importació ens apunta als moments finals, és a dir, als segles II-I aC. Aquesta adscripció estaria reforçada per altres elements documentats del mateix període però de factura romana.

Falten altres elements com, per exemple, ceràmiques de vernís negre -campanianes A, A tardanes i del tipus B-, *terra sigillata* aretina/itàlica, o terrisses iberes elaborades a mà (que hi poden ser, però que s'haurien confós amb les ceràmiques romanes de cuina atès el seu grau de rodament). Així, sembla que podem parlar amb prou indicis d'una ocupació del lloc de Can Ricart al final de l'època republicana romana, però sense cap dada arqueològica quant al tipus

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 65

d'establiment (llogarret amb una economia de producció del tipus camperol?). En qualsevol cas, cap element no és indicatiu d'una ocupació de l'indret de Can Ricart en el període iber ple.

Tot fent notar gairebé l'absència de TS aretina, potser deguda a la casualitat de la intervenció, tal vegada per un hiatus en l'ocupació, a partir de mitjan segle I i durant tot el segle II trobem representades moltes de les produccions ceràmiques altimperials, indicatives d'una ocupació del lloc en aquest període, que pot allargar-se sense gaires problemes fins al segle III.

Quant a les etapes finals, tenim prou indicis de l'arribada de l'ocupació del jaciment, com a mínim parcial, fins als segles IV-V.

Com aspectes singulars pot destacar-se sengles fragments de *tegulae* estampillades, totes dues rodades i de difícil lectura aparegudes a la zona de l'abocador.

En el primer exemplar sembla llegir-se [...] ·T POLI [...], mentre que en el segon exemplar la lectura que proposem és [...] POLI [...]. Atesa la similitud dels dos *nomina* que hi apareixen, no seria descartable la seva pertinença a un mateix taller productor, que de moment, que sapiguem, tan sols ha pogut detectar-se en aquest jaciment.

Quant a l'anàlisi petrogràfica, sembla que és compatible amb la geologia del nord-est de la península Ibèrica. Tanmateix, la comparació de les paragènesis mineralògiques i petrogràfiques d'àmfores de producció local, de les quals es coneix el centre de producció, porta a establir com a possible zona de producció el pla de Barcelona.

Maria Carme Carmona, Ramon Coll, Eugeni Junyent

Bibliografia

AQABA. *Estudi històric del vapor de can Ricart*, (inèdit).
L'Arch de Sant Martí, 7 (8/6/1884), pàg. 99-101.
L'Arch de Sant Martí, 8 (15/6/1884), pàg. 116-119.

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 66

Carrer de les Caputxes, 1
Plaça de Santa Maria, 7-8

Cronologia: Baixmedieval, segles XIX-XX.
Paraules clau: Murs. Font. Fossar de mar. Santa Maria del Mar.

Detall del mur relacionat amb la font de Santa Maria

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer de les Caputxes, 1 / Plaça de Santa Maria, 7-8
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
7 gener - 20 març de 2009
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
121/07

Motiu:
Excavació d'un fossat per instal·lar un ascensor a la finca
Promotor / Propietari:
Land Lord, SL
Empresa adjudicatària:
TEA, Difusió cultural SL
Direcció tècnica:
Consuelo Forés López
Estudi antropològic:
MINOA, Arqueologia i Serveis SL

Aixecament planimètric:
Consuelo Forés, Jordi Nogués
Digitalització de planimetria i fotografia:
Consuelo Forés

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 67

En aquesta intervenció, per sota de la pavimentació actual de la finca i d'altres nivells de circulació corresponents a la fase contemporània de l'edifici (segles XIX-XX), quasi al mig de la cala que es va delimitar per a la necessària execució de les obres, es va localitzar un tram de 2 m de llargada i 0,60 m d'amplada d'un mur amb una orientació de nord a sud, construït amb carreus desbastats en forma de cunya i lligats amb morter de calç argilós, datat dels segles XIV-XV. Aquest mur es podria posar directament en relació amb la font de Santa Maria situada al costat de la finca, tractant-se tal vegada d'un mur de càrrega o de delimitació d'un edifici en contacte amb aquesta font. Va ser construïda entre el 1402 i el 1403 davant del Portal Major de l'església de Santa Maria del Mar, per l'arquitecte Arnau Bargués, un dels mestres d'obres més importants del principi del segle xv, ja que va dirigir obres emblemàtiques com la del Palau Reial de Poblet, el castell-palau de Blanes, i, el 1399 va ser mestre major de Barcelona, on fou el mestre de les obres de la catedral. La font es coneixia com la "font dels senyors" pel fet de ser utilitzada pels residents al carrer senyorial de Montcada, i se'n conserven en bon estat els murs originals, amb una rosassa sobre la pila, dues gàrgoles zoomòrfiques, i els escuts reial i de la ciutat; a partir del segle XVI es va instal·lar un jardí damunt seu.

A l'extrem de la cala es va documentar un tram d'un altre mur d'1,80 m de llargada i 0,15 m d'amplada en la mateixa orientació i amb les mateixes tècniques constructives que l'anterior. Segons les relacions físiques documentades durant l'excavació, aquesta estructura s'ha de considerar d'una cronologia anterior al segle XIV-XV -el primer mur s'adossava a aquest segon- i ha estat interpretada com la paret del costat occidental d'un vas funerari.

A l'interior del vas es van documentar les restes del que seria una part de la necròpolis baixmedieval que estava ubicada davant del Portal Major de l'església de Santa Maria del Mar, en l'espai denominat fossar o cementiri de Mar. S'hi van localitzar dotze individus enterrats i, segons l'estudi antropològic de les restes, es tractaria d'un grup format per quatre homes, sis dones, a més d'un possible individu masculí i un possible de femení; també s'ha pogut saber que es tractaria de dos individus infantils (7-12 anys), set individus adults (21-40 anys), un de madur i dos d'edat indeterminada. Altres dades que es desprenen de l'esmentat estudi apunten que alguns individus presenten una major implicació o desgast de les extremitats superiors, mentre que d'altres en tenen a les extremitats inferiors, la qual cosa tan sols demostraria l'existència de diversitat d'activitats. Algunes patologies identificades permeten afirmar que les condicions de vida d'aquests habitants de la Barcelona medieval estarien associades amb mancances nutricionals i amb probables condicions de poca higiene. Durant l'excavació arqueològica es van localitzar tres individus inhumats conjuntament en una mateixa estructura i les dades antropològiques posteriors poden confirmar que es tractaria d'un mateix grup familiar format per un nen, un home i una dona. També va ser possible identificar un home i un nen enterrats alhora, però, en qualsevol cas, per poder afirmar rotundament l'existència d'afiliacions de parentiu entre els individus caldria realitzar una anàlisi genètica dels grups o fer estudis de caràcter discret.

Servei d'Arqueologia

Bibliografia

Consuelo Forés, *Informe d'afectació parcial de les estructures localitzades al Sector 100 de la intervenció arqueològica realitzada a la finca núm. 1 del carrer de les Caputxes i núm. 7-8 de la Plaça de Santa Maria de Barcelona* (121/07), Barcelona, 4 de febrer de 2009, (inèdit).
Minoa, Arqueologia i Serveis, SL, *Estudi antropològic de les restes recuperades a la intervenció arqueològica al carrer de les Caputxes, 1 (Barcelona)*, Bellaterra, 2009, (inèdit).
http://www.poblesdecatalunya.cat/element.php?e=1587 (consulta 10/11/2010)

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 68

Avinguda de l'Estatut de Catalunya Carrer de Porto, 1-9

Cronologia: Segle XIX.
Paraules clau: Pou. Mina d'aigua. Dipòsit.

La intervenció arqueològica ha permès documentar una sèrie de restes relacionades amb les finques de cultiu existents a l'antic municipi d'Horta al segle XIX. Se sap que la zona de la vall d'Horta va mantenir el seu caràcter rural fins ben entrat el segle XX, un fet que permet relacionar el caràcter d'emmagatzematge i de distribució d'aigua que apareix a totes les estructures trobades durant l'excavació amb la singularitat pròpia de les àrees agrícoles.

Restes dels murs de la mina d'aigua

Dipòsit

Dades de la intervenció

Ubicació:
Avinguda de l'Estatut de Catalunya /
Carrer de Porto, 1-9
Districte:
Horta - Guinardó
Dates:
10 - 27 març de 2009
14 - 29 maig de 2009
30 setembre - 13 octubre de 2009
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
011/09

Motiu:
Construcció d'un dipòsit de regulació pluvial
Promotor / Propietari:
CLABSA / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
Àtics, SL Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric
Direcció tècnica:
Begoña Hermida Pérez

Equip:
Tècnic: Cristina Sayos
Oficials: Jordi Plans, José Blasco
Aixecament planimètric i digitalització de plànols:
José Ignacio Jiménez
Fotografia:
Begoña Hermida

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 69

La primera de les estructures documentades va ser un gran dipòsit per a l'emmagatzematge d'aigua unit mitjançant un canal a un pou de parets de maó que, en l'actualitat, encara conserva aigua. Ambdues estructures es poden datar al final del segle XIX o principi del XX.

Molt a prop de les dues estructures van aparèixer també les restes d'una mina d'aigua. S'han documentat 20 metres de llargària de les dues parets i també els seus fonaments amb una alçada total de 8 metres. Cal dir que les mines d'aigua eren molt abundants en aquesta zona, aprofitant la gran quantitat d'aigua existent en el subsòl; resulta un fet destacable que durant el transcurs de les excavacions es va localitzar un pou de respiració d'una mina que encara estava en funcionament.

Les restes de la mina d'aigua apareguda estaven en connexió amb les altres estructures documentades, com ara dos dipòsits de recollida d'aigua a diferent nivell, que permetien que l'aigua sobrant del dipòsit superior es decantés a dins i, des del segon dipòsit, una vegada assolida una alçària determinada, es derivava a les últimes estructures, que corresponien a un canal -del qual es conserven uns 30 metres de llargària- i a un altre dipòsit d'emmagatzematge.

Cal destacar que totes les estructures estan realitzades amb pedra i morter de calç i són datables al final del segle XIX. També és remarcable la factura pobra de totes les construccions, que sembla que es van realitzar en diferents fases, encara que amb uns intervals molt curts de temps, probablement considerant més important la funcionalitat pròpia de les estructures, més que no pas la seva aparença estètica.

Begoña Hermida Pérez

Vista del traçat del canal i estructures associades

Bibliografia

Oriol Granados, «Los primeros pobladores del Pla» dins *El pla de Barcelona i la seva Història. Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona* (Barcelona, 1982), Barcelona, Institut Municipal d'Història i Edicions de La Magrana, 1984, pàg. 67-82.
Joan J. Busqueta; Elisabet Huntingford; Àngels Solà, «"A l'entorn del Rec Comtal". A manera de catàleg de l'exposició». *Finestrelles* (Barcelona), 1, pàg. 23-136.
José Antonio Fernández Ordóñez; Rosario Martínez Vázquez de Parga, *Catálogo de treinta canales españoles anteriores a 1900*, Madrid, Centro de Publicaciones del MOPU, 1986.
Gemma García Fuertes, «La accesibilidad al agua en la ciudad y llano de Barcelona» dins *Actes del II Congrés d'Història del Pla de Barcelona* (Barcelona, 1985), Barcelona, Institut Municipal d'Història, 1989, vol. I, pàg. 383-405.

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 70

LAV Mallorca / Torre del Fang

Cronologia: Segles XV a XX.
Paraules clau: Masia. Torre. Inhumacions. Refugi antiaeri.

El projecte de construcció de la Línia d'Alta Velocitat (LAV), ha previst la construcció d'un túnel que comunicarà l'estació de Sants amb la de Sagrera, en tot el tram que discorre principalment pel subsòl dels carrers de Mallorca i de Provença.

Exterior de la Torre del Fang

Dades de la intervenció

Ubicació:
Entre l'estació de Sants i el carrer d'Espronceda
Districte:
Eixample / Sant Martí / Sant Andreu
Nom singular:
LAV Mallorca / Torre del Fang
Dates:
5 - 28 febrer de 2009
11 març - 30 abril de 2009
15 maig - 30 juny de 2009
14 setembre - 31 octubre de 2009 / 5 novembre - 31 desembre de 2009

Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
086/08
Motiu:
Construcció de la Línia d'Alta Velocitat (LAV) Madrid – Saragossa – Barcelona – Frontera francesa

Promotor / Propietari:
UTE La Sagrera / Ajuntament de Barcelona
Empreses adjudicatàries:
Antequem, SL i Actium Patrimoni cultural, SL
Direcció tècnica:
Carles Carbonell Badia

Equip:
Roger Molinas, Galdric Bover, Xavier Calahorro, Daniel Soler, Sixto Y. Tejada, Daniel Pérez, Francesc Carrer, Guillem Vera, Berta Roca
Fotografia:
Marc Bosch

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 71

Interior de la Torre del Fang

La intervenció arqueològica va consistir en la realització de diverses cales informatives en l'espai delimitat entre la Torre del Fang i el pont de Bac de Roda, el control arqueològic de tots aquells moviments de terres que es fessin al llarg dels carrers de Mallorca i de Provença i unes cales a l'interior de la Torre del Fang,[1] com també la posterior excavació arqueològica exhaustiva dels trams afectats directament per l'obra.

El seguiment i les cales informatives

Els controls en diversos trams de l'obra van permetre localitzar alguns vestigis patrimonials: una mina d'aigua excavada en el terreny natural i amb el sostre construït amb la tècnica de la volta catalana a la zona del pont del carrer de Bac de Roda; un pou davant de la finca número 662-670 del carrer de Mallorca, que va ser amortitzat en un moment anterior a la urbanització de la zona; un possible refugi antiaeri de la Guerra Civil, localitzat al carrer de Mallorca número 644-655, que va haver de ser documentat amb una càmera teledirigida davant la impossibilitat d'accedir-hi per qüestions de seguretat –s'observava la presència d'un passadís i d'una escala-; i, finalment, un antic col·lector destinat a canalitzar alguna riera durant el segle XIX, en la confluència del carrer de Mallorca amb el de Padilla.

L'excavació a la Torre del Fang

Inhumació de la Torre del Fang

La Torre del Fang és un edifici d'origen medieval de titularitat municipal situat al sector de la Sagrera, entre els actuals carrers del Clot i Espronceda i a pocs metres del pont del carrer de Bac de Roda. És una construcció molt complexa que s'ha anat configurant i transformant al llarg del temps d'acord amb les necessitats que en tenien els seus habitants i les activitats econòmiques que s'hi han dut a terme. La masia es compon d'una sèrie de cossos en forma d'U, amb un pati obert a llevant que es clou amb un mur baix. La configuració actual és del segle XVIII, amb la característica galeria sota teulada, tot i que algunes parts de la construcció i elements decoratius, es remunten al segle XV i XVI. Destaquen algunes de les obertures d'estil gòtic, tant les finestres simples de perfil lobulat com altres més ornamentades amb parelles de caps fent de permòdols. L'accés principal és per una portalada amb arc de mig punt, a la façana oriental. La Torre del Fang gaudeix de la protecció de Bé Cultural d'Interès Local i el projecte de construcció de la Línia d'Alta Velocitat inicialment en preveia el desmuntatge i la restitució. Finalment es modificà el projecte, es va reforçar la fonamentació de l'edifici, fet que dificultà la metodologia de la intervenció arqueològica i la interpretació de les dades, que d'una manera resumida presentem a continuació.

1. Per sota d'aquest element patrimonial arquitectònic, catalogat en el Pla Especial de Protecció, havia de passar la boca del túnel per on entraria la tuneladora, per tant romandria temporalment suspès a l'aire.

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 72

Fase 1. Els precedents

Les restes immobles més antigues localitzades corresponen a tres enterraments en fossa simple, situats al costat NE de la masia. Corresponien a tres individus femenins, dos dels quals eren juvenils i el tercer adult. Les tombes estaven tallades en un estrat, el material recuperat del qual ha permès establir un *terminus post quem* de la primera meitat del segle XV. Un d'aquests cossos va aparèixer seccionat per les rases de fonamentació de la fase constructiva següent.

Fase 2. La gènesi de la Torre del Fang

La cantonada NO de la masia correspon a la construcció inicial del conjunt. Es tractava d'una estructura de planta quadrada que cal interpretar com una torre, bastida amb carreus de pedra. Els murs est i sud, eliminats per les ampliacions successives de l'edifici, conservaven els fonaments de pedra, al subsòl excavat. Les relacions estratigràfiques permeten datar la construcció a partir de la segona meitat del segle XV.

S'associen a aquest mateix moment un seguit de retalls circulars corresponents a fons de sitges i a rases de conreu. D'aquesta manera es configuraria al voltant de la torre un centre de producció agrícola.

Fase 3. El nucli principal del mas

Poc després, a cavall dels segles XV i XVI, es va adossar un cos de planta rectangular al costat SO de la torre. El parament d'aquest nou cos estava format per petits carreus lligats amb morter de calç, a l'exterior, i per pedres sense treballar, a la cara interna. L'accés a aquest nou recinte es feia per una porta situada al costat de llevant, del qual en destacaven els brancals de pedra. D'aquesta manera es configurà un àmbit de planta rectangular en què s'integrà la torre.

Fase 4. Primera ampliació

Un cop conformat aquest nucli central, ja fos per necessitats productives o d'hàbitat, es va haver d'ampliar l'espai al llarg del segle XVI. D'aquesta manera es va bastir un nou cos perpendicular al nucli existent, a la banda NE de la torre. D'aquest edifici només es va localitzar el tancament septentrional, ja que el mur est es va documentar parcialment. Creiem que es devia tractar d'un àmbit de planta rectangular, probablement dividit en dues estances. Les dificultats interpretatives d'aquest cos deriven del nivell d'arrasament que ha sofert aquest sector. De fet, no es va documentar cap evidència de l'existència d'un mur de tancament pel costat meridional.

Fase 5. L'expansió agrícola

A causa d'un increment de l'activitat agrícola que va experimentar el mas, es van bastir nous àmbits. D'una banda, es van construir els murs de tancament est i sud del cos septentrional, adossat a la torre, documentat en l'etapa precedent. A l'interior es va mantenir la compartimentació de l'àmbit, en dos espais, la funcionalitat dels quals no es va poder determinar.

Per altra banda es va bastir un nou cos, de planta més o menys rectangular, al costat sud del nucli central de la masia. En aquest àmbit s'hi van documentar dos dipòsits, i a l'exterior un tercer al costat sud, però a l'exterior.

Al pati es va localitzar un pou i una possible base de premsa, tot associat al seu nivell de circulació de morter de calç. La presència de ceràmica blava catalana entre el material moble recuperat ha permès situar cronològicament aquesta fase en el segle XVII.

Fase 6. La masia del segle XVIII

En aquest moment s'edificà un nou cos de planta rectangular, al costat de llevant, tancant d'aquesta manera l'espai central pel costat S i definint la planta en forma d'U. La fàbrica dels

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 73

murs que formaven aquest cos era de maó i pedra lligat amb morter de calç. L'accés a aquest cos es duia a terme des del pati, i el formava una arcada de maons. L'interior es trobava dividit en dos àmbits separats per un mur, comunicats per una porta. El nivell d'arrasament va impedir documentar els nivells de circulació del costat occidental.

La funcionalitat agrícola, i sobretot el caràcter productiu i d'emmagatzematge en aquest moment es palesa amb l'existència de diverses sitges, les boques de les quals estaven fetes de maó i lligades amb morter calç.

A l'espai entre els tres cossos, que des d'aquest moment formen el complex, quedà definit conformant el pati de la finca. S'amortitzà el nivell d'ús del pati de la fase precedent, tot i que el pou va continuar en funcionament.

Fase 6. Les reformes del segle XIX

En aquest període es van dur a terme diverses reformes en l'interior de la masia. En el cas del nucli central de la masia s'enderroca el mur de tancament sud del cos central i se'n construeix un altre més al sud, al cos més meridional. També es van obrir nous accessos del cos central al pati i al carrer, portals amb arcs de mig punt adovellats i se'n van cloure d'altres. Es va construir una escala per l'accés al primer pis i es va pujar la cota del nivell de circulació i s'hi va col·locar un nou paviment.

Pel que fa a l'activitat agrícola que es duia a terme, es manté, atès que la majoria de les sitges de la fase anterior continuaren en ús, ja que es van detectar nombroses reparacions. Es van realitzar canvis en l'àmbit del pati, se'n varià la pavimentació i es modificà el pou.

També es va construir un nou cos a l'angle NE del pati, amb la construcció de dos murs perpendiculars, tot conformant un espai interior útil de 20 m^2.

Fase 7. La fi de les activitats agrícoles

A cavall dels segles XIX i XX, moltes de les modificacions que es van dur a terme foren degudes al canvi d'usos dels àmbits i de la masia en general. Es van tapiar diverses obertures, en destaca la porta de sortida al carrer del cos central de la masia, de manera que l'accés principal quedà situat al costat del pati. Es van compartimentar alguns àmbits i es mantingueren en funcionament estructures destinades a l'activitat agrícola. Es van aixecar els murs de tancament occidental del pati i s'amortitzaren les estructures de la fase precedent, amb la instal·lació d'un nou sistema de drenatge i una nova pavimentació.

Fase 8. Nous usos de la masia

Les darreres reformes realitzades al llarg del segle XX va suposar l'eliminació de determinats tancaments en els cossos laterals esdevenint així dues naus diàfanes. Es van documentar diverses superposicions de paviments. En definitiva, la masia es va adaptar a les necessitats d'ús com a equipament municipal.

Carles Carbonell Badia

Bibliografia

AUTORS DIVERSOS, «A l'entorn del Rec Comtal. Recordant l'Exposició de 1987», *Finestrelles*, 1 (1989), Centre d'Estudis Ignasi Iglesias, Sant Andreu de Palomar, Barcelona, pàg. 17-126.
AUTORS DIVERSOS, *Masies de Barcelona*, Barcelona, Angle Editorial i Ajuntament de Barcelona, 2009.
Francesc CABANA, *Fàbriques i empresaris, I i II*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1993.

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 74

Carrer de Lledó, 7

Cronologia: Segle I al XIX.
Paraules clau: Muralla i torre romana. Pas de ronda. Domus romana. Urbanisme medieval.

El pas de ronda entre les torres 28 i 29 (David Prida)

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer de Lledó, 7
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
27 setembre de 2009 - 30 abril de 2010
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
067/09

Motiu:
Rehabilitació integral de l'edifici
Promotor / Propietari:
Lakitania, S.A.
Empresa adjudicatària:
Fragments. Arqueologia, estudis i gestió del patrimoni
Direcció tècnica:
David Prida Trujillo

Equip:
Tècnic: Vanessa Muñoz
Oficials: Manuel Saa, Irene Gibrat, Adriana Vilardell, Noemí Nebot, Jordi Serra, Magalí Golfieri, Imma López
Aixecament planimètric i digitalització:
Fernando Boullosa
Restauració:
Isabel Parra
Fotografia:
David Prida i Pere Vivas

01 MHB-A4* 29/11/10 12:17 Página 75

Cal puntualitzar, en relació amb el contingut d'aquest article, que tant la redacció de la memòria científica com l'estudi dels materials són en una fase preliminar, fet que implica que les conclusions presentades aquí tinguin un caràcter provisional i susceptibles de canvi en el futur.
D'altra banda, s'ha de destacar l'estudi històrico-arquitectònic de la finca realitzat per l'empresa Veclus, SL, en què es descriu l'evolució arquitectònica de l'edifici des d'època medieval fins a l'actualitat. En aquest treball, previ a la intervenció arqueològica, es va poder documentar, entre d'altres elements destacables, l'existència d'un conjunt de pintures romàniques a l'interior de la torre romana núm. 28 i el bon estat de conservació del pas de ronda superior en el seu tram entre les torres núm. 28 i 29 del recinte emmurallat romà de Barcino. Gràcies a l'existència d'aquest estudi previ s'ha pogut entendre i interpretar correctament moltes de les restes aparegudes durant la intervenció relacionades amb les fases medievals i modernes.

Tot i que la intervenció va ser projectada per tal de minimitzar l'impacte sobre les possibles restes arqueològiques i les àrees excavades en extensió van ser mínimes, es va poder comprovar la magnitud i complexitat de la seqüència estratigràfica conservada en aquesta part de la ciutat, ja que durant la realització d'un sondeig es van arribar als 4,5 m de fondària sota la cota de circulació actual, sense arribar a esgotar l'estratigrafia.

La finca en qüestió està situada dins del recinte emmurallat de Barcino, la parcel·la queda emmarcada entre el carrer de Lledó i la muralla i les torres romanes núm. 28 i 29. Això ja ens va permetre en un primer moment situar-nos espacialment en el parcel·lari romà i ens va facilitar, en gran mesura, la interpretació de les restes romanes aparegudes a la finca i la seva relació amb les documentades a les intervencions dels voltants. De fet, la finca està ocupant tota la superfície d'un *cardine* i parcialment dues *insulae*.

El primer moment d'ocupació documentat a la finca ens fa recular a l'inici del segle I, ja que és en aquest moment de l'època fundacional de la ciutat romana quan es documenta la primera evidència arqueològica: un tram de la claveguera central romana del *cardine* que marca el límit sud de la *insula* que ocupa la *domus* que es va excavar a l'Arxiu Administratiu de Barcelona.

Ja en algun moment encara per definir, segurament al voltant del segle II, es produeix l'ocupació de l'espai públic que delimita el traçat d'aquest *cardine*, ja que hem pogut constatar la presència de murs d'aquest moment en la part central d'aquest vial. Aquesta privatització tan primerenca de l'espai públic la facilita la posició que ocupa aquest *cardine* en la retícula urbana romana, ja que és un carrer sense sortida que queda tancat per la muralla romana a llevant. D'aquest moment també es va poder documentar l'alçat interior de la part superior de la muralla romana d'època augusta, en un tram de més de 21 m, i resulta especialment destacable la documentació en la seva zona de contacte amb el recreixement de la muralla fet al segle IV. És en aquest moment que el recinte emmurallat es torreja i es dota d'un pas de ronda superior que travessa les torres. S'ha pogut excavar la zona del pas de ronda que hi ha entre les torres núm. 28 i 29, en què destaca significativament la porta del flanc nord de la torre núm. 29 amb un grau de conservació excepcional. La intervenció en aquesta zona també va permetre localitzar el folre extern d'*opus quadratum* per la seva cara interna, que també funcionaria com a parapet en la cota superior per sobre del rasant del pas de ronda. També es van localitzar les possibles restes del nivell d'ús del pas de ronda, construït amb morter enlliçat, com també diversos elements de l'estructura interna de la muralla del segle IV relacionats amb la seva tècnica constructiva.

D'aquest moment cronològic, es van documentar diferents estructures murals que corresponien a les diverses fases constructives de la gran *domus* excavada a l'Arxiu Administratiu i que ocupa tota una *insula* a partir del segle IV. Destaquem entre les estructures localitzades un gran absis d'uns 6,50 m de llum. Aquest absis es construí cap al final del segle V o l'inici del segle VI i molt

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 76

possiblement formava part d'un dels espais de la *domus* de l'Arxiu, ja que el centre d'aquest absis passa per l'eix central del *perystilum* de la *domus* esmentada. Atès que la intervenció va ser relativament limitada en la zona de l'absis i que en un futur pròxim disposarem de més dades d'aquest espai, ja que falta iniciar una nova fase d'excavació, només apuntarem breument alguna de les hipòtesis sobre la funcionalitat d'aquest espai absidal. S'ha de descartar la funcionalitat lligada a un espai termal o a un *oecus*, ja que es van localitzar a la part excavada de la *domus* a l'Arxiu Administratiu. Aquest tipus de construcció, molt de moda entre les classes benestants a partir del segle IV, pensem que es podria relacionar, entre d'altres possibilitats, amb el remat d'un corredor que partiria des del corredor que envoltava el *perystilum* de la domus de l'Arxiu Administratiu o una estança de forma basilical. En cap cas no podem afirmar que es tracti d'algun element arquitectònic d'un edifici de caire cultual.

D'aquest moment baiximperial també es va poder documentar el coronament de tota una sèrie de trams de diversos murs a diferents parts de la finca, que encara segueixen els eixos del parcel·lari fundacional romà.

L'amortització d'aquest absis tindria lloc durant el segle VII, època en què possiblement se n'espolia el paviment i s'enderroca part de l'estructura. Aquest espai passa a ocupar-se de manera intermitent, ja que detectem la presència d'algun forat de pal i restes d'un foc a terra que es van fer aprofitant la presència d'una estructura amb certa entitat. Així, sembla que la *insulae* que ocupa la *domus* de l'Arxiu Administratiu passa a ser una zona marginal de la ciutat durant aquest moment. És indicatiu d'això tant la presència d'un enterrament infantil a la *domus* de l'Arxiu, com la documentació del desús dels eixos viaris d'època romana que s'hi van constatar també durant la intervenció en la finca objecte d'aquest article.

En primer terme diverses estructures d'època romana relacionades amb la *domus* de l'Arxiu Administratiu, al fons el flanc intern de la muralla romana
(Pere Vivas)

Aquest abandonament perduraria fins el segle X, ja que la zona interior de l'absis es reaprofita en un primer moment com a zona d'hàbitat, com ja hem comentat abans, i al cap de poc temps com a abocador d'escombraries.

No serà fins al voltant del segle X que es comença a documentar una certa revifalla constructiva a la finca, especialment en la zona més propera a la muralla, ja que se n'aprofita l'entitat i la conservació. Les evidències més clares les trobem en la torre núm. 28; en aquest moment es terraplena la zona i es construeix adossat al flanc interior d'aquesta torre un petit recinte amb una porta d'accés, que tanca un espai al davant de la torre. Paral·lelament, a l'interior de les torres s'obren finestres noves que denoten l'ocupació conjunta d'aquest espai fortificat.

Aquesta petita construcció primigènia es reforma i amplia sucessivament, aprofitant l'estructura de la cara interna de la muralla fins a triplicar l'espai que ocupa inicialment. Durant l'excavació d'aquest espai es va poder constatar l'existència d'un ampli registre estratigràfic de diferents nivells de circulació, sitges i llars de foc, entre d'altres estructures, que abracen cronologies entre el segle X i l'inici del segle XIII.

Encara que de manera parcial, les restes localitzades d'època altmedieval distribuïdes per tot el solar ens permeten resseguir el tramat urbà d'aquest moment. Aquest tramat encara segueix la retícula romana i sembla que estaria reaprofitant parcialment alguna de les estructures d'època baiximperial encara visibles. Igualment s'han localitzat en diversos punts, i lligades a aquest entramat, les restes de diferents paviments que correspondrien a vials públics d'aquesta època. Aquestes estructures d'origen altmedieval queden amortitzades a principi del segle XIII, moment en què, com a altres zones de la ciutat, s'inicia una gran activitat constructiva *ex novo*. S'abandona en gran mesura, dins les muralles, la retícula urbana d'època romana i se substitueix definitivament per una que funciona sobre la base de la muralla romana i que marcarà definitivament la fisonomia de la finca.

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 77

En aquest moment, la finca queda distribuïda clarament a l'entorn d'un pati central molt ampli, s'aixequen dos grans cossos, un que dóna al carrer de Lledó i un altre que es recolza i ocupa la muralla i les torres romanes. Aquestes transformacions també es detecten a la torre núm. 28, ocupada ja en època altmedieval, ja que s'ennobleix mitjançant la decoració de l'interior de la seva primera planta amb pintures murals, i passa a integrar-se plenament dins d'aquestes noves construccions.

A partir d'aquest moment i durant tota l'època medieval, encara que s'hi constaten diverses reformes, l'edifici no presenta canvis de gran envergadura en la seva fisonomia. No serà fins al final del segle XVII quan s'enceta una gran reforma i ampliació en extensió a tota la finca. S'elimina la part est del gran pati central, on es construeix un nou cos a la vegada que s'amplien les antigues estructures medievals també en bona part en detriment d'aquest espai. La finca es dota d'una xarxa de clavegueram i una gran fresquera, entre d'altres estructures.

A partir d'aquest moment i durant tota l'època moderna, se succeeixen d'una manera contínua les reformes a l'edifici, que creix gradualment, sobretot en vertical. A l'inici del segle XIX es produeix una nova i important reforma, amortitzant els nivells d'ús d'època moderna i substituint elements medievals i moderns per altres de més nous.

David Prida Trujillo

Coberta de la claveguera romana localitzada (David Prida)

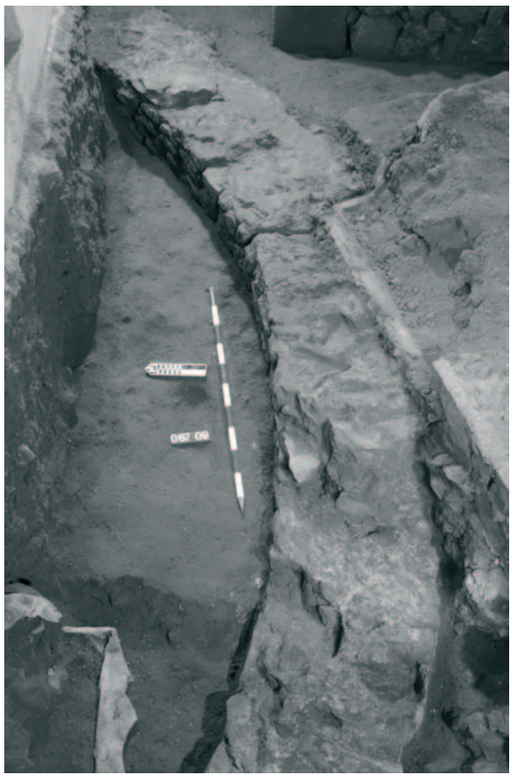

Absis baiximperial, al fons mur altmedieval (David Prida)

Bibliografia

María Ángeles Alonso Sánchez, «Las estancias absidiadas en las Villae romanas de Extremadura», *Norba. Revista de arte, geografía e historia*, 4 (1983), pàg. 199-206.

Autors diversos, «Un context paleoandalusí a l'excavació de l'Arxiu Administratiu de Barcelona (1998)», dins *II Congrés d'arqueologia medieval i moderna a Catalunya* (Sant Cugat del Vallès, 18-21 d'abril de 2002), vol I, Barcelona, ACRAM, 2003, pàg. 363-380.

Julia Beltrán de Heredia Bercero, «Barcino, de colonia augustae a sede regia en época visigoda. Las transformaciones urbanas a la luz de las nuevas aportaciones de la arqueología», dins *Arqueología, Patrimonio y Desarrollo Urbano. Problemática y soluciones,* Girona, Universitat de Girona, 2010, pàg. 31-49.

Ferran Puig; Isabel Rodà, «Las murallas de Barcino: nuevas aportaciones al conocimiento de la evolución de sus sistemas de fortificación» dins *Murallas de ciudades romanas en el occidente del Imperio: Lucus Augusti como paradigma*, Lugo, Diputación Provincial de Lugo, 2007, pàg. 595-632.

Veclus sl, a *Estudi Històrico-arquitectònic de la finca núm. 7 de carrer Lledó de Barcelona*, Barcelona, 2004, (inèdit).

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 78

Mas Guinardó

Cronologia: Segles XIV al XX.
Paraules clau: Mas. Refugi antiaeri.

Façana del Mas Guinardó (Jordi Morera)

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer Antic del Guinardó, 1-15 / Carrer de Maspons i Labrós, 2-1
Districte:
Horta - Guinardó
Nom singular:
Mas Guinardó
Dates:
30 març – 8 maig de 2009
29 – 30 juny de 2009
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
035/09

Motiu:
Rehabilitació i restauració del Mas Guinardó
Promotor / Propietari:
Construccions Cots i Claret, SL / Ajuntament de Barcelona
Empresa Adjudicatària:
Arqueociència Serveis culturals, SL
Direcció tècnica:
Jordi Morera i Camprubí, Javier González Muñoz

Equip:
Tècnic: Oriol Achón i Casas
Estudis diversos:
Refugi 312-3: Oriol Achón i Casas
Dibuix de camp:
Jordi Morera, Oriol Achón i Casas
Digitalització dibuix arqueològic:
Maria Pujals, Ismahel Verde
Fotografia:
Oriol Achón i Jordi Morera

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 79

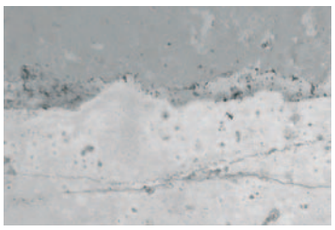

Detall del grafit 26
(Oriol Achón)

El lloc de l'actuació se situa en un petit pujol avançat respecte de la serra de Collserola, i està definit a partir d'un gran edifici central, ubicat en el punt més alt del turó, i tot un seguit d'esplanades, zones enjardinades i terrassades que l'envolten; tot plegat abasta una àrea de prop de 4.500 m^2.

L'edifici està ubicat al capdamunt de la penya i té un domini visual, no tan sols de la resta de la finca, sinó també de bona part del Pla de Barcelona. Correspon al Mas Guinardó, i s'articula a partir de tres naus longitudinals, de 10 per 5 m, orientades en un sentit est-oest. L'entrada i façana principal del mas s'ubiquen a llevant. L'edifici es complementa amb un volum quadrangular a la part posterior, que correspon a la caixa d'escala que permet la comunicació entre els diferents pisos (planta baixa més dues superiors i badalot), i per dos cossos en angle recte que envolten les tres naus centrals per la part posterior. Finalment, val a dir que per la part de tramuntana s'havia afegit un últim cos recentment a tenor de la seva tipologia constructiva. Totes aquestes construccions defineixen una àrea d'uns 415 m^2 aproximadament.

L'indret apareix documentat ja en el segle XV amb el nom de Colomar del Guinardó.

Els objectius de la intervenció són: d'una banda la realització d'un estudi històrico-arqueològic de l'edifici, per mitjà d'un estudi de paraments dels elements estructurals del mas i de la realització d'algunes cales de sondeig en el subsòl; d'altra banda, realitzar el seguiment arqueològic de les obres a l'entorn del mas de tots els rebaixos de terreny que es fessin.

Per tal de poder dur a terme l'estudi de paraments es realitzaren un total de 42 cales, repartides entre la planta baixa (23), la planta primera (14), la segona (2), i la planta soterrani (3), intentant incidir en tots aquells punts i zones susceptibles d'oferir dades significatives per a l'estudi. L'estudi de paraments permet dir que aquest edifici presenta diferents fases constructives: la fase més antiga se situa entre els segles XIV i XV; es constata una important reforma a cavall dels segles XVI i XVII; posteriorment, s'identifica una nova fase de transformació de l'edifici al segle XIX i, per acabar, apareixen un seguit de transformacions i reformes situables en el segle XX.

Arqueològicament, els rebaixos realitzats a l'interior del mas van determinar que l'assentament de l'edifici es basteix sobre la roca natural tant a la nau central com a la nau lateral sud, mentre que a la nau lateral nord es va localitzar una plataforma amb finalitat productiva datable entre els segles XVII i XVIII.

En el transcurs dels rebaixos de terreny que es van dur a terme a l'exterior del mas, es van documentar diferents estructures, majoritàriament dels segles XIX i XX:

- Una sitja de secció globular amb el fons pla.

- Un pou, folrat amb maons, d'un diàmetre d'1,1 m i amb escales metàl·liques.

- Una cisterna feta amb maons i morter de calç revestida internament per ciment lliscat, coberta per una volta rebaixada també de maons, a on hi arribava l'aigua que discorria per dos baixants de la teulada.

- Un accés, situat en una porta dels murs perimetrals del mas, a una cavitat natural del terreny rocós que s'havia aprofitat com a estança i lloc d'habitació. Els primers 2 m de cavitat estaven construïts amb maons i, la resta, era la mateixa roca natural. A part, la cavitat estava compartimentada a la part central per un mur de maons de 15 cm d'amplada.

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 80

- Un retall en el terreny natural en forma de galeria, amb una orientació S-N. Es van documentar 14 m de llargada, tot i que era molt més llarg ja que per la part meridional s'observava que ben bé continuava uns 4 o 5 m més, fent un gir, al final, vers la masia. Pel que fa a la part més septentrional, també continuava, enllaçant amb un altre tram que mantenia una orientació SO-NE. El tram documentat tenia una amplada d'entre 1 i 1,15 m i una potència màxima de 2,3 m. Les parets eren totalment verticals i el sostre era lleugerament revoltat. A diferència d'aquest, el tram que s'hi unia a tramuntana de forma obliqua, presentava una amplada d'uns dos metres i uns perfils molt més irregulars. Aquest fet pot ser degut a les diferents consistències i dureses del terreny geològic, i a la dificultat de treball que tingués cada tram. Hem de tenir present que al puig del mas Guinardó s'hi barregen diferents materials geològics, des de la roca a les franges sorrenques, passant per les margues. També cal esmentar que es van localitzar dos pous relacionats amb la galeria, un a cada extrem del tram documentat que correspondrien a orificis de ventilació de la galeria, respiradors, però que no servirien per accedir-hi. Possiblement caldria vincular aquesta galeria a una part d'un refugi propi de la casa que durant la Guerra Civil fou seu de la CNT-FAI.

- Un pou cilíndric realitzat amb blocs de pedres de mides diferents i maons, lligats amb morter de calç. Presentava un diàmetre d'1,5 m i una fondària de 20 m, els últims dos dels quals encara amb aigua. Els primers 2,4 m eren construïts amb obra i els restants ja estaven excavats en el substrat rocós. La boca estava tapada per maons de 29 per 15 cm, lligats amb morter de calç, deixant al mateix temps una obertura quadrada de 40 cm de costat. Creiem que tindria una cronologia d'entre els segles XVIII i XIX.

- Una cisterna o dipòsit, possiblement una fossa sèptica, realitzada amb blocs de pedres de mides diferents lligades amb ciment i, per tant, amb una cronologia pròpia de la passada centúria.

Finalment, cal destacar la localització d'un refugi antiaeri de la Guerra Civil al costat del carrer Antic del Guinardó. Aquest es correspon amb el refugi 312-3, segons consta en el plànol[1] de situació dels més de 1.600 refugis documentats a la ciutat de Barcelona. Segons consta en l'aixecament topogràfic realitzat el novembre de 1969, es tracta d'un refugi de galeria de mina, que és el tipus més abundant a Barcelona. Aquest refugi presentava tres accessos, dos al carrer de les Flors de Maig i un tercer, per on es pot accedir actualment al tram conservat, situat al carrer Antic del Guinardó davant del número 8-10. El recorregut d'aquest refugi presenta diversos trams de galeria que tenen una orientació diferenciada, com també longituds i dimensions variants.

De manera resumida i a partir de la recerca arqueològica, es pot parlar d'un refugi dels que es documenta un únic accés i fins a sis trams diferenciats. D'aquests, tres es presenten amb un paviment esglaonat de ciment, amb un total de 32 esglaons, amb les parets revestides amb obra vista i cobertes per una volta semicircular. Dos trams més es troben en un pla horitzontal amb paviment de ciment amb les parets revestides amb obra vista i cobertes amb el mateix tipus de volta semicircular. En aquesta zona, la galeria presenta dues habitacions de planta rectangular que s'obren a l'esquerra de la galeria principal, igualment es documenten els pilars dels bancs on s'hi estaven els veïns durant les alarmes de bombardeig. El sisè tram correspon al sector del refugi no acabat d'habilitar com a tal, tot i haver-se iniciat la seva excavació. Aquest refugi s'estén més enllà del límit meridional documentat. Tot i el seu considerable recorregut, no presenta més ramificacions que la d'una galeria principal (formada pels trams 4, 5 i 6) amb dues petites habitacions i amb un accés secundari esglaonat (documentat en els trams 1, 2 i 3). En l'aixecament topogràfic de 1969 consten dues entrades independents que donaven accés a la galeria principal que en l'actualitat no són accessibles. El primer tram d'aquesta galeria principal no s'ha pogut documentar ja que l'accés està colmatat per terres just després del punt on la galeria principal descriu un gir de 90º.

1. Plànol general de refugis elaborat per CLABSA l'any 2002.

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 81

Galeria excavada al subsòl (Jordi Morera)

Dreta: Entrades dels baixants d'aigua i sobreeixidor de la cisterna (Jordi Morera)

Cal destacar l'existència de fins una seixantena de grafits, algun d'ells corresponents a signatures de noms i d'altres a simples guixades; també se n'ha identificat alguns que informen de la funcionalitat de la galeria com a refugi promoguda per la CNT. A més, s'han documentat fins a 28 punts elèctrics, 7 incisions, i s'han recuperat 22 objectes metàl·lics, majoritàriament llaunes de menjar.

La importància d'aquest element ha motivat la recuperació de l'accés des de l'exterior del carrer, el qual havia romàs perdut dècades enrere.

Oriol Achón i Casas

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 82

Mercat de Sant Antoni

Cronologia: Segles XVII a XIX.
Paraules clau: Muralla medieval. Baluard de Sant Antoni. Carretera de Madrid. Mercat de Sant Antoni.

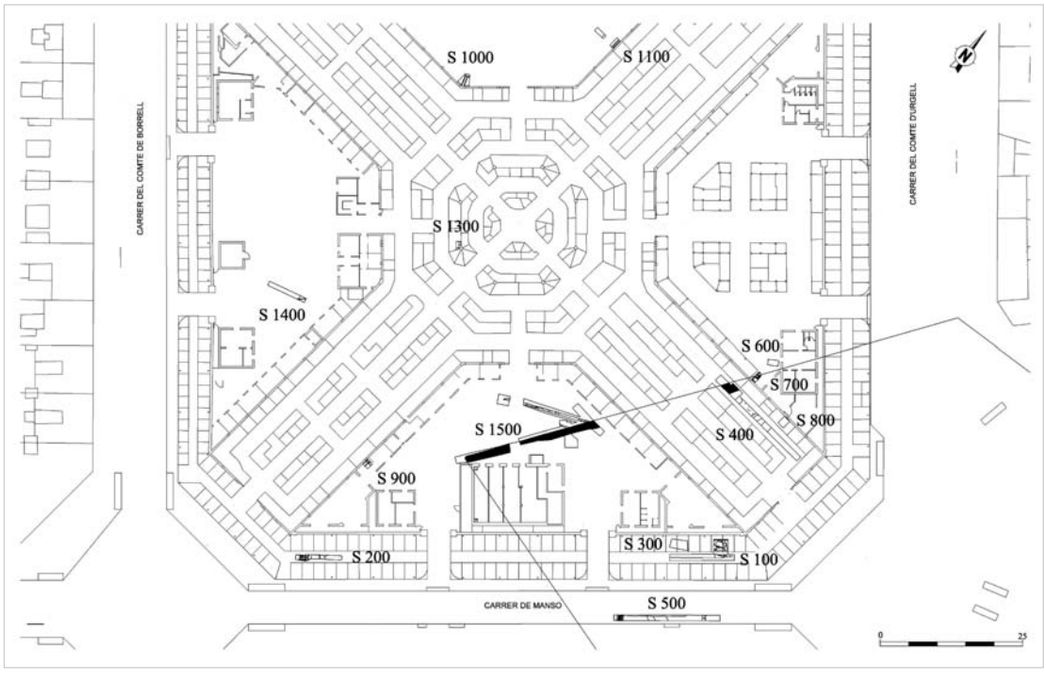

Situació dels sondejos i restitució hipotètica del baluard de Sant Antoni

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer del Comte d'Urgell, 1b / Carrer de Manso, 55-57
Districte:
Eixample
Nom singular:
Mercat de Sant Antoni
Dates:
13 - 26 juliol de 2009
10 - 17 desembre de 2009
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
043/09

Motiu:
Els treballs s'emmarquen en la fase prèvia a la redacció del projecte d'execució de remodelació del Mercat de Sant Antoni
Promotor / Propietari:
Institut Municipal de Mercats de Barcelona / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
CODEX – Arqueologia i patrimoni, SCCL
Direcció tècnica:
Emiliano Hinojo García

Equip:
Oficials: Alba Tenza, Jordi Ardiaca, Job Lorenzo, Roger Messeguer, Tanveer Ahmed
Aixecament planimètric, digitalització de plànols i fotografia:
Emiliano Hinojo

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 83

Vista del revestiment exterior de la cara nord i l'angle capital del baluard

La campanya de sondeig realitzada al Mercat de Sant Antoni ha permès obtenir i ampliar una sèrie de dades d'interès arqueològic sobre l'evolució i la transformació d'aquest espai entre els segles XVII i XIX. Així, s'han identificat diverses fases de construcció, enderroc i amortització, de les quals la més rellevant fa referència al baluard de Sant Antoni i el seu sistema defensiu.

Els treballs van consistir fonamentalment en l'obertura d'un total de 13 sondejos localitzats a diferents punts del mercat, tant a l'interior de les naus com als quatre patis exteriors. Paral·lelament també es va fer un control i un seguiment dels resultats dels sondejos geotècnics que es van perforar als patis del mercat.

L'objectiu principal de la intervenció era determinar la presència i situació exacta d'estructures arqueològiques, especialment les relacionades amb el baluard, per establir si quedaven afectades o es podien compatibilitzar amb el projecte de remodelació del mercat. Cal dir que algunes de les cales es van plantejar exclusivament per aportar dades noves als arquitectes sobre les característiques constructives del mercat, com també de la situació dins del solar de determinats serveis o instal·lacions.

Com antecedents de la intervenció actual, aquest indret fou objecte de dues campanyes de sondeig prèvies fetes entre març i maig de 2007. Aquestes, dirigides per qui subscriu aquest article, van estar motivades, d'una banda, per la futura remodelació integral del mercat (048/07) i, d'altra banda, pel projecte de perllongament de la Línia 2 del Ferrocarril Metropolità de Barcelona (057/07).

A escala general, tot i l'obvietat del fet, com a conseqüència de les característiques pròpies de la intervenció, bàsicament l'excavació mecànica de cales o sondejos de reduïdes dimensions quan el mercat encara estava en ple funcionament, ha resultat complicada la tasca d'aconseguir una visió de conjunt o global de l'estratigrafia documentada, ja que de moment només disposem de dades fragmentades i inconnexes. No obstant, tenint en compte aquests condicionants i limitacions, hem pogut establir les fases constructives següents:

Baluard de Sant Antoni

A mitjan segle XVII, dins del marc del conflicte amb França i la Guerra dels Segadors, es realitzaren una sèrie de reformes i intervencions al llarg de tot el recinte emmurallat d'època medieval de Barcelona. Aquestes actuacions, centrades bàsicament en la construcció de baluards i l'obertura de fossats o valls, es van dur a terme entre els anys 1634 i 1650 sota el comandament del Consell de Cent. Posteriorment, un cop finalitzada la guerra, i concretament

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 84

després de la capitulació de 1652, els governants de la ciutat van perdre a favor de la Corona la gestió i el control sobre les muralles, els baluards, la sala d'armes, l'Escola Militar i les drassanes.

En aquest context bèl·lic, segons la documentació tant escrita com cartogràfica,[1] es va construir el baluard de Sant Antoni i el seu sistema defensiu. Aquest s'ubicava davant del Portal de Sant Antoni i el camí del Llobregat, antiga via romana dita també via morisca.

El baluard era una obra de planta pentagonal que es recolzava contra un dels angles sortints del traçat de la muralla, deixant el vèrtex contrari o angle capital com a màxima projecció exterior. Les defenses es completaven amb fossats o valls de gran superfície i molt profunds delimitats amb una contraescarpa coronada per un camí cobert, més enllà del qual es perllongava el glacis.

Dels elements que integren la fortificació, al sector sud-est del mercat, es van localitzar diversos trams de la cara nord i també l'angle capital. El revestiment exterior d'aquesta cara, amb una longitud estimada d'uns 90 m i una amplada de 2,10 m, presenta un parament format per fileres de carreus de pedra de Montjuïc, i un cos intern de pedra i morter de calç de bona qualitat. Cal dir que no es va poder localitzar el límit intern d'aquesta cara que, situat probablement per sota de l'actual línia de façana del mercat del carrer del Comte d'Urgell, podria tractar-se també d'un mur o simplement d'un talús de terra.

Pel que fa a la potència d'aquesta estructura murària, s'ha pogut descobrir una alçada de l'escarpa d'aproximadament 2,33 m. En aquest sentit, a partir dels sondejos geotècnics realitzats tant en el mur com en la zona del fossat, s'ha permès interpretar que aquesta podria conservar actualment un màxim de 6 m de cara vista i 2,5 m de fonaments. Evidentment es tracta d'una hipòtesi que s'haurà de contrastar amb nous sondejos o en el moment que es dugui a terme l'excavació en extensió del solar.

A més, també s'ha documentat el terraplè que omplia les cares i flancs del baluard. Mitjançant aquesta tècnica constructiva, un rebliment de terra entre els murs, s'aconseguia una obra més lleugera que permetia més absorció de l'impacte dels projectils de canó. Aquest terraplè estava compost per una capa d'argiles de color vermell amb nòduls calcaris que cobria diverses anivellacions d'argiles i llims, probablement procedents de les terres generades en el procés d'excavació del fossat. Als sondejos fets al carrer de Manso l'any 2007, també es va localitzar el terraplè que correspondria al de la cara sud del baluard.

De la resta d'elements que configuraven el sistema defensiu, en primer lloc, trobem el fossat o vall que se situaria entre l'escarpa i el camí cobert, aquest últim ja a la part exterior. Les dades obtingudes dels sondejos geotècnics indiquen que els nivells de colgament i anivellació del fossat podrien tenir una potència màxima d'uns cinc o sis metres. Per sota d'aquests apareixen estrats de formació natural, bàsicament amb sorres i llims, que indicarien que ens trobem davant el fons o nivell de circulació original del fossat.[2]

En segon lloc, pel que fa a la contraescarpa o estacada, encara que en aquesta fase de la intervenció no es van localitzar restes constructives relacionades amb aquest element, a la campanya de l'any 2007 sí que es va documentar una estructura que per la seva ubicació i orientació podria interpretar-se com a tal. Es tracta d'un mur que, orientat en sentit nord-oest/sud-est i localitzat a la zona més propera a l'encreuament entre els carrers de Manso i Comte de Borrell, estava obrat amb pedres irregulars i fragments de material constructiu ceràmic que es disposaven irregularment en filades, lligades amb morter de calç i sorra de color blanc. Cal dir que

1. Segons un plànol que forma part d'una col·lecció cartogràfica de Barcelona, amb la finalitat de ser l'antecedent per l'estudi de la proposta d'urbanització de la plaça de Catalunya, la construcció del baluard va finalitzar l'any 1647 (Arxiu Històric de Barcelona. Núm. registre: 11228).
2. Cal dir que inicialment la riera de Magòria creuava aquest sector de la ciutat i, posteriorment, un cop construïda la muralla i el baluard, es va desviar per l'actual avda. Josep Tarradellas.

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 85

Límit sud de l'antiga carretera de Madrid construïda damunt la cara nord del baluard

com a conseqüència de les dimensions del sondeig on va aparèixer, aquesta interpretació s'haurà de confirmar en el moment que el solar s'excavi en extensió.

Finalment, van aparèixer possibles restes del glacis o esplanada, és a dir, del terreny en pendent que baixava des del camí cobert fins al camp. Les evidències que poden indicar la presència d'aquesta estructura són una sèrie d'anivellaments que se situen al sector nord-oest del mercat, fora de la zona de fossat, dels quals destaca, d'una banda, una capa d'argiles vermelles, molt semblant al terraplè documentat a l'interior de les cares del baluard. D'una altra, també va aparèixer un nivell amb residus de terrissaire que contenia una gran quantitat de fragments de plats i escudelles (molts d'ells a mig fer) de procedència catalana del segle XVII.

Quarter militar i carretera de Madrid

Durant el segon quart del segle XIX i com a conseqüència del creixement demogràfic de la ciutat relacionat amb el procés d'industrialització, les muralles feien impossible el desenvolupament normal tant de l'urbanisme com dels serveis de la ciutat. El 1856, una reial ordre va donar pas a l'enderroc de les muralles, els terrenys que ocupaven van passar a mans de l'estat i es va engegar a partir d'aquí un projecte de reordenació urbanística.

Paral·lelament a aquest procés, s'adeqüen o es fan projectes de nova planta per instal·lar quarters dins de la Ciutadella i els baluards de Tallers, Jonqueres, Sant Pere i Sant Antoni. Segons un plànol de l'any 1857[3] i els quarterons de Garriga i Roca, en un primer moment el baluard de Sant Antoni fou enderrocat parcialment. Es va conservar la meitat sud que s'adequà com a caserna per a l'aquarterament de 130 homes d'infanteria i pavellons per a oficials.

En un primer moment tan sols es va enderrocar la meitat nord del baluard, en canvi el sector sud es manté com a quarter. A l'interior d'aquesta porció de la fortificació sembla que es van construir noves compartimentacions o edificacions de caire militar com, per exemple, casernes per allotjar les tropes, pavellons per als oficials, cambra per al sergent, magatzems per a municions i abastament d'aliments, etcètera.

En aquest sentit, dins un sondeig fet a la vorera del carrer de Manso l'any 2007, aparegueren dos murs paral·lels entre ells que podrien correspondre a restes constructives dels àmbits esmentats anteriorment, encara que pel tipus d'actuació que es va realitzar no podem precisar si es tracta d'una obra pertanyent al projecte original o moment de construcció del baluard al segle XVII o si és un afegit posterior. Aquests podrien formar part d'una mena de passadís o galeria espitllera, molt estreta i realitzada en sentit vertical a la projecció màxima del baluard, amb l'objectiu de facilitar el pas d'una construcció a l'altra de la fortificació sense ser vist i protegit del foc enemic.

3. "Plano de las defensas que se han hecho en el antiguo baluarte de San Antonio con acuartelamiento para 130 hombres de infantería y pabellones para oficiales", 12 de juny de 1857. Font: Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 86

La carretera o camí de Madrid, documentada des de mitjan segle XVIII, era una de les principals vies de comunicació de la ciutat que es dirigia cap al sud i l'oest. Aquesta sortia del portal de Sant Antoni, enfilava cap a la Creu Coberta al barri de Sants i es projectava, de forma rectilínia, fins a les poblacions d'Esplugues i Sant Feliu de Llobregat. La demolició parcial del baluard i el colgament del fossat van permetre la construcció d'un nou tram de la carretera, que facilitava una sortida més directa de la ciutat des del carrer de Sant Antoni Abat.

En aquesta intervenció, a una fondària d'un metre respecte a l'actual nivell de circulació i paral·lela a la línia capital del baluard, s'ha pogut constatar que aquesta carretera es localitzava damunt de les anivellacions i les restes escapçades de la cara nord de la fortificació. De fet, la seva construcció va implicar l'obertura d'una sèrie de retalls o trinxeres fetes al revestiment i terraplè d'aquesta cara per tal d'encabir els fonaments de la vorada i els murs que delimiten la carretera.

Es tracta d'una via d'uns 9 m d'amplada que estava ben delimitada mitjançant dos murets de maçoneria amb unes cunetes laterals. Destaca el fet que a la part terminal del mur o límit situat més al nord va aparèixer una possible fita del camí, de la qual no es va documentar cap inscripció. A l'interior d'aquesta via de comunicació hi havia una vorera, paral·lela al límit nord, delimitada per una vorada de carreus o blocs rectangulars de grans dimensions de pedra de Montjuïc. El seu paviment estava compost per un nivell de terra i morter de color grisenc molt compactat. En canvi, el del camí o calçada estava format per una capa força potent de petits blocs de pedra de pedrera.

Mercat de Sant Antoni

No va ser fins al 19 de juliol de 1871 quan el consistori de la ciutat va aprovar el projecte de construcció del nou mercat. L'obra, dissenyada per l'arquitecte municipal Antoni Rovira i Trias, es va realitzar entre els anys 1872 i 1882 i representà el primer mercat situat fora del recinte emmurallat.

Construït per l'empresa la Maquinista Terrestre i Marítima amb un cost d'un milió de pessetes, és una edificació de ferro d'11.264 m^2 amb un perímetre exterior rodejat per una reixa amb vuit portes d'entrada. La planta forma una gran creu d'aspes de planta rectangular amb quatre crugies que s'ajunten en una rotonda o cúpula central. Les naus divideixen l'espai exterior en quatre quadrants independents o patis closos de morfologia triangular.

La seva construcció va implicar l'enderrocament de les restes del baluard que encara restaven dempeus i l'amortització definitiva de la carretera de Madrid. Un cop es va retirar la runa generada en aquestes tasques de destrucció, les estructures escapçades foren cobertes amb una potent capa de terra sorrenca argilosa de color vermellós que anivellaria tot aquest sector.

L'estructura del mercat està formada per pilars de fosa que, situats en tot el perímetre, sustenten la coberta al mateix temps que també realitzen funcions de baixant de desguàs de l'aigua de pluja procedent de la teulada. Aquests pilars es recolzen en un fonament lineal de molta potència, més de 2,90 m de fondària, obrat amb blocs de pedres irregulars de mitjanes i grans dimensions lligats amb morter de calç.

Emiliano Hinojo García

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 87

Rètol d'estil modernista d'una de les antigues parades del mercat (Servei d'Arqueologia)

Bibliografia

Lluís Cortada Colomer, *Estructures territorials, urbanisme i arquitectura poliorcètics a la Catalunya preindustrial*, vol. I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1998.
Albert Cubeles; Ferran Puig, «Les fortificacions de Barcelona», dins *Abajo las Murallas!!! 150 anys de l'enderroc de les muralles de Barcelona*, Barcelona, Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2004, pàg. 48-71.
Carlos Díaz Campmany, *La fortificación abaluartada. Una arquitectura militar y política*. Madrid, Ministerio de Defensa, 2004.
Albert Garcia Espuche; Manuel Guàrdia Bassols, *Espai i societat a la Barcelona pre-industrial*. Curs d'Història de Catalunya, 9, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1986.
Francesc Xavier Hernàndez Cardona, *Història militar de Catalunya*, vol. III, Barcelona, Rafael Dalmau, 2003.
Juan Miguel Muñoz Corbalán. *Los ingenieros militares de Flandes a España* (1691-1718), 2 vol., Madrid, Ministerio de Defensa, 1993.
Albert VENTAYOL, *Estudi geotècnic per la reforma del Mercat de Sant Antoni. C/ Urgell, C/ Borrell, C/ Tamarit, C/ Manso, Barcelona*, 2009, (inèdit).

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 88

Metro L9. Estació de Foneria

Cronologia: Període ibèric, època romana imperial, època tardoantiga.
Paraules clau: Explotació agrícola. Camí rural. Pou. Enginyeria hidràulica. Resclosa. Paviment.

Possible resclosa formada per unes *cupae* reaprofitades i procedents d'algun monument funerari

Dades de la intervenció

Ubicació:
Passeig de la Zona Franca, 184-188/189X / Carrer de la Foneria
Districte:
Sants - Montjuïc
Nom singular:
Metro L9 – Estació de Foneria
Dates:
2 febrer - 26 juny de 2009
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
005/09

Motiu:
Construcció de la nova estació de TMB de Foneria
Promotor / Propietari:
GISA / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
Àtics, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric
Direcció tècnica:
Lluís Juan Gonzàlez, Alessandro Ravotto

Equip:
Auxiliars: Sabina Calleja, Lluís Campuzano, Marcos Fernández, Maria Garicano, Begoña Hermida, Meritxell Nasarre, Roger Pahissa, Rubén Sempere, Albert Velasco, Elisabet Viol, Victoria Vizuete
Aixecament planimètric:
Lluís Juan, Alessandro Ravotto

Digitalització de plànols:
Alessandro Ravotto
Fotografia:
Lluís Juan

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 89

La documentació de diverses estructures murals relacionades amb estratigrafia romana en el tall vertical que s'anava obrint al vestíbul de la nova estació de Foneria de la Línia 9 del metro ha propiciat la realització d'una excavació en extensió, sobre una àrea de 100 m^2, a l'espai existent entre l'ascensor i la futura escala d'accés a l'estació per la vorera del passeig de la Zona Franca més propera a la muntanya de Montjuïc.

Les tasques arqueològiques han permès documentar l'ocupació del lloc en època republicana, imperial i tardoantiga, tot i que els testimonis arqueològics no permetin una interpretació de les diferents fases amb la mateixa exhaustivitat.

L'estudi del material arqueològic i la interpretació del jaciment encara estan en curs, per tant les notes que es comuniquen a continuació tenen només valor orientatiu i són susceptibles de sofrir canvis i matisacions una vegada que hagi conclòs el treball post-excavació.

Època ibèrica

De la primera fase, associada a ceràmica ibèrica i romana republicana, només queden poques pedres d'uns murs d'interpretació incerta. De fet, les projeccions dels murs semblen testimoniar l'existència, dintre d'aquest mateix horitzó cronològic, de dues sub-fases distintes, la primera caracteritzada per dos murs paral·lels, amb alineació E/SE-O/NO, separats entre ells per 2,5 m, i la segona per un mur amb alineació E-O que amortitza un dels dos murs citats. L'escassetat del material ceràmic, el fet que els murs estiguin quasi completament arrasats i que no s'hagi conservat cap nivell d'ús relacionat amb ells impedeixen qualsevol especulació interpretativa.

Època imperial

Al començament de l'època imperial l'ocupació s'estructurava en dos nivells amb cotes diferents, separats per un mur de contenció, amb orientació E-O, fet de pedres assentades en sec, que al moment de l'excavació encara guardava el negatiu d'uns elements possiblement destinats a pujar l'alçada de l'estructura amb material perible, com ara una tanca de fusta.

Al sector inferior, cap a l'extremitat sud del jaciment, s'han documentat un camí rural, testimoniat per dues roderes paral·leles amb alineació E-O, i una canalització, conservada només parcialment, formada per un fons de *tegulae* i dos murets de pedres, amb orientació E/NE-O/SO.

Malauradament, no s'ha conservat cap material per datar aquestes dues evidències, i només uns quants fragments semblen col·locar la seva amortització en una època compresa entre final del segle I i el segle III quan, gràcies a importants abocaments de terra, s'elimina la diferència de cota als dos sectors.

Al sector septentrional, en aquesta època només hi consta un canal, possiblement d'origen natural, amb orientació NE-SO.

A partir de l'època d'amortització de la canalització meridional i del camí rural s'intensifica l'ocupació al sector septentrional. En primer lloc l'esmentat canal natural es va proveir, durant aquesta fase, d'una estructura similar a un petit pont format per tres *cupae* procedents d'algun monument funerari anterior i que s'ha interpretat com una resclosa o alguna mena d'enginy per controlar el pas de l'aigua.

D'altra banda, probablement al voltant dels segles II i III, s'edifica a l'àrea una estructura amb planta rectangular, de la qual s'han conservat les fonamentacions de tres murs, formades per una primera filada de pedres disposades en sec al fons de la rasa fundacional i per l'abocament

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 90

d'un conglomerat de morter i pedres irregulars amb la tècnica de l'encofrat perdut.

Estructura central amb el pou farcit per les restes d'un enderroc

Aquest ambient envoltava un pou construït amb unes pedres de grans dimensions assentades en sec, reutilitzades de construccions anteriors, sobre les quals s'alçaven uns murs formats per pedres, fragments de *tegulae* i morter. A l'interior del pou, a les cotes més baixes, les característiques del sediment van permetre conservar uns elements de fusta que formaven com un folre intern de l'estructura en obra. També cal destacar la presència d'altres matèries orgàniques dintre del mateix sediment, una mostra del qual l'està estudiant un equip de taxonomistes de la UAB. Tanmateix i gràcies a l'extraordinari nivell de conservació de les restes, es pot avançar que durant les feines de camp es van poder reconèixer uns quants exemplars de vinya.

No sembla que s'hagi conservat cap nivell d'ús relacionat directament amb aquesta fase del complex, ja que un paviment format per un nivell compactat de petites pedres i terrissa esmicolada, assentat sobre un nivell verge -tot i que per cota podria haver estat relacionat, en origen, amb aquesta fase-, va sofrir una sèrie de modificacions i d'afegits durant el seu ús, que van esborrar les relacions físiques entre les estructures i el paviment mateix i impedeixen assegurar una cronologia segura per la seva formació.

Les dades més interessants pel que fa a la interpretació d'aquesta fase s'obtenen del material procedent de l'amortització del pou i de l'estructura que l'envoltava ja que la major part del material recuperat va resultar escadusser. Tot i així, cap a la meitat de l'època imperial, es van localitzar diversos tubs de ceràmica de diferents formes i mides relacionables amb l'ús intensiu de l'enginyeria hidràulica –que juntament amb l'existència del pou i de les canalitzacions es podria vincular amb la probable ubicació del jaciment en una zona deltaica-,[1] i també es van trobar diversos fragments de grans contenidors destinats al transport i a l'emmagatzematge d'aliments.[2]

Època tardoantiga

Al segle V el sector septentrional del jaciment és afectat per uns rebaixos, probablement per esborrar els elements relacionats amb la fase imperial alguns del quals havien d'estar enterrats (com sembla demostrar un rebaix regular al llarg d'un dels murs), i per realitzar les posteriors anivellacions del terreny. En aquest moment s'amortitzen el pou i el canal septentrional, es crea una nova canalització, constituïda només per un solc amb orientació SE-NO, i s'enderroquen els murs de l'estructura al voltant del pou fins a l'alçada de les fonamentacions, substituint-los per uns murs nous amb la mateixa alineació. En aquest cas, es tractava de murs de tàpia, dels quals només quedaven, en el moment de l'excavació, els massissos que constituïen els sòcols, amb característiques similars a altres exemplars documentats a Barcelona entre els segles V i VI. Els murs no tenien cap mena de fonamentació (tot i que resseguien les fonamentacions de la fase anterior, no hi estaven directament en contacte, i n'eren separats per una fina capa d'anivellació) i es recolzaven directament sobre el sòl que estava en ús en el moment de la construcció. Les cantonades de l'estructura eren, probablement, formades per grans carreus que no es van conservar. A l'extremitat N una obertura permetia l'accés a l'interior de l'edifici.

1. Josep M. Palet i Martínez, *Estudi territorial...*, pàg. 48-49.
2. A l'espera d'uns resultats analítics de les pastes de les ceràmiques, sembla que la major part d'aquests recipients són classificables com a àmfores del tipus Gauloise 4 (segles I-III), tot i que no es descarta la possibilitat de pertànyer a produccions de la Tarraconense, atesa la semblança amb altres ceràmiques conegudes (Juan Carlos Márquez Villora, *El comercio romano en...*, pàg. 62.

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 91

Al segle V es procedeix a un nou abocament de sediment, que amortitza el paviment del costat oriental de l'estructura, probablement originari de la fase imperial, i enterra parcialment els sòcols dels murs. Encara que el nivell del sòl no arriba a cobrir els murs, és raonable suposar que en aquest moment acabi la utilització del complex, ja que s'espolien els grans carreus que havien de conformar, probablement, la cantonada de l'edifici i s'oblitera l'últim canal que quedava. Un segon abocament de terra, encara al segle VI, arriba a segellar definitivament els sòcols dels murs, i testimonia, sense cap mena de dubte, la cessació definitiva de l'ocupació a la zona fins a l'època contemporània.

Conclusions

Com s'ha esmentat més amunt, la interpretació del conjunt arqueològic encara està en curs, depenent en molta mesura dels resultats de l'estudi aprofundit del material ceràmic i de les restes vegetals conservades. De moment, es pot destacar que l'abundància de material amfòric i de grans recipients, al costat de la poca presència de ceràmica domèstica, apuntaria a la hipòtesi d'un complex dedicat a alguna activitat productiva o d'emmagatzematge. L'evidència de diferents solucions d'enginyeria hidràulica i la presència de vinya entre els vegetals conservats semblen compatibles amb una activitat de cultiu, i indueixen a interpretar provisionalment el conjunt com a una part perifèrica d'una explotació agrícola.

Alessandro Ravotto i Lluís Juan

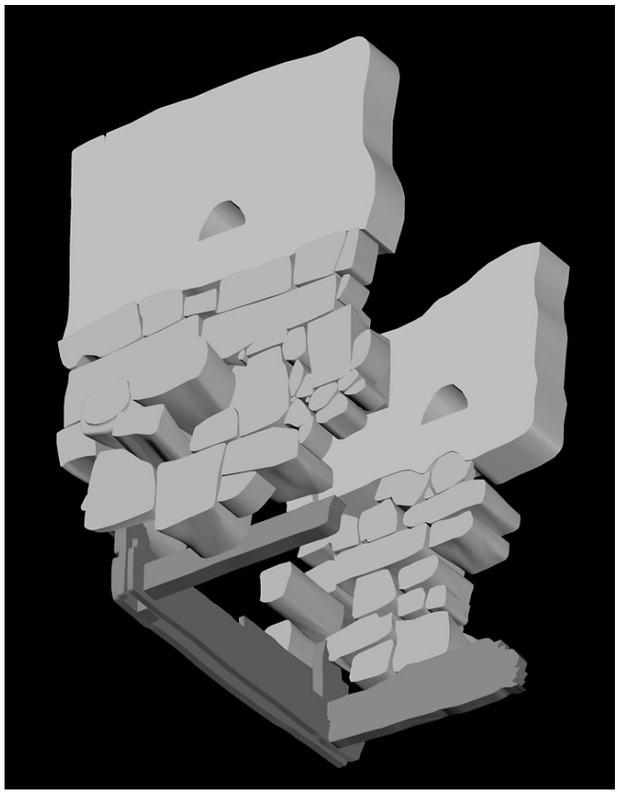

Reconstrucció 3D del pou

Bibliografia

Julia Beltrán de Heredia, «Arquitectura y sistemas de construcción en Barcino durante la antigüedad tardía. Materiales, técnicas y morteros: un fósil director en el yacimiento de la Plaza del Rey», *Quarhis*, 5, 2009, pàg. 142-169.
Juan Carlos Márquez Villora, *El comercio romano en el Portus Ilicitanus. El abastecimiento exterior de productos alimentarios (siglos I aC.-V dC.)*, Alicante, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, 1999.
Josep M. Palet i Martínez, *Estudi territorial del Pla de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1994.

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 92

Museu Picasso

Cronologia: Època romana, època medieval a contemporània.
Paraules clau: Museu Picasso. Estructures d'època contemporània i moderna. Trama urbana baixmedieval. Període tardoromà. Vil·la romana. Calçada romana. Pous romans.

Solar d'intervenció amb els nivells medievals i moderns

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer de Flassaders, 24-28 / Plaça de Jaume Sabartés
Districte:
Ciutat Vella
Nom singular:
Museu Picasso
Dates:
28 setembre de 2009 - 26 febrer de 2010
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
078/09

Motiu:
Intervenció subsidiària de l'ampliació del Museu Picasso
Promotor / Propietari:
Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
Àtics, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric
Direcció tècnica:
José Manuel Espejo Blanco, Jordi Ramos Ruiz

Equip:
Tècnics: Jordi Alsina, Sergio Delgado, Sergio Segura
Aixecament planimètric:
Sergio Delgado, José Manuel Espejo, Sergio Segura
Digitalització de plànols:
J. Ignacio Jiménez
Fotografies:
José Manuel Espejo

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 93

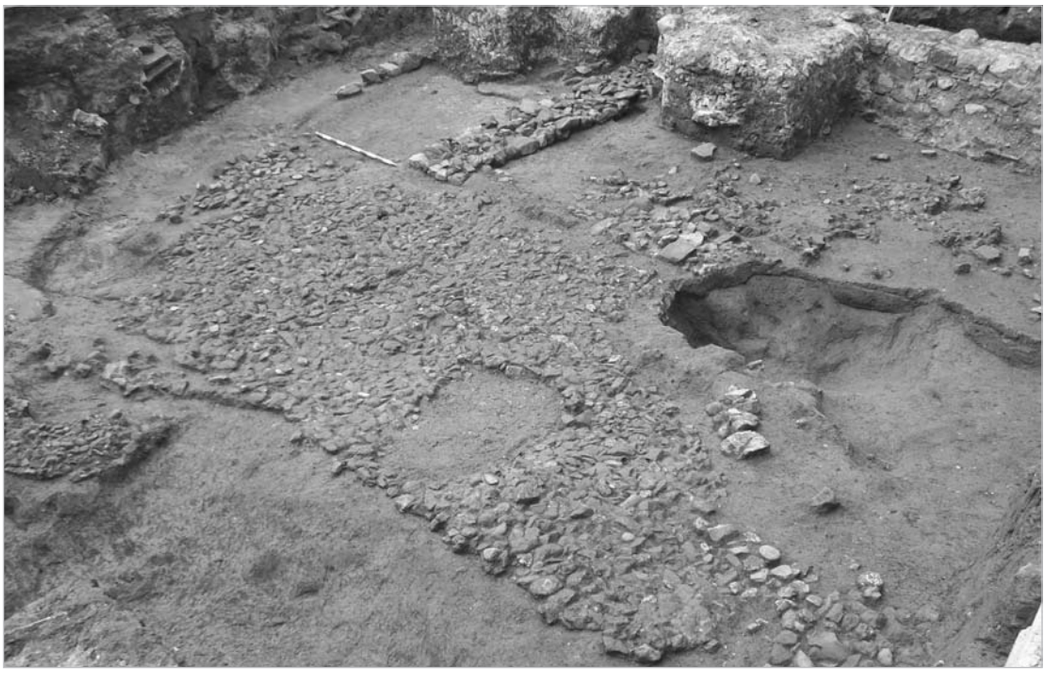

Estructures d'època romana. *Rudus* i fonamentació d'una habitació

S'ha excavat en extensió, i fins esgotar l'estratigrafia arqueològica, tota l'àrea que quedava afectada per la construcció de la nova ampliació del Museu Picasso, en total uns 700 m^2. Gairebé totes les restes estaven trencades en algun punt pels fragments de la fonamentació i rases de serveis de l'edifici que hi havia en aquest solar, i que corresponien a les finques números 24, 26 i 28 del carrer de Flassaders.

En principi, i com a fet més destacat, ressaltem la documentació de la trama urbana aixecada, com a mínim, entre els segles XIII-XIV en aquest punt que dóna al carrer de Flassaders, un carrer que va començar a ser urbanitzat des de mitjan segle XII. Es tracta d'una illa de cases de les quals tenim tres eixos longitudinals que, juntament amb els murs de tancament dels diferents espais domèstics, delimiten un mínim de deu habitacions, si bé no totes completes. Estan concentrades al cantó nord-est, el que dóna al carrer de Flassaders, mentre que la zona més propera a la part posterior del Museu (extrem sud-oest) està ocupada per uns espais més oberts que semblen correspondre's amb un àrea de pati, amb pou i jardí. Dissortadament s'ha perdut la línia de façana que donava al carrer de Flassaders, amb els accessos als habitatges.

També hem pogut documentar la reutilització de bona part d'aquestes estructures en època moderna, en diverses ocasions, amb l'objectiu de crear espais destinats a funcionar com a

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 94

Pou romà retallat al terreny geològic, amb el nivell d'aigua encara visible

dipòsits i fosses sèptiques. Les mateixes finques baixmedievals continuen en ús fins ben entrat el segle XVII, ja que hem verificat alguns paviments enrajolats associats als murs medievals però amortitzats en aquest segle XVII. De fet, es van documentar diversos nivells d'ús associats en diferents habitacions, és a dir, tota una sèrie de paviments sobreposats, majoritàriament de calç, que indiquen una utilització prolongada i uniforme de l'espai al llarg d'un període de temps força dilatat. També l'estratigrafia de la zona de pati relacionada amb les estructures muràries exhumades ha donat cronologies d'època moderna, per la qual cosa sembla que la transformació d'aquest espai en un pati va ser una obra tardana respecte de la construcció original de la finca medieval.

L'arribada de l'estratigrafia romana va donar algunes sorpreses. En primer lloc, es va trobar el que podria ser un petit tram de calçada. Es tracta d'una pavimentació d'uns 6,3 m de llarg i 3 m d'ample, amb orientació NE-SO, construïda amb petites pedres i fragments de ceràmica, de tècnica molt poc acurada i tosca. Això ens porta a pensar que es tracta d'un ramal molt secundari i que molt probablement hauria de posar-se en relació amb un espai documentat a tocar d'aquesta calçada: dos murs incomplets que estan situats en angle, però amb una separació d'un metre de distància –interpretable com una possible porta que podria donar sortida a la calçada-, i que delimiten un espai de dimensions desconegudes. També es va documentar una llar de 60 cm de diàmetre a l'interior d'aquest espai i un tercer mur paral·lel a un dels murs esmentats abans. En l'espai delimitat entre ambdós murs es va documentar un nivell de calç molt erosionat, que no és possible designar amb certesa com a paviment. Tot el conjunt, per la seva factura, creiem que reflecteix un espai vinculat a una activitat de caràcter agropecuari i no domèstic, potser pertanyent a la *pars rustica* d'una vil·la; aquesta conclusió es ratifica pel fet que no s'ha recuperat cap element de caràcter sumptuari o relacionat amb activitats domèstiques (monedes, vaixella de taula, elements d'adorn personal, etc.) i, al contrari, s'ha documentat un nombre més elevat de restes de fauna que en d'altres estrats o estructures arqueològiques. L'amortització de totes aquestes estructures, quan encara no tenim l'estudi dels

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 95

materials arqueològics, es podria situar en el període tardoromà. Per sota del *rudus* de la calçada es va documentar una sitja escapçada que conservava una potència de 90 cm i un diàmetre màxim d'uns 60 cm, de fons pla i secció globular.

Per sota dels estrats romans, es van detectar quatre pous de planta circular amb diàmetres entre 1,10 i 1,50 m que retallaven el terreny geològic i que eren a l'oest i a l'extrem sud del solar. A l'interior d'un dels pous es van identificar les pedres que havien format part del revestiment original de les parets, i en tots ells va ser possible localitzar el nivell freàtic.

José Manuel Espejo Blanco

Bibliografia

VECLUS, SL, *Estudi històric-arquitectònic de les finques núm. 24, 26 i 28 del carrer Flassaders de Barcelona,* 2005, (inèdit).

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 96

Palau Alòs

Cronologia: Segles XIII al XX.
Paraules clau: Arquitectura civil. Evolució urbanística del barri de Sant Pere. Sitges. *Designes*. Paraires. Palau. Marquès de Puertonuevo. Jardí.

Paviment enllosat del palau del segle XVIII

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer de Sant Pere més Baix, 55
Districte:
Ciutat Vella
Nom singular:
Palau Alòs
Dates:
25 juny - 20 novembre de 2009
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
070/09

Motiu:
Rehabilitació integral de la finca, a fi i efecte de convertir-la en equipaments municipals i en un pati interior obert al carrer d'en Mònec
Promotor / Propietari:
Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
Actium Patrimoni cultural, SL
Direcció tècnica:
Esteve Nadal i Roma, Miquel Gea i Bullich

Equip:
Oficials: Carlos Lorente, Francisco Javier Presa, Galdric Bover, Eloisa Ana Cabral, Montserrat González, Sergio Linares, Elisabet Viol, Francesc Argemí, Manel Mesa, Marcos Fernández, Francesc Carrer, Manel Domènech
Aixecament planimètric:
Josep Cruells
Digitalització de plànols:
Josep Cruells, Núria Cabañas, Miquel Gea, Esteve Nadal

Dibuix dels materials arqueològics:
Esteve Nadal
Neteja, tractament i consolidació d'objectes arqueològics:
Francesc Carrer, Guillermo Vera
Fotografia:
Esteve Nadal

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 97

La finca objecte d'intervenció es troba en un dels barris amb més història de la ciutat: l'antic quarter de Sant Pere. Aquest va créixer, ja en època medieval, a redós del monestir benedictí de Sant Pere de les Puel·les que dóna nom a tot aquest nucli de població. Aquest cenobi femení fou fundat l'any 945 pels comtes de Barcelona, Sunyer i Riquilda, extramurs de la ciutat de Barcelona, al puig del Cogoll, prop de l'antiga església de Sant Sadurní –documentada al segle IX- que posteriorment s'englobaria dins el conjunt monàstic. Els terrenys propietat del monestir es van establir, mitjançant contractes d'emfiteusi, a representants d'algunes de les principals famílies de nobles barcelonins (Gualbes, Sant Climent, Corbera, Marimon,...), els quals, al seu torn, començaren a subestablir aquestes terres i propietats a mesura que augmentà el nombre de població que s'instal·là en aquesta zona. Malgrat la davallada econòmica i demogràfica que patí la ciutat durant els segles XIV i XV, arran, entre altres causes, de l'epidèmia de pesta negra i de la guerra civil catalana, podem dir que en aquest període el quarter de Sant Pere ja s'havia consolidat com un barri de tipus residencial, en el qual convivien els habitatges amb els horts.[1]

Un dels eixos fonamentals tant de comunicació com urbanístic que condicionaria també el creixement i el desenvolupament d'aquest quarter fou el Rec Comtal. Aquesta conducció d'aigua del riu Besòs, que permetia irrigar les hortes del voltant de Barcelona i fer moure nombrosos molins, va propiciar també el desenvolupament de tota mena d'oficis que requerien l'aprovisionament d'aigua com els blanquers, els adobers o els paraires. Precisament per aquesta raó deurien ser molts els professionals d'aquests oficis que decidiren establir-se en el quarter de Sant Pere com, per exemple, a les finques números 39-41 del carrer dels Carders, als números 2-4 de la plaça de Sant Agustí i també, com veurem més endavant, en les diverses cases que formen part del nostre estudi.

Durant l'època moderna el barri de Sant Pere seguí essent un nucli important d'activitat econòmica, encara que perdé part del seu impuls industrial. Després de la Guerra de Successió, l'any 1715, Felip V ordenà la destrucció del barri de la Ribera per tal de millorar la fortificació de la Ciutadella. Aquest fet comportà la destrucció de molts edificis dels sectors sud i est del barri, però l'edifici que ens ocupa no en resultà afectat. De fet, a principi del segle XVIII, la zona on es troba es convertí en una de les preferides per les famílies nobles barcelonines, que començaren a instal·lar-se als carrers de Sant Pere més Alt i de Sant Pere més Baix. Aquest seria precisament el cas del propietari de la finca objecte d'aquest estudi, Josep Francesc Alòs, marquès de Puertonuevo.

En els segles posteriors la ciutat viuria d'altres canvis urbanístics radicals, com l'obertura de la Via Laietana, però el barri de Sant Pere, i especialment l'àrea més propera al monestir, mantindria la seva fisonomia, que encara conserva a l'actualitat.

Les dades obtingudes en el procés d'excavació arqueològica han permès establir un total de 7 fases cronològiques clarament diferenciades que concorden amb els diversos estudis històrics i les intervencions arqueològiques prèvies dutes a terme en aquesta finca. La primera se situa en plena edat mitjana (segles XIII-XV), i es caracteritza per la localització de diverses sitges que posen de manifest un marcat caràcter agropecuari de la zona. De fet, en aquesta època es produeix l'establiment de part del monestir de les diferents terres a representants de la noblesa barcelonina, una zona eminentment rural que anirà urbanitzant-se progressivament.

La segona fase ens situa entre el final del segle XV i l'inici del segle XVI, i es caracteritza per la creació de petites propietats, molt fragmentades, creades fruit dels subestabliments emfitèutics. És en aquest període que apareixen descrites en la documentació conservada les primeres referències a un total de cinc propietats (*designes*) i tres horts. Cal destacar que les reformes estructurals del segle XVIII van malmetre enormement els vestigis d'aquest període, malgrat tot, s'han identificat les restes d'una estructura de combustió (tipus caldera) i un total de tres

1. Ja al final del segle XIII s'havia procedit a la construcció de la Llotja del carrer dels Carders, que s'estén per l'illa de cases dels carrers de Giralt i de Montanyans.

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 98

dipòsits de planta quadrangular situats en la propietat 1; com també dos dipòsits de planta quadrangular en la propietat 2. Cal tenir present que tant el propietari de la *designa* 1 com el de la *designa* 2 eren paraires de draps de llana,[2] així, atenent els paral·lels existents a la zona, aquestes estructures es poden relacionar amb alguna de les diferents tasques inherents al procés de tractament de pells i/o llana (com podrien ser l'adobatge a l'oli o el greixatge de pells). Pel que fa a la resta de designes (3 a 5), en aquest període, cal assenyalar que la localització de les restes d'un pou i la localització d'una zona que hauria estat a l'aire lliure (part anterior de la designa 5) han permès, a mode d'hipòtesi, establir aproximadament la superfície que haurien ocupat els tres horts que esmenta la documentació en aquest període.

La tercera fase es caracteritza pels primers agrupaments d'immobles per part de diferents propietaris, entre final del segle XVI i principi del XVII.[3] Així doncs, entre els anys 1603 i 1638 Pau Amat esdevingué propietari dels cinc immobles esmentats. Aquest fet, podria justificar obres de reforma en aquestes cases per tal d'unificar-les en una sola finca digna de l'estatus dels seus propietaris.[4] De fet, les dades arqueològiques posen de manifest un seguit de petites reformes constructives: desaparició de l'hort de la finca 5 arran de la construcció de dues estances, entrada en desús dels diversos dipòsits i de l'estructura de combustió localitzada a la finca 1, realització de diferents retalls a la zona de l'hort de la finca 2 possiblement per a la obtenció de materials en relació a activitats edilícies, com ara la fabricació de tàpia i morters rebaixats. En tot cas, no s'han localitzat aquests retalls en la superfície del que hauria estat l'antic hort de la finca 1, la qual cosa ens porta a pensar que fou en aquest moment que es dugué a terme la delimitació de l'espai que va ser ocupat posteriorment pel jardí del palau.

La quarta fase l'establim arran de l'adquisició de les cinc primeres finques l'any 1738 per part de Josep Francesc d'Alòs i de Rius (1687-1757), futur marquès de Puertonuevo, qui també posseïa la casa de la cantonada amb el carrer d'en Mònec (finca 6). Aquest fet implicà una profunda remodelació per tal d'unificar-les en un sol edifici destinat a respondre a uns usos ben diferents als que havien tingut fins aleshores, de caire industrial i domèstic. D'una banda, es produí un rebaix del terreny en tota la superfície de la planta baixa de les finques 1 i 2 per tal de dur a terme la col·locació d'un paviment de lloses de pedra. De l'altra, es dugué a terme l'elevació de la cota del terreny en la part posterior de la casa per tal de crear un pati interior elevat, al qual s'hi accediria des de la primera planta. El terraplenament es féu amb runa producte de les demolicions. La realització d'aquest jardí comportà l'eliminació per part de Pau Amat d'una de les dues estances que s'havien construït en la zona de l'hort de la finca 5 i del que restava dels antics horts i la zona industrial a l'aire lliure. També s'ha pogut identificar la construcció d'una nova xarxa de clavegueram i la conseqüent eliminació de diverses fosses sèptiques. En aquest moment també es produí la construcció d'un seguit de naus per sota del nivell del jardí i amb morfologia de soterrani (tres a la banda anterior, tres a la central i dues a la banda posterior), cobertes per voltes (de canó i de mocador) i delimitades per arcs i pilastres, que permetien una total permeabilitat entre espais.

La cinquena fase la situem cap a la meitat del segle XIX, període en què es duu a terme la darrera annexió a l'edifici entre els anys 1857 i 1887, situada al carrer d'en Mònec número 2. Les dades arqueològiques han permès identificar una reforma constructiva consistent en la col·locació d'una canonada de ceràmica que permetria l'entrada d'aigua a l'edifici i la repartiria per diverses estances. Cal destacar la construcció d'una font ornamental en la zona del pati que s'alimentaria de l'aigua d'aquesta nova canonada.[5] A banda, també s'han pogut documentar la reparació i la substitució de diversos trams del clavegueram.

La darrera fase la situem des del final del segle XIX i al llarg de tot el segle XX, quan el palau

2. J. CRUELLS, J. HERNÁNDEZ-GASCH, N. SADURNÍ, *Estudi històrico-arquitectònic*..., pàg. 11-14.
3. Com Pau Massons i Pau Amat.
4. A mitjan segle XVII els membres del llinatge Amat ja ostenten el títol de senyors de Sant Vicenç de Castellet.
5. Tant la tipologia de la font com el seu sistema d'alimentació i de desguàs tenen un clar paral·lel en el jardí situat a la finca del carrer de Ripoll, 25 – carrer dels Capellans, 10-16.

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 99

patiria nombroses reformes i segregacions que acabarien per transformar profundament la seva estructura. Probablement en aquest període els locals o botigues de la part baixa de l'edifici es llogaven, com ho fa pensar el fet que l'any 1897 un tal Eduard Pi demani permís a l'ajuntament per col·locar un motor de gas en el seu local. Ja en la dècada dels anys trenta del segle XX, el Centro Obrero Aragonés es convertí en propietari de l'edifici –o si més no d'una bona part-. El 20 d'abril del 1935 aquesta institució va sol·licitar permís per reformar una part de les cobertes de la finca, substituint una teulada per un terrat transitable.[6]

Esteve Nadal i Roma

Esquerra: Font ornamental del segle XIX

Dreta: Zona oest. Pati amb les sitges medievals excavades

Bibliografia

Rosa M. CREIXELL, *Cases grans. Interiors nobles a Barcelona (1739-1761),* Tesi doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2005.

Josep CRUELLS, J. HERNÁNDEZ-GASCH, N. SADURNÍ, *Estudi històrico-arquitectònic lectura de paraments de la finca número 55 del carrer de Sant Pere més Baix al districte de Ciutat Vella de Barcelona*, Actium Patrimoni Cultural SL, Mataró, 2008, (inèdit).

Josep CRUELLS, J. HERNÁNDEZ-GASCH, Esteve NADAL, N. SADURNÍ, «Arquitectura civil i emfiteusi a la Barcelona tardomedieval i moderna: de sis cases al carrer Baix de Sant Pere al palau de la família dels Alòs (marquesos de Puertonuevo)», *Actes del IV Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna,* Tarragona, 2010.

Josep FONT, *Informe preliminar de la intervenció arqueològica a la Plaça Sant Agustí Vell, 2-4.* (Barcelona). Del 23 de juliol al 15 de setembre de 2003, Mataró, Actium Patrimoni Cultural SL, 2003, (inèdit).

Manuel GUÀRDIA, Albert GARCIA ESPUCHE, «Consolidació d'una estructura urbana: 1300-1516», dins Jaume SOBREQUÉS, *Història de Barcelona*, vol. III, Barcelona, Enciclopèdia Catalana / Ajuntament de Barcelona, 1992, pàg. 37-72.

Jordi HERNÁNDEZ-GASCH, *Memòria de la intervenció arqueològica al carrer de Sant Pere més Baix, 55* (*Palau de la família Alòs o del Marquès de Puertonuevo*), codi MHCB 092/07, *Barcelona, el Barcelonès, del 2 al 20 de juliol de 2007*, Mataró, Actium, arqueologia i patrimoni SL, febrer de 2008, (inèdit).

Esteve NADAL, *Memòria de la intervenció arqueològica al carrer Carders, núm. 39-41. (Barcelona, Barcelonès)*, Mataró, Actium Patrimoni Cultural SL, 2004, (inèdit).

Jaume SOBREQUÉS, *Història de Barcelona,* vol. II i III, Barcelona, Enciclopèdia Catalana / Ajuntament de Barcelona, 1992.

6. J. CRUELLS, J. HERNÁNDEZ-GASCH, N. SADURNÍ, *Estudi històrico-arquitectònic...*, pàg. 27.

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 100

Placeta del Pi, 2

Cronologia: Èpoques tardoantiga, medieval, moderna i contemporània.
Paraules clau: Edifici amb pilars. Obres de construcció. Església de Santa Maria del Pi. Canalització. Pou. Urbanisme modern i contemporani.

Els treballs arqueològics van afectar un sector de 140 m^2 aproximadament, situat cap al S/SE en relació amb el campanar de l'església de Santa Maria del Pi, on s'ha pogut documentar l'ocupació continuada, encara que amb intensitat diferent, des de l'època tardoantiga fins a l'època contemporània.

Pilar amb rasa de fonamentació d'una estructura d'època tardoantiga o altmedieval

Dades de la intervenció

Ubicació:
Placeta del Pi, 2
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
30 juny - 31 juliol de 2009
10 - 31 agost de 2009
1 setembre - 30 octubre de 2009
3 novembre - 31 desembre de 2009
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
060/09

Motiu:
Rehabilitació de la finca per tal d'esdevenir una ludoteca i un centre de recursos educatius
Promotor / Propietari:
Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
Àtics, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric
Direcció tècnica:
Alessandro Ravotto, Cristina Sayos

Equip:
Tècnics: Laura Arias, Marta Santandreu
Auxiliars: José Blasco, Carmelo Lentini, Jordi Plans, Jordi Villalonga, Garaci Marqués, Alba Masclans, Miguel Àngel Iglesias, Hermes Prous, Greta Mustieles, François Virebayre
Aixecament planimètric:
Alessandro Ravotto, Marta Santandreu
Digitalització de plànols i fotografia:
Alessandro Ravotto

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 101

Tots el treballs de postexcavació encara han de començar i, per tant, el present sumari és absolutament provisional pel que fa a les cronologies i a les interpretacions proposades.

Tot i que els nivells arqueològics remuntin, en aquest sector, fins a l'època romana, les estructures més antigues detectades s'han d'emmarcar en contextos medievals, anteriors al segle XIV, i conformaven un espai del qual és difícil fer-se'n una idea exacta atesa la migradesa i l'estat d'arrasament de les restes. L'estructura que es va conservar millor estava formada per una sèrie de pilars, dels quals un es conservava en bones condicions i dos estaven molt afectats per les obres posteriors. Aquests pilars presentaven una rasa de fonamentació ininterrompuda, comuna a tots ells, amb alineació E-O. Els pilars delimitaven, cap al S, un àmbit del qual s'ha pogut documentar un nivell d'ús format per una fina capa de calç. Pel que fa a la seva cronologia, caldrà esperar la neteja i l'inventari del material obtingut de la rasa de fonamentació i de l'estrat retallat per assegurar una data precisa que, de moment, es pot situar aproximadament entre l'època tardoantiga i l'altmedieval.

Durant l'època baixmedieval tot el sector sembla afectat per unes obres que varen implicar una important amortització de les estructures anteriors i l'anivellament del sòl amb aportacions de terres i sorres heterogènies, en un procés que provisionalment es pot situar al segle XIV. Cap a l'extrem S del jaciment, una sèrie de nivells molt compactats, entre els quals destaquen argiles rubefactades, capes de calç i restes d'amassament de morter, es poden referir a la implantació d'una àrea de treball funcional relacionada amb obres edilícies de notable consistència. Una interessant hipòtesi interpretativa podria vincular aquestes obres amb la construcció del campanar de l'església del Pi que, tal com queda testimoniat als documents conservats a l'arxiu parroquial, va començar l'any 1379.[1] Tot i que l'excavació no va arribar a tocar el campanar, i en conseqüència no s'ha pogut comprovar la relació física entre els nivells d'aportació esmentats i les fonamentacions de l'obra, les seves característiques de monumentalitat i la seva proximitat bé podrien haver justificat els imponents moviments de terra documentats.

Canalització i el pou del segle XVI

Al segle XVI, en el marc d'un context que, a causa de les interferències més modernes no és possible precisar, es va col·locar, cap a l'extremitat septentrional del jaciment, una estructura dedicada a la conducció d'aigües netes, de la qual es van conservar dos ramals construïts amb tubs ceràmics d'uns 20 cm de diàmetre i maons, tot unit amb morter de calç de color groguenc. La conducció anava en direcció nord-sud, duia una inclinació bastant acusada vers el nord i desembocava molt probablement en un pou bastit amb carreus treballats, tot i que per les afectacions posteriors es va perdre la relació directa amb les dues estructures.

A partir del final de l'època moderna i durant l'època contemporània, diferents fases urbanístiques van afectar tot el sector, testimoniades amb una sèrie de fonamentacions que, per la seva ocupació intensiva del sòl i per la seva articulació, encara han de ser interpretades correctament. De manera molt general, es pot apuntar que en un primer moment, cap a la segona meitat del segle XVII, després de l'amortització de l'esmentat pou, l'organització de l'espai es veu condicionada per la presència del campanar de l'església. De fet, les fonamentacions del que podria ser un nucli d'hàbitat, en lloc de resseguir un esquema ortogonal, en aquest lloc s'adapten a l'orientació d'un dels trams que formen la planta octogonal de la torre, i deixen, a més, un espai lliure entre les dues estructures -com una mena de passadís de 3 m d'amplada. Al llarg dels segles XVIII i XIX la zona rep una nova sistematització edilícia, i fa servir un sistema de fonamentacions que alternen trams massissos amb arcs de descàrrega.

Finalment, l'edifici conservat fins al moment de l'excavació es va originar, tal com ho indiquen les fonts documentals,[2] cap al final del segle XIX, i va ser objecte de contínues modificacions fins als temps més recents.

Alessandro Ravotto

1. *AHPSMP* (Arxiu Històric Parroquial de Santa Maria del Pi), Llibre Negre, f. 34.
2. Francesc Caballé, Xavier Cazeneuve, *Recull documental i evolució històrica de l'edifici de la placeta del Pi núm. 2,* 2005, (inèdit).

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 102

Passeig de Picasso, 24bis-26-28-30
Carrer de la Fusina, 8

Cronologia: Segles XIV al XX.
Paraules clau: Estructures contemporànies. Pous d'època moderna. Fonamentació de l'església dels Menorets. Pedra fundacional. Murs i fosses sèptiques. Mur anterior al segle XIV.

Vista general de la intervenció

Dades de la intervenció

Ubicació:
Passeig de Picasso, 24 bis-26-28-30 / Carrer de la Fusina, 8
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
9 febrer - 23 juny de 2009
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
002/09

Motiu:
Construcció d'un edifici d'habitatges amb pàrquing
Promotor / Propietari:
Copcisa Inmobiliaria, S.L.
Empresa adjudicatària:
Àtics, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric
Direcció tècnica:
Meritxell Nasarre Solans

Equip:
Tècnic: Anna Bordas
Auxiliars: Jordi Alzina, Victor Barberà, Sabina Calleja, Oriol Fort, Greta Mustieles, Francisco José Presa, Vanesa Triay
Aixecament planimètric:
Anna Bordas i Jordi Alzina
Digitalització de plànols:
José Ignacio Jiménez

Neteja, tractament i consolidació d'objectes arqueològics:
Kusi Colonna-Preti (Consorzio Artigiano Arcovaleno S.L., per mitjà del projecte del Centre Cultural del Born de l'ICUB i en coordinació amb el Servei de conservació-restauració del MUHBA)
Fotografia:
Meritxell Nasarre

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 103

Aquesta intervenció ha estat la darrera d'un conjunt d'actuacions que es van iniciar en el mateix solar l'any 2005, i s'ha centrat tant en el control de desmuntatge de diverses estructures arqueològiques com en l'excavació d'altres zones pendents d'esgotar-ne l'estratigrafia.

En les primeres fases del projecte, al costat oest del solar s'havien documentat diversos murs de tancament de caire domèstic d'època baixmedieval (segle XIV-XV), mentre que al costat est es van localitzar estructures de cronologia moderna. Una part corresponia als murs de l'església dels Menorets i una altra, a unes estructures prèvies a dita església. Possiblement, segons la directora de les intervencions anteriors a l'actual -Gemma Caballé-, es podria relacionar amb una església anterior que es va desmuntar i que fou substituïda per la nova església dels Menorets, construïda l'any 1689.

Els Clergues Regulars Menors (*Ordo Clericorum Regularium Minorium*) constitueixen un institut religiós masculí de dret pontifici fundat el 1563 com a orde de clergues regulars per Sant Francesc Caracciolo, Giovanni Agostino Adorno i Fabrizio Caracciolo. Va ser el mateix Sant Francesc qui va fundar l'any 1598 la primera casa de l'orde a Madrid, que va suposar la introducció de la comunitat a la península Ibèrica.

Durant la fase de desmuntatge arqueològic de les restes de l'església -custodiada pels Clergues Regulars Menors i erigida en honor a Sant Sebastià- que havien quedat dempeus malgrat l'enderroc de gran part del barri de la Ribera ordenat pel rei Felip V l'any 1715, es va localitzar el que semblava que era la pedra fundacional del temple. Aquesta làpida rectangular de 60 x 75 cm estava situada exactament a sota de les escales que permetien l'accés a l'altar major des dels laterals. Estava protegida per maons de terracota en dues de les seves cares, que un cop es van retirar van deixar al descobert un parell d'inscripcions i una imatge policroma.

A la cara oest,[1] s'hi pot veure una inscripció al voltant del perímetre exterior de la pedra, la imatge d'un crist ressuscitat al centre -que es correspon amb l'emblema de l'orde dels Clergues Regulars Menors, amb les sigles C. R. M, i el lema de l'orde AD. M. R.G. (A*d maiorem resurgentis gloriam*: "per la major glòria del ressuscitat")- i una inscripció d'11 línies[2] en la qual es pot llegir: el dia, mes i any (27 de març de 1689) en què va ser dipositada, els noms del rei Carles II -darrer de la línia hispànica dels Habsburg (1661-1700), que en morir sense descendència va portar a la Guerra de Successió i la conseqüent entrada de les tropes borbòniques a Catalunya al 1714- i del papa Innocenci XI (1611-agost 1689); a més, apareixen altres personalitats eclesiàstiques com Benito Ignacio de Salazar, bisbe de Barcelona (1683-1692) i president de la Generalitat de Catalunya entre el 1689 i 1692.

A la cara est, s'aprecia una inscripció epigràfica de 20 línies,[3] a on es pot llegir el nom de Carles d'Aragó de Gurrea i de Borja, que fou virrei de Catalunya entre 1688 i 1690. S'hi citen altres personatges representants de la noblesa de la ciutat, però cal dir que la làpida es troba actualment en procés de tractament i d'estudi. De moment podem avançar que el text sembla estar escrit en un llatí vulgar, amb moltes abreviatures i amb alguns errors ortogràfics.

Un cop finalitzats aquests treballs de desmuntatge, per sota del paviment del soterrani de cronologia contemporània (segles XIX-XX), a la zona oest i central de l'espai, s'hi van localitzar diversos pilars i un altre petit soterrani de la mateixa època contemporània, com també un seguit de murs de parcel·lació urbanística, dels quals només se'n conservaven els fonaments i

1. Es considera la localització de la pedra in situ
2. AN[-] DNI. MDCLXXXIX. DIE | XXVII MARTII PAPA INNOC. XI. REGE HIS |
P. & C. CAROLO II POSVIT HVN | C / P P.MLA R PRO NOVO TEMPLO ||
CONVENT |5 C. R. M. AD. | AVGMENTV | M / DIV. CVLTVS. ET ORN | AMENTVM / CIVIT. IL | AC. R. D. F. BENEDICT. IG |10 NATIVS. / DE SALAZAR. |EPISC. BARC. OLIN EPIS | COPVS / ELECTa CHAPEN | ET GENERALIS CONGRE |GA . / HISP & ORDS. BENEDICTI ||
3. FVNCTIONEM PRAEXENS CON | DECORAVIT / EX.M9 D. CAROL | DE GVRREA . ARAGON. ALAG | ON / ET BORGA DUX DE VILLA | HERMOSA / COMES DE LVNA & |5 M[a]RCHIO DE AGVILAR. EQVES | AVREI VELLERIS & PROREXET | CAPITAN9 GENERALIS REGII | EXERCIT9 & CUM PERILLI REGIO |SENATV_ OPERI SPLENDOREM | AC FELIGAT TVLIT. NOB·AC PLA | CIV. BARC. PERS VOS PRÆSENT · PER | IL. CONS. IACOBVM FELGVERA | CIV. H. B. D. FRANC. IGNAT. DE AL | EGRE / IOSEF. DALTAI. V. D. IOSEF. | NOBLAL MERC(ATORES). FRANC. MICH |ALET / CHIRURI[G]. IOSEF. IVLIAR | CHITEC. [C]VM RELIQVA NOB |ILIT9 / ET POPULO PRÆ P.TO CON | VENT. / P. ALFONSO GASCON

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 104

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 105

Pàgina anterior: Frontal de la pedra fundacional de l'Església dels Menorets després de la restauració

que es dataven entre els segles XIV i XV, moment en què sabem que es produeix el creixement del barri de la Ribera. Aquests murs dibuixaven diversos espais que correspondrien a zones exteriors domèstiques en les quals es van documentar diverses fosses sèptiques, tant de cronologia medieval com de cronologia moderna.

D'altra banda, a la zona est de l'espai es va localitzar la continuació dels murs de l'església dels Menorets, que ja s'havien documentat en fases anteriors, i també dos pous amortitzats al final del segle XVII. Val a dir que per les característiques d'aquestes estructures es pot intuir que l'església dels Menorets no va acabar de construir-se mai.

Finalment, cal assenyalar que per sota d'una estructura de cronologia medieval, s'hi va documentar un mur d'una amplada considerable (2,20 m) amb dues cares vistes molt clares, però pel seu mal estat de conservació i per la manca d'estratigrafia associada, només ha permès situar-lo cronològicament en un moment anterior al segle XIV.

Meritxell Nasarre i Solans

Revers de la pedra fundacional després de la restauració

Bibliografia

Gemma Caballé Crivillés, *Informe preliminar de la intervenció arqueològica del Passeig Picasso, 24 bis -26-28-30 / Carrer de la Fusina, 8, de Barcelona (Codi MHC 02/05)*, 2005, pàg. 6-18, (inèdit).
Gemma Caballé Crivillés, *Informe d'afectació d'estructures a la intervenció arqueològica del Passeig Picasso, 24 bis-26-28-30/ Carrer de la Fusina, 8, de Barcelona (Codi MHC 020/06)*, 2006, pàg. 46-48, (inèdit).
Gemma Caballé Crivillés, *Informe d'afectació d'estructures a la intervenció arqueològica del Passeig Picasso, 24 bis-26-28-30/ Carrer de la Fusina, 8, de Barcelona (Codi MHC 020/06)*, 2007, pàg. 5-6, 11-12, 86-90, (inèdit).
Brigit Nonó Rius, «Aquí es redacten i s'esculpeixen inscripcions», *Aproximació al Corpus epigràfic de la ciutat de Girona*, 2000, pàg. 61-67. Treball de recerca, (inèdit).

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 106

Carrer de la Reina Amàlia, 31-33, carrer de la Lleialtat, 1-9, carrer de les Carretes, 46 i 58

Cronologia: Neolític antic evolucionat (NAE), V mil·lenni ANE
Paraules clau: El Raval. Ciutat Vella. Assentament de camperols i ramaders de la prehistòria recent. Epicardial-postcardial. Espai residencial. Fons de cabana. Fogars. Sitges. Fosses. Sepulcres.

Procés d'excavació del forn i dels nivells finals del fons de cabana

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer de la Reina Amàlia, 31-33, carrer de la Lleialtat, 1-9, carrer de les Carretes, 46 i 58
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
14 de maig de 2008 - 1 d'abril de 2009
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
041/08

Motiu:
Construcció d'un edifici de nova planta
Promotor / Propietari:
Patronat Municipal de l'Habitatge / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
Arqueociència Serveis Culturals SL
Direcció tècnica:
Javier González i Karin Harzbecher
Equip:
Coordinació i supervisió:
Eduard Sánchez Campoy
Suport tècnic:
Xavier Geis i Oriol Achón
Antropòloga:
Laura Muñoz
Arqueozoòleg:
Roger Molina
Prehistoriadors:
Ester Brieva i Xavier Oms
Tècnics:
Isabel Hidalgo, Riccardo Friggoli, Montse Cucurella, Andrea Lages i Paulo Clemente
Oficials:
Estrella Cerezo, Xavier Gras, Juan Jiménez i Patxi Ozcoz
Auxiliars: Marta Aguilà, César Gómez, Manuel Herrera, Marco Sebastián, Marta Andreu, Daniel Soler, Mustapha Elagzaoui, Francisco Coca, Daniel Mendes, Manuel Quesada i Núria Morera
Aixecament Planimètric:
Javier González i Karin Harzbecher
Digitalització de plànols:
AKHESA GRÀFICS
Fotografia:
Javier González

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 107

Introducció

A l'Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona corresponent a les intervencions de l'any 2008 es va publicar un primer article d'aquesta intervenció. La seva durada, fins ben entrat el 2009, la documentació de noves estructures i l'obtenció de diverses datacions que han proporcionat dades que defineixen l'ocupació de l'assentament, han motivat la publicació d'aquest segon article.

L'excavació al solar dels carrers de la Reina Amàlia 31-33, de la Lleialtat 1-9 i de les Carretes, números 46 i 58, al districte de Ciutat Vella, ha posat al descobert un assentament de ramaders i agricultors molt proper a la línea de costa, a més d'una seqüència estratigràfica que comprèn un moment de transició del neolític antic al neolític mitjà. En aquest indret es van documentar espais d'ocupació i estructures domèstiques (entre d'altres, un fons de cabana amb forn, enterraments, sitges - fosses i fogars). Aquestes evidències indiquen un model d'assentament possiblement ampli/dispers i estable (a prop dels ja coneguts de Sant Pau del Camp, carrer Riereta / Sant Pau, de la Filmoteca i Nou de la Rambla); un tipus d'assentament que està més documentat a la Mediterrània occidental, semblant al de Baratin (Midi Francès) i el de Guixeres de Vilobí, a l'Alt Penedès, o a la costa meridional catalana, com el de Calvet, a Cambrils.

Paisatge

El context paisatgístic i geològic que forma part de la unitat morfològica denominada "Pla de Barcelona" que, geològicament, és format per tres capes de materials quaternaris, constituïts pel que es denomina tricicle, es caracteritza per la triple repetició del cicle torturà-llims-argiles. Les argiles són el substrat on s'assenta l'ocupació prehistòrica, presenten un color vermell, com a conseqüència de sòls residuals, i tenen una plasticitat mitjana.

En termes generals, es pot afirmar que el paisatge prehistòric estava constituït per una planura orogràficament oscil·lant, on dominen materials al·luvials fins, coberta per boscos riberencs (de tipus mixt amb alzina i roure) i per petits turons solcats per torrents, rieres i aiguamolls originats per les serres i muntanyes circumdants.

És, doncs, en aquest context, de processos sedimentaris relativament continus, que es propicia una gran fertilitat del terreny i es produeixen, directament i indirecta, recursos naturals extraordinaris per al desenvolupament dels grups humans i de les seves activitats reproductives.

Context cultural

Els primers assentaments dels quals es tenen notícies i registres al barri del Raval de Barcelona són del període neolític, des del VI al IV mil·lenni abans de la nostra era (ANE). En aquest moment s'assenten per primera vegada grups d'agricultors aprofitant la idoneïtat d'aquest territori com a lloc de captació de recursos subsistencials variats, lloc d'hàbitat, lloc d'enterrament i, en definitiva, de transmissió cultural.

Des dels anys 80 del segle XX, i amb la nova dinàmica patrimonial derivada de l'impuls de l'arqueologia urbana a Europa, es van anar realitzant a Barcelona registres de jaciments que han ampliat la seqüència cultural prehistòrica, que culminarà amb la intervenció a la caserna de Sant Pau del Camp.

En aquest jaciment la seqüència era diversa: neolític antic cardial i neolític antic-recent o epicardial, neolític postcardial (transició al mitjà), bronze i bronze final. L'ocupació neolítica (neolític antic cardial i epicardial) estava integrada per estructures de combustió (vint-i-sis

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 108

cubetes de combustió i un parell de focs plans), d'emmagatzematge i de sosteniment. A partir dels materials arqueològics es van identificar tres conjunts culturals ben diferenciats: el material postcardial (neolític antic - transició mitjà) es va relacionar, sobretot, amb els enterraments, mentre que el material epicardial (neolític antic recent) es trobava dispers en les talles. A les talles inferiors es documentaren materials cardials molt fragmentats. Es disposa d'una datació mitjançant C14 AMS (*Accelerator mass spectrometry*) vinculada a restes d'un enterrament de 5160±130 BP (UBAR 263) que, calibrada, ens dóna un resultat de 4250 a 3700 cal aC.

Després d'aquesta significativa intervenció, es van realitzar altres registres al Raval que han aportat nous resultats per a la interpretació i l'estudi de l'evolució històrica de Barcelona. Al mateix carrer de la Reina Amàlia, als números 16-16bis, l'any 2004, les arqueòlogues Amaia Bordas i Natalia Salazar van localitzar estructures i materials del neolític final (V-IV mil·lenni aC).[1] Al mateix barri trobem l'assentament de l'anomenada Illa Robador (emmarcada pel carrer de Sant Rafael, el carrer de Sant Josep Oriol, la rambla del Raval i el carrer d'en Robador), excavat l'any 2005 pels arqueòlegs Joan Piera i Laura Suau. A més de la documentació de les estructures d'època contemporània, moderna i medieval, es van registrar nivells i retalls indeterminats d'època prehistòrica, a més de dues llars de l'edat del bronze.

També es va recuperar ceràmica de l'edat del bronze a l'excavació de la Rambla / Pla de la Boqueria, a l'estació de metro del Liceu (L3-costat Besòs), realitzada l'any 2006 per les arqueòlogues Laia Santanach i Vanesa Triay.

L'any 2005, al carrer de la Riereta, 37-37bis, es va documentar un sòl d'ocupació on, a més de registrar estructures de combustió, d'enterrament, un forn, sitges, i foses, és destacable la presència de sis estructures de pedres anomenades *Grill Plant* o plantes en graella (4 o 5 bandes, totes amb la mateixa orientació NO). Aquestes estructures són inèdites al Mediterrani occidental (els precedents els trobem al neolític anatòlic, Cayönu, VII mil·lenni aC). A l'assentament del carrer de la Riereta la seva funció primària podria ser de sosteniment o/i assecadora. Als tres nivells documentats es van recuperar trets tipològics concrets amb ceràmiques amb llavis decorats, mugrons, mamellons i llengüetes, ceràmiques decorades amb cordons, peces amb carenes altes, fons umbilicals i plans, elements tots atribuïbles a les etapes inicials del Bronze. També es van documentar ceràmiques amb impressions al cos i impressions de mitja lluna, dels anomenats grups del nord-est que defineixen un horitzó més concret del bronze antic, també anomenat epicampaniforme (primer quart del II mil·lenni aC).

Al nou Conservatori del Liceu, en la finca delimitada pel carrer Nou de la Rambla, 82-88, carrer de l'Estel, 2-2b i el carrer de les Tàpies, 7-9, excavat l'any 2006 per un equip dirigit per Anna Bordas, s'hi van documentar diverses estructures de combustió de morfologia circular (agrupacions de pedres, amb una alta concentració de restes vegetals carbonitzades). El conjunt es va datar dins del neolític antic evolucionat, al segon quart del V mil·lenni ANE.

Més recentment, en la intervenció dirigida per Esteve Nadal als terrenys del nou edifici de la Filmoteca de Catalunya, a més de les estructures i nivells des del segle XVI fins a l'època contemporània, es van documentar nivells i materials del neolític i bronze. En destaca una gran fossa domèstica amb materials del bronze inicial i també un sepulcre de fossa, típic enterrament del neolític mitjà.

Quan ja havia finalitzat el treball de camp de la intervenció arqueològica objecte d'aquest article, es van fer sondejos informatius al subsòl d'una antiga fàbrica situada al carrer de la Reina Amàlia 38-38bis dirigits per Javier González i Karin Harzbecher. Es va poder documentar un nivell d'amortització prehistòric, a sota del qual hi havia una estructura de pedres amb alteracions tèrmiques (podria tractar-se d'un fogar).

1. Les memòries de les diferents intervencions arqueològiques que se citen a l'article es poden consultar al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya i al Centre de Documentació Patrimonial del MUHBA.

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 109

Detall de les restes de l'individu de la UF III (estructura XIV) i fragment de vas amb carena tipus Chassey

Totes les intervencions i dades documentades al Raval descrites més amunt enriqueixen i ajuden a comprendre la seqüència cultural i l'habitabilitat d'aquest sector de la ciutat des d'època prehistòrica.

La intervenció arqueològica. Fases

Metodològicament, l'estratègia que es va dur a terme va ser l'excavació en extensió de nivells estratigràfics i sedimentològics, situant tridimensionalment els objectes recuperats a partir d'una quadrícula fixa. Tota la superfície intervinguda s'organitzà en mòduls de 2 x 2 m i s'excavaren manualment més de 400 m^2.

Obviant els nivells més superficials, que corresponien a l'ocupació contemporània de la finca, es va registrar una seqüència sedimentològica homogènia amb diversos nivells arqueològics. A sota d'aquestes deposicions antròpiques històriques (fases I-III) es documentà un gran estrat de deposició natural/col·luvial o fase IV, de compacitat elevada, carbonats, de matriu argilosa

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 110

i coloració marró-vermella. Les cotes superiors aproximades es trobaven a partir de 6,00 msnm (-2,50 m de la superfície actual del carrer de la Reina Amàlia). Aquesta deposició natural forma part del context sedimentològic del Pla de Baix (dins la unitat morfològica del Pla de Barcelona), on predominen materials al·luvials fins aportats per rieres, torrents i aigües d'escorrentiu que generen potències sedimentàries mitjanes de més d'un metre.

En la base o substrat d'aquest nivell de deposició natural es va començar a documentar en cotes de 5,35 msnm, i excepcionalment al sector NO i NE (cantonada del carrer de la Reina Amàlia amb el carrer de la Lleialtat), abundant presència de materials arqueològics que definien un nivell prehistòric.

Va ser en aquesta cinquena fase on es van documentar diversos nivells d'ocupació neolítica: nivells d'amortització, d'ús, d'abandonament, amb estructures productives, d'emmagatzematge, funeràries, etc. Una seqüència de canvi i transformació socioeconòmica en un assentament ocupat durant diversos centenars d'anys al V mil·lenni ANE. Al llarg de l'excavació realitzada es van documentar un total de 20 estructures situades a dins i a fora de l'espai habitacional: estructures domèstiques, com fosses contenidores o de manteniment, cubetes d'ús indeterminat, estructures de combustió (llars i forn), fossats, forats de pal i estructures de sostenimient. Excepcionalment, dins de l'espai residencial es van documentar dos enterraments infantils i, en la perifèria de la cabana, un sepulcre format per un pou d'accés i un hipogeu o cambra mortuòria, on es registrà un individu adult. Possiblement, aquesta estructura era del moment final de l'ocupació de l'assentament. Aquest tipus de registre "domèstic" està documentat com a forma de poblament o d'ocupació d'un espai a d'altres zones de Catalunya, com La Draga (Pla de l'Estany), Ca n'Isach (Alt Empordà), la Font del Ros (Berguedà) i el Barranc d'en Fabra (a les Terres de l'Ebre), totes datades amb cronologies epicardials i postcardials (neolític antic evolucionat i antic final o incipient neolític mitjà, entorn al VI-V mil·lenni ANE).

El fet més significatiu del jaciment, i nucli de l'assentament, era l'estructura III. Aquest espai era una estructura d'habitació o fons de cabana que estava excavada al subsòl, de morfologia pseudo-ovalada, parets rectes i fons irregular. En aquest substrat és destacable la presència de diversos processos de carbonatació (amb crostes massives i disperses) relacionades amb l'evaporació / precipitació estacional d'aigua al llarg del temps d'estada. El pendent de l'estructura té un "buzament" cap al SE, cap al mar.

Registre cultural d'un assentament costaner al V mil·lenni ANE

Reblint el fons de cabana es van registrar diferents nivells de deposició que amortitzaven altres estructures internes i/o complementàries de l'ocupació: deposicions episòdiques, a vegades entremesclades per motius postdeposicionals (carbonatació, bioturbació..., producte de col·luvió o de sequera, percolació, etc).

Els nivells de major potència i superfície documentada, i per tant els nivells que significativament seqüenciaven l'ocupació eren els més recents, els que corresponien a la unitat estratigràfica 46 d'on es van extreure més de 1.500 fragments de ceràmica a mà, indústria lítica (nuclis ortogonals, micròlits, làmines...), restes òssies de fauna, abundant malacologia, elements macrolítics, punxons i fragments de tovot.

En aquesta unitat, a més de no documentar-se decoració cardial, es van registrar poques impressions; en canvi, però, s'hi van documentar nanses de cinta, decoració de bigotis, cordons arquiformes, fragments de vasos compostos amb carena i nanses tubulars o tuneliformes, aquesta última variable és característica de les ceràmiques Montboló. Es tracta de tipologies que estan documentades a les Grioteres, Cova de l'Or, Els Mallols, Tomba de la Bassa, Cova de les Encantades, Plansallosa, Cova de l'Avellaner i la Cova 120.

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 111

La unitat estratigràfica següent, coberta per la UE 46, era la unitat 59. Destacava per una gran quantitat de pedres (detrítiques i metamòrfiques) i sorres (quars, calcària, silici i metamòrfiques molt arrodonides). Aquest nivell va donar més de 1.180 fragments de ceràmica a mà, indústria lítica en sílex, jaspi, chert (nuclis ortogonals, micròlits, làmines...), fauna, malacologia, molins, punxons, tovot... La gran quantitat de fragments ceràmics són l'element a partir del qual es va poder establir certa diferència amb l'estrat anterior. En aquesta unitat es va documentar un nombre inferior d'impressions i no hi havia incisió; en canvi, però, es localitzaren cordons llisos verticals fins la vora, cordons rectilinis en solitari o en grups paral·lels i/o convergents/divergents, decoració de bigotis, composicions de cordons llisos en disposicions ortogonals, etc. Aquestes tipologies estan documentades a Puig Mascaró, Timba de Barenys, Plansallosa II i Can Soldevila IV. Hi havia d'altres unitats estratigràfiques, fruit de les contínues sedimentacions, però no eren tan indicatives de l'ocupació i, tipològicament, no s'hi registraven canvis.

Cal significar altres nivells i estructures que acotaven l'inici de l'ocupació. Aquestes eren les unitats 95 i 120. La UE 95, la més gran i extensa del fons, estava formada per un sediment de matriu argilosa amb moltes pedres (± 6 cm), sorres i processos de carbonatació disgregat. D'aquest nivell era significativa la termoalteració de les restes de fauna. El repertori ceràmic documentat en aquest nivell (i en d'altres de més petits que en són coetanis) és el típic d'una fase epicardial ja establerta (cap decoració cardial, poques impressions, cordons ortogonals, acanalats, incisions marginals...). Altres jaciments de Catalunya amb aquestes tipologies són els ja citats al paràgraf anterior. La UE 95 estava relacionada amb l'estructura XX (UE 120), un conjunt de pedres, relativament concentrat, amb cubeta de combustió, reompliment de cendres, argila cuita i ossos cremats, fet comunament definit com a fogar.

La mostra d'os de la UE 120 va proporcionar una datació 5670-5750 ±40 BP (ref. Beta 259278), amb una calibració a dos sigmes de 4700-4500 BC (neolític antic, fase epicardial). Aquesta cronologia és fins ara la més antiga de l'ocupació i, tipològicament, no es va trobar cap altre repertori ceràmic que pogués modificar-la significativament. Possiblement, aquest nivell s'hauria de relacionar amb les estructures negatives o de sosteniment que es localitzaren als costats est i oest d'aquest espai central (l'estructura de sosteniment XIII, un forat de pal o estructura XVII i, possiblement, també l'estructura XI o forn).

En la recerca arqueològica les estructures de combustió han estat un element important, i sovint definidor, en les anàlisis de les estructures domèstiques dels hàbitats; les variables documentades en diferents jaciments es compleixen al fons de cabana (estructura III) del carrer de la Reina Amàlia, 31-33. A Catalunya hi ha diversos exemples d'aquests fogars o llars, bé que es daten en èpoques més recents, des del Bronze Final/Ferro. Només per citar-ne alguns, es pot esmetar el poblat de Genó, al Baix Ebre, Els Vilars d'Arbeca o Can Roqueta, a Sabadell. Per contra, no es coneix la presència de fogars clars a l'interior de cabanes durant el neolític antic evolucionat, tot i que sí que se'n troben en una fase posterior del neolític. En la intervenció a la caserna de Sant Pau, adscrit al neolític antic evolucionat, es van documentar diverses llars (petites, grans, de pedres i cubeta, sense cubeta i pedres,...), però no formaven part d'una estructura habitada. A França es coneixen diversos jaciments del neolític antic evolucionat, de la fase epicardial, amb fons de cabana i fogar central. Un exemple d'aquest és el de *Le Chemin de Malesherbes,* a Seine-et-Marne, on s'han documentat cinc cabanes "danubianes", amb fogars a l'interior, amb datacions de 4800-4700 ANE.[2]

Es van analitzar les mostres de sediment de l'estructura III amb la finalitat d'obtenir informació paleocarpològica.[3] Es van recuperar 11 restes carpològiques de la UE 120 i es van poder determinar dos tàxons de plantes conreades: l'ordi, probablement vestit (*Hordeum cf vulgare*), i el blat (*Triticum sp*).

2. Informació facilitada per l'arqueòloga Anna Bordas, directora de la intervenció.
3. Anàlisis realitzades al Laboratori d'Arqueobotànica de la UAB.

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 112

Arguments pel debat i la recerca. Conclusions

Una de les variables significatives d'aquest assentament va ser el registre de dos enterraments infantils. Aquesta associació d'un hàbitat amb enterraments infantils no és habituals al neolític antic evolucionat.

L'associació, o context immediat a l'assentament, és el registrat al jaciment de Minferri, a Juneda. En aquest jaciment de l'edat del bronze es troben enterraments en fosses molt a prop d'un hàbitat, una cabana quadrada que ve definida per forats de pal lineals i paral·lels. Un altre exemple, també del III milen·ni ANE, és Can Roqueta II. Es va trobar en un gran retall (E-331) interpretat com a fons de cabana, i en els diferents nivells estratigràfics restes antropològiques, sense disposició coherent, però que en algun dels casos conservaven connexions anatòmiques parcials.

A França també s'han documentat diversos jaciments neolítics amb enterraments i hàbitat directament associat. Un exemple és el jaciment del neolític final de Les Vautes (Saint-Gély du Fesc, Hérault), amb l'associació d'un enterrament infantil (neonat) i una cabana (maison 3). Una altra variable significativa de l'estructura III era la distribució espacial de les estructures situades a l'exterior de la cabana. Aquestes estructures, directament relacionades estratigràficament i espacial, envoltant la cabana, eren cinc sitges-fosses, dues estructures indeterminades/complementàries i dos fogars de funció variada (il·luminació, escalfament, cocció...), un clar complement d'un espai domèstic-productiu i reproductiu.

D'exemples de fons de cabanes aïllades o disperses amb estructures atomitzades o rodejant l'espai d'hàbitat, se'n coneixen en períodes més recents; ja s'ha fet esment de l'assentament de Minferri, a Juneda, Can Roqueta, a Sabadell i Plansallosa, a la Garrotxa. De cronologia i morfologia similar a l'assentament del carrer de la Reina Amàlia es troben diversos exemples a França. El més conegut es *La Maison Danubienne du Haut Saint-Marin*, a Le plateau de Mondeville, Calvados. Aquesta cabana de planta quadrangular està envoltada de fosses domèstiques i estructures complementàries de cronologia epicardial antic/cardial, entre 5040 i 4720 ANE.

En la intervenció del carrer de la Reina Amàlia, 31-33, la cabana i les estructures circumdants estaven amortitzades per un nivell d'abandonament en què es va documentar ceràmica, restes lítiques, nuclis i làmines i restes òssies de fauna. Es tractava d'un nivell amb ceràmica molt fragmentada, en el qual es repetien les variables tipològiques del nivell més recent de rebliment de la cabana, la UE 46 (vasos compostos amb carena, nanses de cinta, bigotis, cordons arquiformes, etc).

La seqüència estratigràfica i la diacronia de les estructures documentades al jaciment del carrer de la Reina Amàlia, 31-33, es va veure reforçada amb la documentació d'una estructura d'enterrament situada al nord de l'estructura d'hàbitat. Ha estat datada també per AMS i la mostra ha proporcionat 5520-5620 ±40 BP (ref. Beta 259280, 2009), amb una calibració a dos sigmes de 4530-4360 BC. Era una estructura d'enterrament tipus sepulcre (UF III) format per una obertura/pou pseudo-elíptic i un espai sepulcral ovalat i paral·lel al pou, amb un rebaix tipus absis cap al nord. Aquest tipus de sepulcres individuals o dobles comencen a localitzar-se a Catalunya durant la transició del neolític antic al neolític mitjà. És en aquesta fase quan trobem les primeres agrupacions de tombes a l'aire lliure (no en coves); com a exemple, l'Hort d'En Grimau, les necròpolis de Tortosa i Amposta i la del Barranc de la Mina de Vallfera. La sepultura 18 del jaciment de la caserna de Sant Pau del Camp va donar un resultat de 4250 a 3700 cal aC. Aquesta tipologia de jaciments sepulcrals estan ben representats al Vallès, si bé la majoria corresponen al neolític mitjà. Pel que fa al període de transició, del neolític antic al

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 113

Imatge zenital de la UF I (estructura XV) i crostes carbonatades interiors i del talús que limita el fons de cabana

neolític mitjà (fase postcardial) es va documentar al jaciment d'Els Mallols, a Cerdanyola del Vallès (postcardial, fàcies Molinot).

La sepultura registrada al carrer de la Reina Amàlia, 31-33 podria representar l'antecedent a la zona de les pràctiques funeràries que es desenvoluparan plenament durant el neolític mitjà, utilitzant un determinat tipus de sepultura: els sepulcres de fossa. A diferència de la fase sepulcres de fossa, en aquest enterrament encara es mantenen similituds amb les pràctiques funeràries anteriors. L'orientació NE-SO i la hiperflexió/disposició del cos és molt similar a les documentades a la necròpolis propera de Sant Pau del Camp (necròpolis del neolític antic cardial i epicardial).

Un altre fet a destacar són els processos postdeposicionals, que van afectar la conservació d'aquest individu, un d'ells coetani a la inhumació i, l'altre, actual. Coetani perquè el sostre de la cambra sepulcral es va desprendre i va quedar situat sota l'individu (tafonòmicament contrastat) i actual perquè el mur pantalla de l'edifici que s'havia de construir al solar va tallar el crani i part de l'estructura.

Un altre marcador cultural de l'enterrament va ser el registre, al costat de l'individu, d'un fragment de perfil de vas bicònic amb vora i carena. La carena o inflexió del perfil és molt similar als perfils remarcats amb *épaulement* a l'estil Chassey, tipologia adscrita al neolític mitjà (a França). Cal recordar que el neolític mitjà a França es va registrar abans que a Catalunya, i no existeix la fase postcardial.

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 114

La data radiocarbònica (4530-4360 BC), la morfologia del sepulcre (pou d'accés i cambra sepulcral) i el fragment de perfil de vas bicònic amb vora i carena semblant als tipus Chassey (neolític mitjà de França) situen aquesta sepultura en un moment a cavall del neolític antic al neolític mitjà, moment de prefiguració dels sepulcres de fossa, sepulcres que es documenten a Catalunya al neolític mitjà.

Per concloure voldríem recordar les datacions que s'associen a l'estratigrafia i diacronia de l'assentament documentat al carrer de la Reina Amàlia, 31-33, amb altres datacions d'aquest període de canvi a Catalunya.

S'han obtingut tres datacions per AMS (*Accelerator mass spectrometry*) que han proporcionat dades de tres nivells o estructures que defineixen l'ocupació de l'assentament neolític. L'origen de l'ocupació de l'assentament i de la cabana (UE 95, UE 120 i E-XX) ve definida per una data del fogar central de 5670-5750 ±40 BP (ref. Beta 259278), amb una calibració a dos sigmes de 4700-4500 BC. Després d'aquesta primera ocupació tenim altres episodis deposicionals i culturals entremig, que coincideixen amb les unitats estratigràfiques més grans i centrals de la cabana (UE 59 i UE 46). Aquestes unitats estan contrastades per la datació de l'esquelet infantil (individu de menys de 18 mesos) de la UF I (E-XIV), que ha proporcionat 5610-5720 ±40 BP (ref. Beta 259279), amb una calibració a dos sigmes de 4690-4460 BC. La fase d'abandonament o canvi en l'estratègia d'utilització de l'assentament ve acotada per la datació que ha proporcionat la UF III. Aquesta mostra ha proporcionat 5520-5620 ±40 BP (ref. Beta 259280, 2009), amb una calibració a dos sigmes de 4530-4360 BC.

La tipologia ceràmica recuperada al jaciment del carrer de la Reina Amàlia, 31-33 és divers, tant en l'aspecte decoratiu com també en el formal, fet que indica que ens trobem en un moment de convivència de diferents tècniques de manufactura, modelatge i decoració. Així, el material ceràmic deixa veure una recurrència de determinades tradicions ceràmiques pròpies de l'horitzó cultural de les ceràmiques impreses de l'arc mediterrani del neolític antic, juntament amb la presència d'altres elements més evolucionats propis d'un horitzó més recent, com és el postcardial.

L'existència en el jaciment de més d'un model decoratiu i formal del conjunt ceràmic, no ha implicat cap trencament estratigràfic clar que permeti entreveure ocupacions distanciades en el temps, sinó que sembla que hi hagi una ocupació continuada. Les diferents ceràmiques apareixen repetidament associades, si bé en determinats estrats hi pot haver més o menys associació amb canvis subtils. Així, a la base de la gran estructura, la presència d'elements ceràmics més evolucionats no es tan forta com en els estrats de rebliment intermedis, però tampoc no es pot apreciar l'existència d'un nivell epicardial "pur".

Ens trobem davant d'un jaciment que proporciona estrats amb ceràmiques pròpies de tradició epicardial i ceràmiques més evolucionades amb elements de tipus postcardial (Montboló i Molinot), amb la mostra d'un registre ceràmic que evoca cap a un moment de transició entre l'epicardial final i l'inici del postcardial (estils, no períodes). Les datacions radiocarbòniques situen aquest moment entre el 4700 i el 4460 cal BC i són plenament coincidents amb les datacions conegudes, a Catalunya, en altres jaciments corresponents a l'epicardial final i a l'inici del postcardial.

Per acabar aquesta aproximació a la vida quotidiana d'un assentament del neolític antic transició mitjà a la Mediterrània occidental, i més concretament al Barcelonès, el primer que cal destacar és la caracterització de l'assentament. Tots els elements (materials, estructurals, faunístics, antropològics...) indicarien l'existència d'un assentament de camperols i ramaders, d'un hàbitat amb un règim d'ocupació continuat de temps llarg (amb matisos) que va començar

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 115

en un període ja ple del neolític antic (epicardial) fins a un horitzó del neolític final postcardial. El context ecològic de l'assentament és significatiu, és un assentament litoral, molt proper a la línia de costa. Fons de cabana, forn, enterraments, sitges-fosses, fogars, estructures de sosteniment, indiquen un model d'assentament possiblement dispers i estable.

El jaciment del carrer de la Reina Amàlia, 31-33, és la confirmació de l'ocupació i explotació de la plana litoral pels agricultors, ramaders (pescadors, "recol·lectors" de mol·lusc). Pioners atrets pels recursos disponibles i un medi òptim per a les fases plenes del neolític antic (evolucionat) en un hàbitat plenament a l'aire lliure, on es desenvolupen noves activitats econòmiques i noves relacions d'intercanvi.

Al carrer de la Reina Amàlia, 31-33, es documenta l'explotació tant dels recursos locals abiòtics (sílex, jaspi, chert de la muntanya de Montjuïc i argiles de la plana) com dels biòtics (fustes, cacera, ramaderia, pesca...). L'arribada de productes al·lògens (propers i llunyans) es constata amb la presència d'algunes varietats de sílex i d'influències culturals i tipològiques interregionals.

La constatació radiomètrica, el registre tecnològic i cultural, les noves i especialitzades tasques per a l'obtenció de recursos, l'intercanvi material i cultural en el temps de l'assentament, proporciona i proporcionarà elements significatius per entendre el transcurs dels canvis socioeconòmics dels assentaments neolítics a l'Europa meridional.

Javier González Muñoz i Karin Harzbecher Spezzia

Bibliografia

B. Agustí, G. Alcalde, F. Burjachs, R. Buxó, N. Juan-Muns, J. Oller, M. T. Ros, J. M. Rueda, A. Toledo, *Dinàmica de la utilització de la Cova 120 per l'home en els darrers 6.000 anys,* Girona, Centre d'Investigacions arqueològiques de Girona (Sèrie Monogràfica, 7), 1987.

G. Alcalde, A. Bosch, R. Buxó, «L'assentament neolític a l'aire lliure de Plansallosa (la Garrotxa)», *Cypsela* (Barcelona), IX (1991), pàg. 49-63.

Autors diversos, «Estudi del jaciment Neolític de la Caserna de Sant Pau (Barcelona)», *QUARHIS* (Barcelona), època II, 4 (2008), pàg. 13-82.

A. Bosch, R. Buxó, A. Palomo, M. Buch, J. Mateu, E. Tabernero, J. Casadevall, *El poblat neolític de Plansallosa. L'explotació del territori dels primers agricultors-ramaders de l'Alta Garrotxa,* Olot, Museu Comarcal de la Garrotxa (Publicacions Eventuals d'Arqueologia de la Garrotxa, 5), 1998.

A. Chancerel, E. Ghesquière, C. Narcigny, *La plateau de Mondeville (Calvados). Du Néolithique à l'âge du bronze,* París, Maison des Sciences de l'Homme (DAF), 2006.

F. Esteve Gálvez, *Recerques arqueològiques a la Ribera Baixa de l'Ebre. I. Prehistòria,* Amposta, Museu del Montsià - Ajuntament d'Amposta, 2000.

J. González, X. Carlús, «Carrer de la Riereta, 37-37bis: un nou assentament prehistòric al Pla de Barcelona. Primers resultats», *Cypsela* (Barcelona), XVII (2008), pàg. 91-114.

R. Gosselin, S. Anaïck, «Un dépôt associé à une sépulture de la fin du Néolithique ancien à Buthiers-Boulancourt (Seine-et-Marne, France). Approche tracéologique et techno-fonctionnelle du mobilier lithique», *Prehistoiries Méditerranéennes* (Aix-en-Provence), època 1, 14, 2008, pàg. 91-104.

O. Granados, F. Puig, R. Farré, *La intervenció arqueològica a Sant Pau del Camp: un nou jaciment prehistòric al Pla de Barcelona,* Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya (Tribuna d'Arqueologia, 1992-1993), 1993, pàg. 27-28.

J. Guilaine, G. Escallon, «Les Vautes Saint-Gély-du-Fesc, *Hérault et le néolithique final du Languedoc oriental (Recherches en archéologie préventive)*», dins *La révolution néolitihique à France, La Découverte*, Centre d'anthropologie, INRAP, 2007.

A. M. Muñoz, *La cultura neolítica catalana de los "sepulcros de fossa"*, Barcelona, Instituto de Arqueología y Prehistoria, Universidad de Barcelona (*Publicaciones eventuales*, 9), 1965.

E. Nadal, «Carrer d'Espalter, 1b-11, carrer de Sant Pau, 66, carrer de Sant Josep Oriol, 7-11, plaça de Salvador Seguí», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona,* (2008), Barcelona, Museu d'Història de Barcelona, 2009. pàg. 28-31.

F. X. Oms, J. I. Morales, *Cambrils al Neolític. Implantació i desenvolupament de les economies productores al Camp de Tarragona*, Cambrils, Ajuntament, 2008.

A. Rodríguez, A. Palomo, T. Majó, «Les estructures funeràries de Can Roqueta II (Sabadell, Vallès Occidental)», dins *Actes del XII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Pirineus i veïns al 3er. mil·lenni AC,* Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, 2002.

R. Vilardell, "El jaciment a l'aire lliure de la Timba d'en Barenys (Riudoms, Baix Camp)", dins *9è Col·loqui Internacional d'arqueologia de Puigcerdà. Estat de la investigació sobre el neolític a Catalunya,* Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, 1992, pàg. 112-116.

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 116

Carrer de la Reina Amàlia 38–38bis, carrer de Sant Pau, 118 i carrer de les Flors, 2

Cronologia: Època prehistòrica, moderna i contemporània.
Paraules clau: Casa-fàbrica Estruch. Activitats industrials. Estructura prehistòrica.

Façana de la casa-fàbrica Estruch

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer de la Reina Amàlia, 38–38bis / Carrer de Sant Pau, 118 / Carrer de les Flors, 2
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
4 maig - 15 juliol de 2009
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
037/09

Motiu:
Construcció d'habitatges i aparcament soterrani
Promotor / Propietari:
REGESA / Consell Comarcal del Barcelonès
Empresa adjudicatària:
Arqueociència Serveis culturals, SL
Direcció tècnica:
Javier González Muñoz i Karin Harzbecher Spezzia

Aixecament planimètric:
Karin Harzbecher
Digitalització de plànols:
AKHESA GRÀFICS
Fotografia:
Javier González i Karin Harzbecher

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 117

L'origen del recinte que emmarca la nostra intervenció arqueològica es remunta a l'any 1846 quan el senyor Pere Estruch va construir la fàbrica de teixits, segons un projecte del mestre d'obres N. Nuet. Més tard, el seu fill Andreu va comprar un terreny veí de la fàbrica entre els anys 1862 i 1867 i va construir-hi una casa de pisos, que va projectar Josep Fontseré. Tant els pisos com algunes dependències de la indústria els van llogar a altres firmes. Anys després, la seva vídua, Ramona Baluena, va decidir llogar tots els àmbits de la fàbrica a diverses empreses i a petits artesans. Sembla, doncs, que estem davant d'un conjunt fabril de gran interès, ja que, possiblement, correspon al conjunt casa-fàbrica més antic que s'ha conservat al barri del Raval.

La zona sondejada representa la meitat de la totalitat de la superfície de la finca, ja que la resta queda pendent d'una futura intervenció arqueològica en extensió. En l'espai intervingut, es van obrir un total de set sondejos, dos a la planta baixa (S3 i S7) i els altres (S1, S2, S4, S5 i S6) al soterrani de l'edifici. En la majoria del sondejos, gairebé totes les estructures documentades estan relacionades amb les activitats industrials de l'antiga casa-fàbrica Estruch, excepte una estructura prehistòrica localitzada al sondeig 1, que podria estar relacionada amb els diferents assentaments localitzats els darrers anys a la zona de l'actual barri del Raval de la ciutat.

Planta baixa

Durant l'excavació del sondeig 3, es va documentar un seguit d'estructures vinculades a les activitats industrials portades a terme a l'antiga casa-fàbrica Estruch i un seguit de nivells arqueològics possiblement relacionats amb els camps de conreu de l'església de Sant Pau del Camp. Es tracta de quatre murs, tots amb les mateixes tècniques constructives i funcionalitat (estructures destinades al suport d'alguna maquinària), una canalització, un desguàs i un conducte fet de ceràmica vidrada (relacionades amb la conducció de vapor necessària per al funcionament de les màquines i el desguàs de l'aigua sobrant) i de dos estrats arqueològics que funcionen amb una sèrie de paviments. És probable que en una futura intervenció en extensió es pugui resoldre la relació que devien tenir aquests nivells amb els camps de conreu de l'església.

El sondeig 7 es va realitzar a la mateixa planta, i s'hi van localitzar dues canalitzacions o dipòsits separats per un mur. L'espai entre les canalitzacions estava reblert amb terra i pedres i cobert per maons. A banda i banda de cada dipòsit es va documentar un paviment de maons interpretat com a nivell de circulació d'època moderna. Posteriorment, s'hi van identificar quatre petits dipòsits i un nou paviment. Així doncs, un altra vegada, totes les estructures i els nivells arqueològics estan en relació amb les activitats industrials de la casa-fàbrica.

Planta soterrània

Aquesta planta de l'edifici es va descobrir durant la intervenció arqueològica i era desconeguda fins al moment, ja que no constava en cap dels registres. En algun moment al final del segle XIX i principi del segle XX, es van tapiar les escales que possibilitaven l'accés al soterrani. Cal dir, que a tota la zona es va documentar un paviment de maons que funcionava com a nivell de circulació de les dependències de la fàbrica.

Durant l'execució del sondeig 1, es va documentar el tram d'un conducte que es va interpretar com a sortida de fums de la xemeneia de la fàbrica. Aquest conducte estava amortitzat per un nivell de rebliment i una canalització. Per sota d'aquesta estructura es van registrar diversos nivells arqueològics, fins arribar a un estrat d'argiles d'origen col·luvial, que també es va rebaixar, per tal d'assegurar que s'havia assolit la cota de registre de restes arqueològiques. A prop de 20 cm de profunditat, es va documentar un nivell arqueològic amb restes de ceràmica feta a mà i també diversos fragments lítics associats a una estructura de pedres amb tendència

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 118

circular datables en època prehistòrica. Es va delimitar i s'excavà 1 m^2 d'aquesta estructura, ja que la resta es va decidir excavar-la en extensió en una propera intervenció, la qual cosa va permetre documentar 11 fragments de ceràmica, molt rodada, feta a mà i amb una cocció mixta, és a dir, oxidada al començament i reduïda al final. Cal destacar que un dels fragments estava decorat amb la tècnica del raspallat, una producció molt característica del neolític antic evolucionat (segon terç del V mil·lenni ANE o horitzó epicardial/postcardial). També es van documentar 11 fragments lítics, ascles i laminetes, dels quals cinc tenien com a suport el sílex; dos, el jaspi; dos, el chert i un d'indeterminat.

La funcionalitat d'aquesta concentració de pedres podria estar relacionada amb una estructura de combustió o d'emmagatzematge de l'època prehistòrica, com les que ja s'havien documentat en les intervencions properes de la Caserna de la Guàrdia Civil, del carrer Riereta 37-37 bis i del carrer de la Reina Amàlia 31-33.

Al sondeig 2, sota el sòl de circulació de les dependències de la fàbrica, es van registrar un seguit de nivells, amb una possible funció de rebliment o de recreixement de la cota de circulació. Un cop excavats aquests nivells, es va documentar un paviment format per maons, sota del qual es va descobrir una nova canalització que segurament estava vinculada a les activitats de la casa-fàbrica.

Al sondeig 4 es van localitzar per sota d'un nivell arqueològic de gran potència, una sèrie de murs amb una funció indeterminada i un paviment.

El sondeig 5 estava situat en un espai format per una antiga cisterna o dipòsit d'aigua, que es va reconvertir en espai d'emmagatzematge. I finalment, al sondeig 6 es van posar al descobert dos murs fets de maons. Encara que els murs estan relacionats entre ells, la seva funcionalitat queda per definir en una propera excavació, però lògicament podrien mantenir relació amb les activitats industrials de l'edifici. Indicis d'aquest fet són els dos retalls rectangulars que havien servit possiblement per encaixar-hi alguna mena d'estructura.

Conclusions

Durant la intervenció arqueològica es van localitzar diverses estructures associades a l'antiga casa-fàbrica Estruch i, d'una altra banda, un nivell amb restes lítiques i ceràmiques que amortitza una estructura que podria denotar la presència d'un assentament prehistòric.

Atesos els resultats obtinguts en aquest indret de la ciutat, es va recomanar la realització d'un estudi històric complet de l'edifici fabril per poder-lo contrastar amb les troballes arqueològiques i facilitar la interpretació de totes les estructures de naturalesa industrial: xemeneia, sortida de fums, carboneres, conductes, suports, etc.

En aquest sentit, i com a conseqüència dels sondejos informatius duts a terme en aquesta intervenció, s'haurà de considerar com a prioritària la necessitat d'una intervenció arqueològica en extensió prèvia a la construcció de les noves instal·lacions plantejades en aquest indret. Una intervenció que haurà de facilitar, també, la interpretació del nivell arqueològic associat a l'estructura de pedres i la seva relació amb els diferents assentaments prehistòrics documentats els darrers anys al Pla de Barcelona.

Karin Harzbecher Spezzia i Javier González Muñoz

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 119

Sondeig 1. Estructura de pedres d'època prehistòrica i fragments lítics i de ceràmica feta a mà

Sondeig 3. Estructures modernes relacionades amb l'antiga casa-fàbrica

Bibliografia

C. Subirana, *Memòria de la intervenció arqueològica de sondatge al complex esportiu de Can Ricart,* Barcelona, 2004, (inèdita).

E. Carbonell, M. Guilbaud, R. Mora, «La utilización de la lógica analítica para el estudio de tecno-complejos a cantos tallados», *Cahier Noir*, 1, 1983, pàg. 3-64.

J. Artigues, *Registre de fàbriques al Raval de Barcelona*, *Període 1808-1856*, 2005, volum II, pàg. 203-206.

J. González, X. Carlús, «Carrer de la Riereta 37-37bis: un nou assentament prehistòric al Pla de Barcelona. Primers resultats», *Cypsela*, 17, 2008, pàg. 9[1]-114.

Javier González, Karin Harbecher, *Memòria de la intervenció arqueològica als carrers Reina Amàlia 31-33, Lleialtat 1-9 i Carretes 58-49* (Codi MUHBA 041/08). Barcelona, 2009, (inèdita).

Miquel Molist, Anna Gómez, Emma Guerrero, Xavier Clop, Josep Bosch, «Estudi de la ceràmica neolítica del jaciment de la caserna de Sant Pau», *Quarhis*, època II, 4, 2008.

M. Checa, *Estudi històric-arquitectònic. Casa fàbrica Estruch. C/ Reina Amàlia, 38-38bis. Dte. Ciutat Vella (Barcelona)*, Barcelona, 1969, (inèdit).

Oriol Granados, Ferran Puig, Robert Farré, «La intervenció arqueològica a Sant Pau del Camp: un nou jaciment prehistòric al Pla de Barcelona» *Tribuna d'Arqueologia 1992-1993*. Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1993. pàg. 27-38.

P. Artigues, *Memòria de la intervenció al c/ Sant Pau núm. 116 cantonada Reina Amàlia i c/ Carretes. Barcelona (Barcelonès). 1 desembre 1998-22 febrer 1999, 24 març-9 abril 1999, 26 abril-12 juny.* Barcelona, 2001, (inèdita).

Autors diversos, «Estudi del jaciment Neolític de la Caserna de Sant Pau (Barcelona)», *Quarhis* (Barcelona), època II, 4, 2008, pàg. 13-87.

«Un nou destí per la casa fàbrica Estruch» HYPERLINK "http://barcelonapatrimoni.blogspot.com/2006/01/un-nou-dest-per-la-casa-fbrica-estruch.html" http://barcelonapatrimoni.blogspot.com/2006/01/un-nou-dest-per-la-casa-fbrica-estruch.html (consulta 7/10/2010)

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 120

Carrer de Ripoll, 25
carrer dels Capellans, 10-16

Cronologia: Segle I aC - segle XIX.
Paraules clau: Aqüeducte i calçada romana. Sitges i estructures del Burg dels Arcs. Carreró-androna. Casalot o hostal.

L'àrea excavada afectà la totalitat de la planta baixa de l'edifici amb una superfície intervinguda de més de 500 m^2; també es va realitzar el control del repicat dels paraments que conformen l'edifici. Cal destacar que els resultats obtinguts encara estan en procés d'estudi, i que, per tant, les conclusions exposades aquí són preliminars.

Secció vertical del canal de l'aqüeducte romà

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer de Ripoll, 25 / Carrer dels Capellans, 10-16
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
18 maig - 31 desembre de 2009
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
059/09

Motiu:
Rehabilitació integral de l'edifici per a futurs equipaments públics
Promotor / Propietari:
Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
Àtics, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric
Direcció tècnica:
Vanesa Triay Olives i Lluís Juan Gonzàlez

Equip:
Tècnics: Lluís Juan Gonzàlez i Albert Velasco
Oficials i auxiliars: Sabina Calleja, François Virebayre, Begoña Hermida, Jordi Alsina, Meritxell Nasarre, Laura Arias, Marta Santandreu, Greta Mustiélez, Xavier Altisent, Víctor Barberà, Andrés Oyos, Garazi Marqués, Iris Foresta
Aixecament planimètric:
Lluís Juan, Albert Velasco i Vanesa Triay

Digitalització de plànols i fotografia:
Vanesa Triay

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 121

Escala d'accés a la fresquera

La informació resultant de la intervenció ens facilita documentar l'ocupació d'aquesta zona de Barcelona des del segle I aC fins a l'actualitat i, per tant, ens ha permès obtenir elements suficients per establir la seva evolució al llarg dels temps.

Cal destacar que anteriorment a aquesta intervenció, l'any 2002, es va realitzar un estudi històric de la finca i el 2007 es portà a terme una primera intervenció arqueològica que afectà algunes de les estances.[1]

Fases cronològiques

Època romana

La fase més antiga documentada es remunta a l'època fundacional de la ciutat amb la presència d'un dels trams de l'aqüeducte del Besòs. Recordem que l'any 1988 l'enderroc d'un edifici a l'antic carrer de Duran i Bas va deixar quatre arcades d'aquest aqüeducte a la vista. Diversos treballs realitzats a la finca del carrer de Ripoll núm. 25 des de l'any 2002 han permès obtenir noves dades vers aquesta construcció. El repicat dels paraments de la finca va deixar al descobert el canal de l'aqüeducte en la seva totalitat, fet que ens ha permès la seva excavació i documentació.[2] El canal presenta secció en forma d'U, amb mitja canya a banda i banda i

Conjunt de sitges i forats de pal dels segles IX-XI

recobert amb *opus signinum*. Les seves dimensions són considerables (amb una amplada de 0,70 m i una alçada d'1,10 m) i evidencien un transport d'aigua important. En la part superior del canal es documenta un encaix on en el seu moment hi hauria anat una tapa, de ma-nera que seria un element tancat. La intervenció també va permetre documentar la fonamentació de dos dels pilars de l'aqüeducte; aquests pilars apareixen construïts per un primer nivell d'*opus caementicium*, i a sobre hi ha l'obra de l'*opus quadratum* a partir del qual arrenca el pilar realitzat amb carreus regulars lligats amb morter de calç i sorra. Així doncs, els treballs realitzats ens han permès obtenir una secció sencera de l'aqüeducte des de la seva fo-namentació fins al canal per on corria l'aigua.

La troballa de les restes d'una calçada d'època altimperial en un carreró situat en l'àmbit sud-est de la finca és un nou element que permet l'anàlisi de l'entramat del *suburbium* més pròxim

1. L'estudi històrico-arquitectònic fou realitzat per l'empresa Veclus, SL (F. Caballé, R. González, *Estudi històrico-arquitectònic de la finca...*, mentre que la intervenció arqueològica fou dirigida per C. Mas i G. Ripoll (C. Mas, G. Ripoll, *Intervenció arqueològica al carrer...*).
2. El canal de l'aqüeducte ja s'havia localitzat l'any 2002, en el decurs dels treballs realitzats entorn a l'estudi històrico-arquitectonic de la finca.

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 122

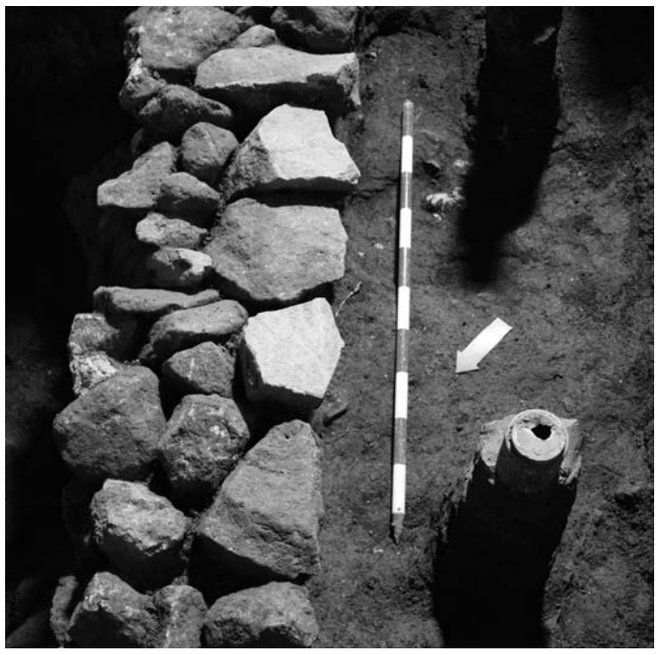

Esquerra: Mur parcel·lari altmedieval

Dreta: Vista general d'una de les sales

a Barcino. Es tractava, doncs, d'un espai ben articulat, tal com ho evidencien la presència de construccions d'aquesta envergadura. L'aqüeducte discorria pel territori direcció a la Porta Bisbal, mentre que la calçada prendria orientació nord-est/sud-oest, és a dir, perpendicular a aquest. Tot i que la calçada pròpiament estava afectada per una canalització contemporània, es va poder recuperar un tram de més de 15 m de longitud construïda directament sobre el terreny geològic amb pedres de diverses dimensions, fragments de ceràmica, material constructiu, algun os i terra argilosa i sorrenca fortament piconada, i conforma en conjunt un paviment de gran duresa.

En aquesta zona extramurs també s'hi ha d'afegir la presència de diverses sitges d'època baix-imperial que defineixen aquest territori com un espai pròpiament agrícola.

Època altmedieval

El caire agrícola d'aquesta zona pròxima al recinte emmurallat es manté al llarg del període altmedieval. En un principi –i a falta de l'estudi dels materials que podran fer variar les cronologies- la intervenció ha aportat també un conjunt d'elements arquitectònics datables entre els segles IX i XI i que són excepcionals fins al moment en aquest indret.

Així, s'han documentat un seguit d'estructures les quals no es troben aleatòriament en el terreny, sinó que responen a una ordenació del territori predeterminada. Podrien correspondre als primers elements vertebradors d'un dels burgs més antics de Barcelona, com és el Burg dels Arcs. Es tracta d'un conjunt de murs que configuren diverses parcel·lacions organitzades entorn d'una calçada feta de pedres, material ceràmic i terra piconada en un àmbit ja ocupat en època romana com a zona de circulació. A l'interior de les parcel·les es documenta una distribució de l'espai ben definit: hi ha zones amb pous d'aigua, fogars i zona de magatzem. Fem especial esment a la localització de més d'una trentena de sitges amb abundant ceràmica del tipus espatulada i a la presència de diversos forats de pal que podrien assenyalar l'existència d'estructures de fusta relacionades amb la mateixa àrea d'emmagatzematge. La densitat d'aquestes sitges en zones concretes apuntaria cap a la hipòtesi de l'existència de diversos propietaris de cadascuna de les parcel·les, que comportaria, doncs, un esforç d'adaptació de l'espai disponible.

01 MHB-A4* 29/11/10 12:18 Página 123

A partir del segle XII hi ha un canvi de tendència, desapareixen les estructures de material peribble i només s'evidencia la presència de grans sitges de forma globular a diferència de les anteriors, que presentaven les parets rectes.

Època baixmedieval

Serà a partir del segle XIII quan aquest barri s'urbanitza de manera generalitzada esdevenint un important centre de població. És, per tant, el moment de l'edificació de grans casals i l'organització d'una trama urbana en els espais d'extramurs. Aquesta finca és un clar exemple d'aquest fet. De l'incipient urbanisme documentat fins al moment es passa a la construcció d'edificacions de grans dimensions. En l'àmbit sud-oest de la finca encara es conserva part d'un casalot baixmedieval identificat com a l'hostal d'en Garcia o d'en Lleó pels autors de l'estudi històric de la finca. L'edifici, que prendria dimensions considerables, s'articulava entorn a un pati porticat del qual es conserven nombroses arcades i part dels seus paraments que s'aixequen fins al pis principal de la finca actual. L'accés a la casa estava ubicat en un carreró situat entre la finca objecte d'estudi i el pàrquing veí del carrer de Ripoll, número 23 i que en el seu moment hauria vorejat l'actual propietat fins arribar a connectar amb el carrer dels Capellans. El carrer, actualment una androna, aprofitaria un espai de circulació ja definit per les calçades d'època romana i altmedieval perdurant en el temps com a eix viari.

Època moderna

En els segles XV i XVI gairebé no es documenten restes arqueològiques, tan sols s'ha comptat amb la presència d'estructures relacionades amb el sanejament d'aquesta casa (dipòsits, clavegueres...), amb algun pou dolç i amb la presència d'una escala que conduiria en el seu moment a una fresquera. La manca de restes d'aquesta època pot respondre a les grans reformes que patí part de l'edifici en la segona meitat del segle XVII. D'aquest moment són el mur de façana i el que tanca la finca pel cantó sud, com també gran part dels paraments documentats en els pisos superiors de l'edifici. És també contemporània una gran arcada que hauria donat pas a un pati interior pavimentat amb llambordes fetes amb pedra de Montjuïc. La construcció de la casa moderna provocà un important rebaix del subsòl que afectà les restes d'èpoques anteriors, i part de les arcades de l'hostal baixmedieval quedaren en desús per la construcció d'un jardí elevat en la part posterior de la finca. Finalment el carreró fou tapiat i esdevingué una androna sense sortida.

Vanesa Triay Olives

Bibliografia

AUTORS DIVERSOS, *L'avinguda de la Catedral: de l'ager de la colònia Barcino a la vilanova dels Arcs.* Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1992.

AUTORS DIVERSOS, "Estudi històrico-arqueològic a l'avinguda de la Catedral", dins *III Congrés Història de Barcelona. La ciutat i el seu territori, dos mil anys d'història. Barcelona 20, 21 i 22 d'octubre 1993. Ponències i Comunicacions.* Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1993, pàg 109-113.

Catalina MAS, Gisela RIPOLL, *Intervenció arqueològica al carrer de Ripoll 25 / carrer dels Capellans 10-16 (Districte de Ciutat Vella, Barcelona), Lliurat al Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya*, 2007, (inèdit).

Carme MIRÓ, Hèctor ORENGO, «El cicle de l'aigua a Barcino. Una reflexió entorn de les noves dades arqueològiques», *Quaderns d'arqueologia i història de la ciutat de Barcelona, Quarhis*, 2010, 6 (2019), pàg. 112-114.

VECLUS *Estudi històrico-arquitectònic de la finca número 25 del carrer Ripoll de Barcelona, Lliurat al Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya*, 2002, (inèdit).

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 124

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 125

Altres intervencions

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 126

Antic Convent de Sant Agustí

Cronologia: Segles XIV al XXI.
Paraules clau: Església de Sant Agustí. Vas funerari. Base d'altar. Paviment de l'església.

La intervenció arqueològica va permetre documentar diversos nivells d'ocupació que abasten des del segle XIII-XIV fins a l'actualitat. Podem destacar la documentació de diverses estructures identificades com la base de l'altar d'una de les capelles, part del paviment original d'aquesta i un vas funerari de finals del segle XIV o principis del XV que va estar en ús fins a la destrucció parcial del convent durant la Guerra de Successió i la seva posterior afectació, arran de la construcció de la Ciutadella, que provocà el trasllat de la comunitat monàstica al nou convent situat a l'altre costat de la Rambla a mitjan segle XVIII.

Aquest espai s'utilitzà després com a pastriny o forn municipal de pa i, ja durant el segle XIX, s'hi instal·laren safareigs. La part superior de les capelles laterals funcionà com a capella de la caserna militar o Cuartel Nuevo de Caballería.

Miquel Gea i Bullich

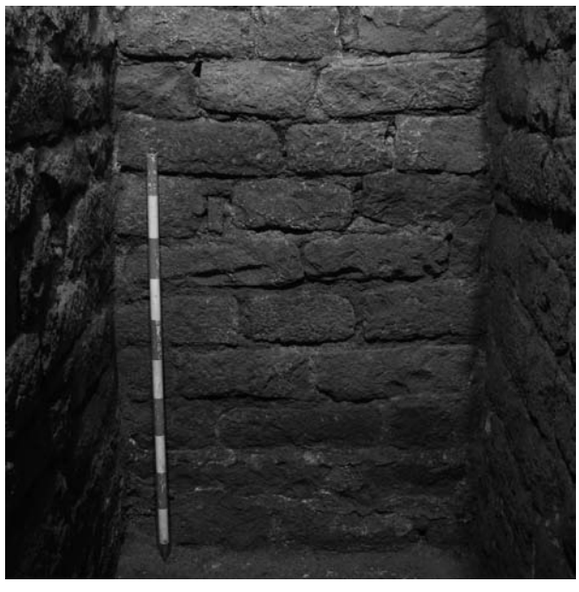

Interior del vas funerari

Bibliografia

Albert Bacaria et Alii, *Estudi històric arqueològic a l'antic convent de Sant Agustí*, març-maig 1993, (inèdit).
Albert Bacaria, Emília Pagès, Carles Rovira, *Intervenció arqueològica a l'antic convent de Sant Agustí*, 1994-1996, (inèdit).
Ruvi Ranesi, L. Andino, *Estudis previs al projecte d'adequació i restauració de l'església de l'Antic Convent de Sant Agustí*. Codi ref. 121/06, Barcelona, (inèdit).

Dades de la intervenció

Ubicació:
Plaça de l'Acadèmia, 3 / Plaça de Pons i Clerch, 2 / Carrer del Comerç, 36
Districte:
Ciutat Vella
Nom singular:
Antic Convent de Sant Agustí
Dates:
15 maig – 10 juliol de 2009

Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
049/09
Motiu:
Rehabilitació de les capelles laterals de l'antiga església del Convent de Sant Agustí per a usos municipals

Promotor / Propietari:
Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
Actium Patrimoni cultural, SL
Direcció tècnica:
Miquel Gea i Bullich

Equip:
Tècnics: Esteve Nadal
Auxiliars: Xavier Calahorro, Francesc Carrer, Manel Domènech, Raquel Masó
Aixecament planimètric, digitalització de plànols i fotografia:
Miquel Gea

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 127

Carrer de n'Aroles, 3

Cronologia: Segle XVII.
Paraules clau: Dipòsit. Murs.

L'excavació realitzada en el subsòl de l'immoble va permetre la documentació de diverses restes arqueològiques anteriors a la finca actual. El rebaix va consistir en l'excavació d'una cala de planta quadrangular, d'aproximadament 2 x 2 m, i es va dur a terme un rebaix d'1,40 m de fondària respecte del nivell de circulació actual, és a dir, a una alçada de 5,70 m snm.
Concretament, es va localitzar un dipòsit de planta quadrangular, construït amb pedres irregulars i maons lligats amb morter de color ataronjat. El dipòsit tenia unes dimensions d'1,20 m de longitud per 0,90 m d'amplada i 0,74 m de potència. El moment d'amortització del dipòsit té un *post quem* de mitjan segle XVII. També es van detectar alguns murs, tot i que a causa del poc espai disponible durant la intervenció, van aparèixer de manera molt fragmentada i, a més, atesa la manca de material arqueològic associat no es va poder establir la cronologia d'aquestes estructures.

Sabina Calleja Ballbé

Dipòsit

Dreta: Un dels murs documentats

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer de n'Aroles, 3
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
12 - 18 novembre de 2009
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
115/09

Motiu:
Realització d'un fossat per instal·lar un ascensor a la finca
Promotor / Propietari:
Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
Àtics, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric

Direcció Tècnica:
Sabina Calleja Ballbé
Equip:
Jose Blasco
Aixecament planimètric i digitalització de plànols:
Àtics, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric
Fotografia:
Sabina Calleja

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 128

Carrer d'Ataülf, 11

Cronologia: Època romana.
Paraules clau: Mur. *Opus vittatum*.

Durant aquesta intervenció es va documentar, just en el perfil de la rasa, restes d'un mur construït amb la tècnica de l'*opus vittatum*. Les característiques de la rasa només van permetre recuperar una petita part del mur sense possibilitar-ne la documentació de la potència ni de l'amplada total. A més a més, el mur estava afectat pel col·lector general de la finca. Malgrat això, aquesta troballa es pot posar en relació amb altres restes que ja s'havien localitzat dintre del mateix immoble en diverses intervencions anteriors. Aquestes restes es corresponien amb part d'una torre i un tram de la muralla baiximperial, un mur de considerables dimensions d'època altimperial i disposat perpendicularment a la muralla, com estructures diverses dels segles I-II -com, per exemple, part d'un *praefurnium*- que podrien relacionar-se amb algun tipus d'edifici públic i, en especial, amb unes termes.

Víctor Giner Puga

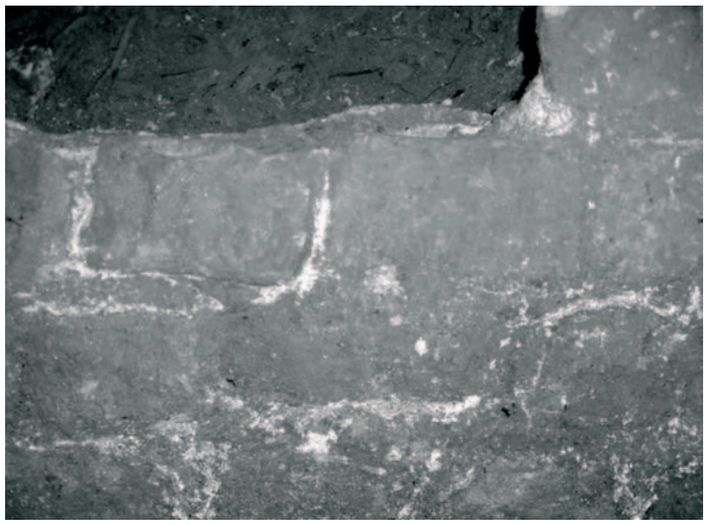

Detall de l'*opus vittatum*

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer d'Ataülf, 11
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
25 - 27 maig de 2009
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
062/09

Motiu:
Instal·lació d'un clavegueró
Promotor:
Contratas y Obras empresa constructora, S.A.
Empresa adjudicatària:
TEA Difusió cultural, SL

Direcció tècnica:
Víctor Giner Puga
Fotografia:
Víctor Giner

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 129

Carrer dels Banys Vells, 6

Cronologia: Època medieval, època contemporània.
Paraules clau: Claveguera. Estructures medievals.

Durant els treballs realitzats en la primera fase, en què es van practicar quatre cales, es van identificar diversos nivells de farciment, datables entre la segona meitat del segle XIX i el segle XX i, per sota, un nivell de sorra de platja, tot i que sense materials arqueològics associats.
En el transcurs de l'excavació del fossat per a l'ascensor, es va localitzar una claveguera, la fonamentació de l'escala del vestíbul de la finca i les fonamentacions de dues parets, que s'havien enderrocat per necessitats de l'obra. Tots aquests elements correspondrien a una fase d'època contemporània. També es va poder documentar un mur de pedra que recorria l'espai en direcció NE-SO i un altre fragment de mur de pedra, amb orientació NO-SE, al qual se li adossava l'anterior. Malauradament no es van trobar elements que permetessin la datació de les estructures, però atenent a les característiques constructives dels murs, seria al voltant del segle XIII.

David Torres Rodríguez

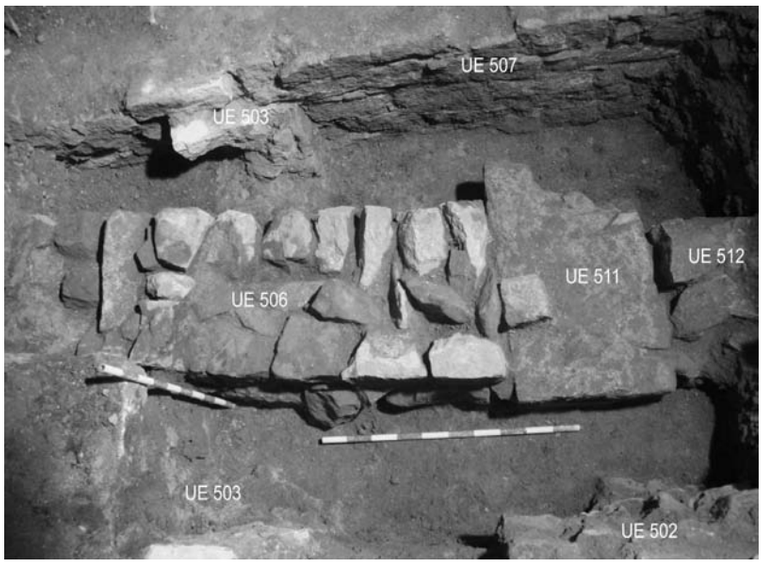

Els dos murs de cronologia medieval

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer dels Banys Vells, 6
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
16 febrer - 8 abril de 2009
2 - 20 novembre de 2009
Tipus:
Preventiva

Codi MUHBA:
004/09
Motiu:
Refonamentació de la finca i excavació d'un fossat per instal·lar-hi un ascensor
Promotor / Propietari:
Vista Alegre BCN 11, SL

Empresa adjudicatària:
TEA Difusió cultural, SL
Direcció tècnica:
Bertha Durà López, David Torres Rodríguez
Aixecament planimètric:
Bertha Durà, David Torres
Digitalització de plànols i fotografia:
Bertha Durà

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 130

Carrer de Bellesguard, 19x

Cronologia: Segle XV.
Paraules clau: Muralla. Torre. Martí I.

La intervenció va permetre documentar la cara posterior de la muralla i l'interior d'una de les torres de tancament de la residència de Martí I, datat en el segle XV. També es va localitzar un mur transversal a l'extrem més oriental de la muralla. En un principi feia pensar que podria ser la continuació de la muralla medieval, que faria un gir i tancaria l'àmbit de la residència Bellesguard, però no queda del tot clar, ja que com a conseqüència de la construcció de l'edifici ubicat als números 19-23 i la col·locació allà mateix d'un servei de clavegueram, ambdues estructures van ser malmeses en el punt de contacte entre elles. És per això que no és possible explicar quin tipus de relació mantenien, si formaven part de la mateixa unitat, o bé si eren dues estructures independents.

Alba Tenza Ferrer

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer de Bellesguard, 19X
Districte:
Sarrià – Sant Gervasi
Dates:
18 maig - 10 juliol de 2009
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
053/09

Motiu:
Consolidació del terreny immediat al tram de muralla de Martí I
Promotor / Propietari:
Departament d'Arquitectura i Projectes Urbans, Ajuntament de Barcelona / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària:
CODEX Arqueologia i patrimoni, SCCL
Direcció tècnica:
Alba Tenza Ferrer
Direcció tècnica de conservació i restauració:
Sílvia Cano Tàpies
Fotografia:
Alba Tenza

Vista de la muralla, la torre i, en primer terme, del mur transversal

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 131

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 132

Biblioteca Sant Pau-Santa Creu

Cronologia: Segles XIV-XX.
Paraules clau: Cases medievals del barri del Raval. Hospital de la Santa Creu (paviments i compartimentacions).

La intervenció arqueològica ha estat realitzada dins la planta baixa de les naus nord (sectors oriental i occidental) i de ponent de l'antic Hospital de Sant Pau–Santa Creu, motivada pel projecte de modernització d'aquest espai públic. Inicialment es van realitzar 8 sondejos per tal d'obtenir dades estratigràfiques i d'aquesta manera obtenir la cota de circulació original de les naus.

Tot i les dificultats pròpies d'aquest tipus d'obres, s'han pogut establir diverses fases cronològiques relacionades amb l'ocupació d'aquest espai. Una primera fase està situada dins el segle XIV i correspon a vestigis anteriors a la construcció de l'hospital, que podrien identificar-se amb restes de cases de l'antic barri del Raval.

Entre 1401 i 1417 es construí la nau nord del sector oriental, i la intervenció va permetre documentar la seva banqueta de fonamentació, estrats associats a les obres de construcció i el paviment original. D'altra banda, les obres de la nau de ponent i del sector occidental de la nau nord no es van iniciar fins el 1492.

Durant els segles XVIII-XIX es compartimenten les naus, tal com reflecteixen els Quarterons d'en Garriga i Roca i els treballs d'excavació.

Al segle XX s'excaven galeries de serveis i de ventilació al subsòl que afectaran tota l'estratigrafia anterior.

Marcel Olivé Taché i Ivan Salvadó Jambrina

Bibliografia

VECLUS, SL, *Anàlisi de l'evolució històrica de l'antic hospital de la Santa Creu de Barcelona*, estudi inèdit dipositat a l'Àrea de Coneixement i Recerca de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2006.

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer del Carme, 47
Districte:
Ciutat Vella
Nom singular:
Biblioteca Sant Pau-Santa Creu
Dates:
29 juny - 4 juliol de 2009
9 - 28 novembre de 2009

Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
055/09
Motiu:
Reformes en el sistema de climatització, de les instal·lacions elèctriques, de sanejament i de l'enllumenat

Promotor / Propietari:
Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
Estrats Gestió del patrimoni cultural, SL
Direcció tècnica:
Marcel Olivé Taché

Equip:
Auxiliars: Ivan Salvadó, Jordi Chorén
Oficials: Maite Carbonell, Mireia Crespo, Montse Piñeiro
Infografia:
Markary García
Dibuix de camp:
Marcel Olivé
Fotografia:
Marcel Olivé, Ivan Salvadó

Vista general de la nau nord (sector occidental) durant el procés d'excavació (Ivan Salvadó)

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 133

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 134

Casa dels Infants Orfes

Cronologia: Segles XVII, XIX-XX.
Paraules clau: Claveguera. Paviment de rajoles. Casa dels Infants Orfes. Comerç.

La intervenció arqueològica que havia d'assolir una fondària d'1,70 m, per tal de col·locar-hi un ascensor a la finca, va permetre documentar diversos nivells de pavimentació moderna i una claveguera del final del segle XIX – principi del segle XX, construïda amb morter de calç i totxo, amb una orientació nord-sud i que continuava fora dels limits de l'excavació. Sota la claveguera es documentà un estrat d'anivellament format per terra i materials que cobrien un paviment de rajoles, amb una cronologia del segle XVII i que podria haver format part de l'antiga Casa dels Infants Orfes (construïda el 1578). Dintre d'aquest nivell és de destacar la presència d'una considerable quantitat de materials ceràmics, entre els quals es va poder distingir un conjunt de ceràmica blava catalana pertanyent a l'anomenada sèrie de la "ditada", diverses produccions de reflex metàl·lic i un fragment d'un plat procedent de la Ligúria –decorat amb un guerrer mitològic a cavall-, que van permetre datar l'estrat dins del segle XVII, a banda de testimoniar l'existència -prou coneguda- d'un comerç actiu entre la ciutat de Barcelona i aquesta zona del nord-oest d'Itàlia.

Joan Garcia Targa

Paviment de rajoles del segle XVII

Dades de la intervenció

Ubicació:
Plaça dels Àngels, 3 / Carrer d'Elisabets, 22
Districte:
Ciutat Vella
Nom singular:
Casa dels Infants Orfes
Dates:
13 - 17 juliol de 2009

Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
073/09
Motiu:
Fossat per encabir-hi un ascensor
Promotor / Propietari:
Fundació Escola Vedruna

Director tècnic:
Joan Garcia Targa
Aixecament planimètric, digitalització de plànols i fotografia:
Joan Garcia

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 135

Castell de Montjuïc

Cronologia: Època moderna, contemporània.
Paraules clau: Fortalesa. Museu militar. Paviment original. Cisterna.

Els treballs arqueològics que es van dur a terme al Castell de Montjuïc es varen centrar en l'obertura d'una sèrie de cales o sondejos en diversos àmbits. A la planta subterrània es van fer un total de tres sondejos, que confirmen que els murs interiors del castell recolzen directament sobre el terreny natural. També es va poder confirmar que les sales havien sofert algunes modificacions per tal d'adequar-les a les necessitats del museu militar.

A la planta semisubterrània es van realitzar dos sondejos, i a la planta baixa se'n van fer tres més. El resultat d'aquestes actuacions va ser el mateix que en els casos anteriors. A més a més, però, a la planta baixa es va documentar una cisterna situada a la cantonada sud-est del pati. Finalment, cal destacar que els quatre sondejos realitzats a la coberta del castell van posar en evidència que l'actual nivell de circulació no era l'original. També es va descobrir que existia un canal que recorria paral·lelament el mur perimetral exterior de la coberta i que conduïa l'aigua de pluja cap a uns altres grans canals situats als vèrtexs de les cantonades, que a la ve-gada reconduïen l'aigua en direcció a les gàrgoles situades al pati d'armes i acabaven a la cisterna documentada a la planta baixa.

Mitjançant el sondeig situat a l'exterior del castell, es va descartar la possibilitat que apareguessin restes arqueològiques d'època prehistòrica, que es poguessin relacionar amb els tallers de jaspi localitzats a la part de llevant de la muntanya o zona del Morrot.

Karin Harzbecher Spezzia

Un dels sondejos amb les restes de dues canalitzacions i l'enllosat original del castell

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carretera de Montjuïc, 62-68 / Avinguda del Castell, 2-6 / Passeig del Migdia, 184-204 / Camí del Mar s/n
Districte:
Sants - Montjuïc
Nom singular:
Castell de Montjuïc
Dates:
2 - 24 desembre de 2009
4 - 29 gener de 2010
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
117/09
Motiu:
Recollida de dades per a la redacció del Pla director del Castell de Montjuïc
Promotor / Propietari:
Barcelona Infraestructures Municipals, SA (BIMSA) / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
Arqueociència Serveis culturals, SL
Direcció tècnica:
Karin Harzbecher Spezzia
Aixecament planimètric:
Karin Harzbecher
Digitalització de plànols:
Maria Pujals, Ismahel Verde (AKHESA GRÀFICS)
Fotografia:
Karin Harzbecher

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 136

Plaça de Catalunya
Carrer de Fontanella
Plaça d'Urquinaona

Cronologia: Segle XV.
Paraules clau: Muralla medieval. Georadar. Carrer de Pelai.

L'àrea on es preveuen les obres d'ampliació de les instal·lacions dels Ferrocarrils de la Generalitat de Catalunya és un compendi de totes les etapes de construcció dels sistemes de defensa i fortificació de la ciutat de Barcelona des de finals del segle XIII fins a l'enderroc de les muralles el 1854.

En una primera fase es va portar a terme una prospecció arqueològica amb georadar que revelà una disposició d'elements del subsòl dominada per les anomalies identificables amb conduccions i rases de serveis actives i inactives. Únicament, en l'extensió de la prospecció al carrer de Pelai es van localitzar anomalies que podrien associar-se amb les restes de la muralla.

En una fase següent, es realitzaren deu sondejos amb l'objectiu de detectar i documentar les possibles estructures relacionades amb la muralla, torres i baluards medievals i moderns. En aquest sentit, hem d'assenyalar que en un dels sondejos (al carrer de Pelai, 52) es va documentar un petit tram del llenç de la muralla corresponent a la fortificació del segle XV.

Estava orientat longitudinalment respecte de la línia de façana actual a només 30 cm per sota del nivell de circulació actual. Es va poder documentar 60 cm de llargària (l'amplada de la cala) i 1 m d'amplada. En aquest sentit, només es va registrar la cara exterior del mur perquè el parament interior quedava per sota de la façana de l'edifici.

Francesc Busquets i Costa

Detall d'un tram de la muralla medieval localitzat davant del núm. 52 del carrer Pelai

Bibliografia

Francesc BUSQUETS, Albert CUBELES, José Manuel ESPEJO, *Estudi Històric i Arqueològic del Jaciment Arqueològic/BCIN: Muralla Medieval / Moderna, Portals i Baluards de Barcelona. Projecte Constructiu Nova Cua de Maniobres per darrere de l'estació de Plaça Catalunya dels FGC*. 2009. Inèdit.

Dades de la intervenció

Ubicació:
Plaça de Catalunya / Carrer de Fontanella / Plaça d'Urquinaona
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
12 - 13 març de 2009
10 agost - 10 setembre de 2009

Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
013/09
Motiu:
Projecte constructiu de la nova cua de maniobres de darrera de l'estació de plaça de Catalunya dels FGC

Promotor / Propietari:
GISA / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
Atics, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric
Direcció tècnica:
Francesc Busquets i Costa, José Manuel Espejo Blanco

Fotografia:
José Manuel Espejo

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 137

Passeig de Circumval·lació, 2-42 i 15-25

Cronologia: Segle XVIII.
Paraules clau: Fortificació. Passadís. Ciutadella militar.

Arran de la intervenció es va identificar una de les estructures associades al recinte fortificat de la Ciutadella, situada en el sector sud-est de la ciutat i construïda a partir del 1715, un cop acabada la Guerra de Successió. Tenint en compte la morfologia del seu parament i la ubicació i orientació que presenta l'estructura, creiem que es correspon al tancament nord del passadís que, segons documentació d'època moderna, es lliurava al llenç de muralla de la costa i comunicava la Ciutadella Militar amb la ciutat. La planimetria dels segles XVII i XVIII ens mostra l'existència d'aquest passadís, que, segons els plànols, estaria format per dos murs paral·lels i una coberta de la qual en desconeixem la forma i les dimensions originals, amb un passadís interior d'uns 6,5 m per on hi podien circular diversos carruatges. En l'actual intervenció s'ha pogut identificar un petit tram d'aquests dos murs.

Els dos murs estan bastits amb carreus ben escairats i tenen una amplada d'un metre. Malauradament, no es va poder excavar cap nivell d'ús associat a l'esmentat passadís, ni tampoc cap estrat relacionat amb el seu moment fundacional. Cal assenyalar, que la cota d'arrasament de l'estructura defensiva descrita era molt uniforme, la qual cosa fa pensar que l'enderroc es va dur a terme de manera unitària, amb l'objectiu d'alliberar aquest sector de la ciutat de muralles i bastions, en el marc de la remodelació urbanística que experimenta el barri a la segona meitat del segle XIX, quan es construeix el Mercat del Born i el Parc de la Ciutadella.

François Virebayre

Detall de la cara interior del mur documentat

Dades de la intervenció

Ubicació:
Passeig de Circumval·lació, 2-42 i 15-25
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
10 febrer - 17 juliol de 2009
Tipus:
Preventiva

Codi MUHBA:
015/09
Motiu:
Instal·lació de clavegueram
Promotor / Propietari:
Departament de Medi Ambient, Ajuntament de Barcelona / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària:
Àtics, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric
Direcció Tècnica:
François Virebayre
Aixecament planimètric i digitalització de plànols:
Àtics, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric

Fotografia:
François Virebayre

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 138

Carrer dels Còdols, 6-8

Cronologia: Segles XVII al XX.
Paraules clau: Forn de pa. Banca Arnús. Pàrquing.

L'excavació de dos fossats a l'interior de la finca[1] ha permès identificar, d'una banda, la cambra de cocció d'un forn de pa i, de l'altra, un seguit de murs que formarien part de les diverses reformes constructives dutes a terme en aquestes finques al llarg de les darreres tres centúries. Així, les estructures documentades en el procés d'intervenció arqueològica s'inscriuen en un total de quatre fases cronològiques clarament diferenciades, la primera de les quals l'establim arran de la documentació d'un estrat en què no s'hi ha localitzat cap tipus d'estructura. El material ceràmic recuperat ens permet situar aquesta fase en el segle XVII.

La segona fase s'estableix a partir de la construcció de tres murs i un forn de pa del qual només hem pogut documentar la cambra de cocció. Aquest tipus de forn és similar als documentats en diverses intervencions fetes a la ciutat de Barcelona.[2] Atesa la manca d'elements materials que ens permetin establir una cronologia més concreta, hem de situar aquesta segona fase entre el començament del segle XVIII i la meitat del segle XIX, moment en què es duu a terme una reforma estructural de l'edifici arran de la compra de la finca pel banquer Evarist Arnús i de Ferrer.

Així, la tercera fase cronològica l'establim a partir de l'any 1864, any en el qual s'obriren les oficines de la Banca Arnús en aquest edifici. Les tasques arqueològiques han permès identificar la pavimentació i diverses riostes corresponents a la nova edificació.

Finalment, l'any 1948 es produeix la desaparició de la Banca Arnús. Aleshores la planta baixa de l'edifici és reformada i passa a utilitzar-se com a pàrquing. Per tant, situem la darrera fase d'ocupació de la finca des de mitjan segle XX fins als nostres dies.

Esteve Nadal i Roma

Cambra de combustió del forn de pa (Josep Cruells)

Bibliografia

Peces de museu.com. Rellotges Billeter, el rellotge del passatge del Rellotge (1864). Disponible a: http://www.pecesdemuseu.com/billeter/rellotge-passatge-del-rellotge.html

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer dels Còdols, 6-8
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
26 maig – 12 juny de 2009
22 – 23 juny de 2009
Tipus:
Preventiva

Codi MUHBA:
050/09
Motiu:
Realització de dos fossats destinats a encabir-hi un ascensor i una estació transformadora
Promotor / Propietari:
Iniciativa per Catalunya Verds

Empresa adjudicatària:
Actium Patrimoni cultural, SL
Direcció tècnica:
Esteve Nadal i Roma
Equip:
Oficial: Francesc Carrer
Aixecament planimètric i digitalització de plànols:
Josep Cruells

Dibuix dels materials arqueològics:
Esteve Nadal
Neteja, tractament i consolidació d'objectes arqueològics:
Francesc Carrer
Fotografia:
Josep Cruells i Esteve Nadal

1. La finca està inclosa al Conjunt del Passatge del Rellotge, inclòs al Catàleg del Patrimoni Arquitectònic, Històrico-Artístic de la ciutat de Barcelona del 1979: cat. B, cap. II (fitxa núm. 300).
2. Avinguda de la Catedral. St. Cugat del Rec. Sta. Caterina - Pau de la Figuera.

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 139

Carrer del Comerç, 38
Carrer d'en Tantarantana, 23

Cronologia: Inici segle XVII al XX.
Paraules clau: Paviment. Claveguera. Mur amb pintura. Escala. Barri de la Ribera.

Durant el control arqueològic a l'edifici del carrer del Comerç número 38 es van poder observar diversos paviments i clavegueres originaris de la finca, datada en el segle XX.

D'altra banda, al carrer d'en Tantarantana número 23, en fer el forat per a l'ascensor es va documentar tot un seguit d'estructures amortitzades dins el context de destrucció del barri de la Ribera, entre els anys 1716-1718. Cal destacar un mur amb restes de pintura, que funcionava amb un paviment de rajoles i un llit d'escala, amb un sòcol de pedra. A causa del poc material ceràmic trobat, no hem pogut precisar la data de construcció, que estaria compresa entre el començament del segle XVII i l'inici del segle XVIII. Un cop desmuntats l'escala i el paviment es va observar un mur d'una fase anterior, reaprofitat com a banqueta de fonamentació del mur descrit abans. En no haver esgotat l'estratigrafia, no hem pogut datar la construcció d'aquest mur.

Jordina Margarit i Contel i Jordi Ardiaca Rodríguez

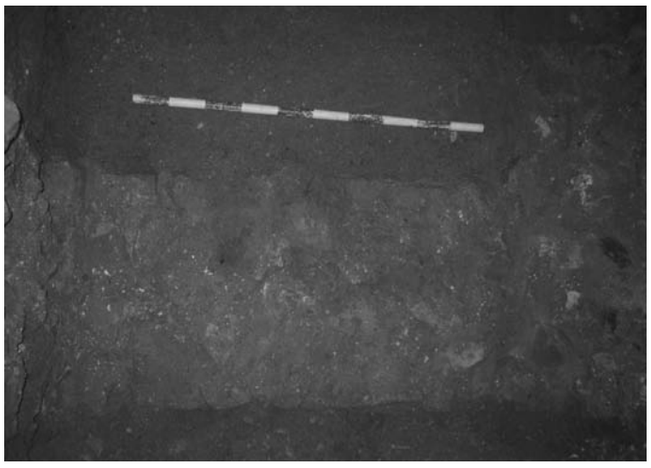

Detall del mur localitzat

Bibliografia

Joaquim ALBAREDA, Albert GARCIA ESPUCHE, *11 de setembre de 1714*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2005.

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer del Comerç, 38 / Carrer d'en Tantarantana, 23
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
15 maig - 23 setembre de 2009
Tipus:
Preventiva

Codi MUHBA:
058/09
Motiu:
Col·locació d'una caixa d'ascensor i diverses rases de serveis
Promotor / Propietari:
Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària:
CODEX Arqueologia i patrimoni, SCCL
Direcció tècnica:
Jordina Margarit i Contel, Jordi Ardiaca Rodríguez
Fotografia:
Jordina Margarit, Jordi Ardiaca

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 140

Carrer del Comte Borrell, 305

Cronologia: Segle XIX.
Paraules clau: Hospital de Nostra Senyora del Sagrat Cor. Escultura jacent.

La troballa accidental d'una escultura de marbre mentre es realitzaven les obres d'un Centre d'Assistència Primària, va motivar la neteja del punt on havia aparegut l'escultura per determinar si aquesta podia estar relacionada amb algun element arquitectònic. En el solar es van documentar diverses fonamentacions que retallaven directament el terreny natural amb unes orientacions perpendiculars respecte a l'actual trama urbana. Aquests elements corresponen a les fonamentacions d'estances o instal·lacions de l'antic Hospital del Sagrat Cor construït a partir de 1879. Pel que fa a l'escultura, de tipus funerari, sabem que l'autor és Pietro Franchi (1817-1878), és feta de marbre de Carrara i representa una jove jacent. A causa de la seva troballa fortuïta i al fet de documentar les estructures ja a nivell de fonamentació, resulta impossible establir una relació directa entre aquesta i les fonamentacions de l'antic Hospital del Sagrat Cor. Tot i això, pensem que l'escultura podria haver estat situada en una de les estances que marquen les fonamentacions documentades o formar part dels elements escultòrics de l'antiga Capella de l'Hospital de Nostra Senyora del Sagrat Cor i que per alguna raó que se'ns escapa i desconeixem, va anar a parar al solar en què va ser descoberta.

Francesc Antequera Devesa

Bibliografia

J. Agustí i Peypoch, *Història de l'Hospital del Sagrat Cor. 1879-1980.* Barcelona, Fundació Uriach 1838, 1991.
R. Alberdi, *Dorotea de Chopitea y de Villota (1816-1891). Construir una Barcelona para todos.* Barcelona, Fundación Edebé, 2009.

Escultura funerària de marbre de Carrara

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer del Comte Borrell, 305
Districte:
Eixample
Dates:
1 - 3 juliol de 2009
Tipus:
Urgència
Codi MUHBA:
063/09

Motiu:
Troballa accidental d'una escultura jacent esculpida en marbre en el solar
Promotor / Propietari:
ProEixample SA / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
CODEX Arqueologia i patrimoni, SCCL

Direcció tècnica:
Francesc Antequera Devesa
Aixecament planimètric i digitalització de plànols:
Francesc Antequera
Neteja, tractament i consolidació d'objectes arqueològics:
Àbac, Conservació-Restauració, SL

Fotografia:
Maria Molinas (Àbac Conservació-Restauració, SL)

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 141

Carrer del Doctor Aiguader, 1-21

Cronologia: Segle XVII, segle XX.
Paraules clau: Contramuralla. Clavegueram. Fossat.

El treballs realitzats en aquest solar han estat limitats a l'obertura d'una rasa en sentit NE-SO, seguint aproximadament la línia de la contramuralla del segle XVIII, ja localitzada en intervencions prèvies.

La intervenció ha permès localitzar un seguit d'estructures relacionades amb la canalització d'aigües residuals. Aquestes obres es corresponen amb dos col·lectors construïts amb pedra sense escairar i morter de calç. En el primer cas la conducció travessa en mina la contramuralla per tal de recollir les aigües de l'interior del fossat delimitat per aquesta. En el segon cas, en el qual a més es localitza el pou de registre, el col·lector porta aigües des de l'altra banda de l'actual estació de França en direcció al barri de la Barceloneta. El traçat d'aquest, tot i que molt modificat, encara es pot resseguir a les planimetries actuals de la xarxa de clavegueram. La datació d'ambdues estructures es podria situar a partir del darrer terç del segle XVIII.

A més d'aquestes canalitzacions s'ha pogut documentar en secció el fossat previ a la construcció de la contramuralla excavat als anys trenta del segle XVII.

Mikel Soberón Rodríguez

Vista de la canalització que travessa la muralla

Bibliografia

P. LL. ARTIGUES, *Memòria dels resultats obtinguts a la intervenció arqueològica al solar del carrer Doctor Aiguader núm. 1-21, de Barcelona* (Ciutat Vella). Codi 111/06 - 047/07, 2007. Inèdita

M. GALERA, F. ROCA, S. TARRAGÓ, *Atles de Barcelona. Segle XVI-XX. Barcelona, Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya*, 1982.

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer del Doctor Aiguader, 1-21
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
12 agost - 13 novembre de 2009
Tipus:
Preventiva

Codi MUHBA:
083/09
Motiu:
Construcció d'un nou col·lector d'aigües residuals
Promotor / Propietari:
UTE Tricéfalo Vallehermoso
Empresa adjudicatària:
CODEX Arqueologia i patrimoni, SCCL

Direcció tècnica:
Mikel Soberón Rodríguez
Equip:
Alba Tienza, Antoni Llorca
Aixecament planimètric:
Rafael Piera, Mikel Soberón
Fotografia:
Mikel Soberón

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 142

Carrer de Duran i Bas, 16

Cronologia: Segle XVII, segles XIX i XX.
Paraules clau: Claveguera. Dipòsit. Mur.

La rehabilitació de l'edifici d'habitatges ha deixat a la llum tot un seguit d'estructures anteriors a la construcció de l'immoble, situades totes elles a la planta baixa. Bàsicament es tracta d'un conjunt de clavegueres vinculades a un dipòsit o cisterna, que cal situar en un moment cronològic no anterior al segle XIX. Al costat d'aquest conjunt s'ha documentat un mur previ, el qual, tipològicament, podria haver format part d'alguna construcció del segle XVII. Dit mur semblava tenir continuïtat dintre de la intervenció arqueològica que, d'una manera simultània, s'estava duent a terme al número 25 del carrer Ripoll.

Lluís Juan Gonzàlez

Vista general de les restes documentades

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer de Duran i Bas, 16
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
11 juny - 31 juliol de 2009
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
057/09
Motiu:
Rehabilitació total d'un edifici
Promotor / Propietari:
Foment de Ciutat Vella SA / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
Àtics SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric
Direcció tècnica:
Lluís Juan Gonzàlez
Fotografia:
Lluís Juan

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 143

Carrer de l'Hospital, 56

Cronologia: Segle XV.
Paraules clau: Capella. Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. Fonamentació.

Aquest centre cultural està ocupant la capella de l'antic Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, que es va començar a construir a principi del segle XV (1401), com a resposta a la necessitat de la Ciutat de centralitzar diversos hospitals en un sol lloc, i amb unes dimensions més grans.
La construcció de la capella, que ocupa l'espai de l'antic Hospital d'en Colom, es va finalitzar el 1444, i en destaca un pòrtic gòtic flamíger. Al llarg dels segles, ha rebut algunes reformes, com ara la col·locació de l'escut esculpit de l'Hospital a la façana, al segle XVII, o la decoració pictòrica de l'interior feta l'any 1703, encarregada a Antoni Viladomat. Un cop traslladat l'Hospital a l'Eixample de la ciutat, a començament del segle XX, l'Ajuntament va comprar-ho per instal·lar-hi diverses institucions culturals.
Els treballs realitzats en aquesta intervenció van consistir en l'obertura de dues rases, dintre de les quals es va poder observar dues filades de pedres corresponents a la fonamentació del mur de façana de la capella.

Jordi Ardiaca Rodríguez

Detall de la fonamentació del mur de façana de la capella

Bibliografia

Agustí Duran i Sampere, *Barcelona i la seva història. La formació d'una gran ciutat*, Barcelona, Curial, 1975.
Miquel Fullana, *Diccionari de l'art i els oficis de la construcció*, Palma de Mallorca, Moll, 1999.
M. Galera, F. Roca, S. Tarragó, *Atles de Barcelona. Segle XVI – XX*, Barcelona, Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, 1982.

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer de l'Hospital, 56
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
18 - 23 octubre de 2009
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
106/09

Motiu:
Col·locació de la xarxa de fibra òptica al Centre Cultural La Capella
Promotor / Propietari:
Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
CODEX Arqueologia i patrimoni, SCCL

Direcció:
Jordi Ardiaca Rodríguez
Fotografia:
Jordi Ardiaca

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 144

LAV sector Sagrera

Cronologia: Segles XIX i XX.
Paraules clau: Rec Comtal. Can Portabella.

Les obres la Línia d'Alta Velocitat (LAV) des de l'any 2008 estan transformant un ampli sector dels districtes de la Sagrera i Sant Andreu, i amplien considerablement l'antiga trinxera ferroviària, entre la Torre del Fang (on hi ha una de les boques del túnel que creua la ciutat fins a Sants) i el Triangle Ferroviari. Aquesta zona havia format part de Sant Andreu del Palomar i de Sant Martí de Provençals, antics municipis tradicionalment agrícoles i amb una important implantació industrial de filatures entre els segles XIX i XX.

Les obres de la LAV han tret a la llum diverses restes arqueològiques, des de la prehistòria fins a l'actualitat, que encara estan en procés d'excavació i documentació. Durant l'any 2009 s'han excavat els fonaments de Can Portabella, fàbrica de filats de lli, construïda a partir de l'any 1878. S'han identificat algunes crugies de les diverses naus que componien la indústria i els dipòsits, cisternes i conduccions subterrànies. Can Portabella es va bastir al costat de l'antic Rec Comtal, que seguia un traçat sinuós, que va ser respectat al segle XIX i ha restat fossilitzat en els actuals carrers del Segre i de Josep Soldevila. En aquesta zona s'ha localitzat un tram de 240 metres de llargada del Rec Comtal, amb el límit est excavat directament al sòl i la banda nord reforçada amb un mur de pedra que s'enllaçava amb Can Portabella amb un conjunt de contraforts.

Marc Bosch de Doria i Estíbaliz Monguiló Cortés

Bibliografia

AUTORS DIVERSOS, "A l'entorn del Rec Comtal. Recordant l'Exposició de 1987", *Finestrelles*, 1, Centre d'Estudis Ignasi Iglésias, Sant Andreu de Palomar, Barcelona (1989), pàg. 17-126.
FRANCESC CABANA, *Fàbriques i empresaris. Els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya*, I i II, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1992-1993.
M. CHECA, «Can Portabella. On hi haurà pisos abans hi havia una fàbrica. Barcelona patrimoni. La memòria urbana», 2006, URL: HYPERLINK http://barcelonapatrimoni.blogspot.com/2006/01/can-portabella-on-hi-haur-pisos-abans.html
http://barcelonapatrimoni.blogspot.com/2006/01/can-portabella-on-hi-haur-pisos-abans.html
http://barcelonapatrimoni.blogspot.com/2006/01/can-portabella-on-hi-haur-pisos-abans.html

Dades de la intervenció

Ubicació:
Espai delimitat pel carrer d'Espronceda, ronda de Sant Martí, carrer de Josep Soldevila i passeig de la Verneda
Districte:
Sant Martí / Sant Andreu
Nom singular:
LAV sector Sagrera
Dates:
27 març de 2009 - en curs
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
085/08
Motiu:
Construcció de la Línia d'Alta Velocitat (LAV) Madrid – Saragossa – Barcelona – Frontera francesa
Promotor / Propietari:
Corsan Corviam Construcción, S.A. / Ajuntament de Barcelona
Empreses adjudicatàries:
Antequem, SL i Actium Patrimoni cultural, SL
Direcció tècnica:
Estíbaliz Monguiló Cortés
Equip:
Roger Molinas, Carles Carbonell, Jordi Petit, Galdric Bover, Xavier Calahorro, Josep M. Folch, Sergi Navarro, Ivan Piredda, Vladimir Rangel, Daniel Soler, Sixto Y. Tejada, Johnny R. Zavala
Aixecament planimètric:
Arnau Lleonard, Dídac Pàmies
Fotografia:
Estíbaliz Monguiló

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 145

Rec Comtal, a l'alçada de la fàbrica de Can Portabella

Fonaments de la fàbrica de Can Portabella

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 146

LAV, sector de Sant Andreu

Cronologia: Prehistòria, període romà, període baixmedieval.
Paraules clau: Inhumació. Mur d'aterrassament.

El seguiment arqueològic portat a terme en aquest tram de l'obra de la LAV entre el Triangle Ferroviari i el Nus de la Trinitat, ha permès localitzar i excavar diverses restes arqueològiques sense relació cronològica entre elles. Estaven situades a l'entorn del Triangle Ferroviari, on s'han realitzat la majoria dels rebaixos de terra de l'obra. D'aquestes restes destaquen dues inhumacions d'època romana, amb coberta de teules a doble vessant en una cas i de teules planes en l'altre. A més, aquesta darrera tomba contenia un petit aixovar consistent en una gerra ceràmica partida per la meitat i situada entre les cames del difunt. Aquests dos enterraments, segurament, pertanyien a la necròpolis de la possible vil·la romana de Can Nyau, situada en aquesta zona segons notícies orals i desapareguda a causa d'antigues obres de la línia ferroviària.

A més de les inhumacions, es va documentar un petit mur de contenció de terres d'una terrassa agrícola, de cronologia baixmedieval i les restes òssies (ossos dels dos peus, pelvis dreta i tòrax dret), sense connexió anatòmica, d'un individu pertanyents a un moment indeterminat de la prehistòria. La majoria d'aquestes restes es trobaven en mal estat de conservació, ja que van ser escapçades pels treballs mecànics de l'obra.

Sergio Arroyo Borraz

Inhumació amb aixovar d'època romana al Triangle Ferroviari

Bibliografia

M. Masoliver i J. Serra, "La Història Antiga de Sant Andreu a través de les restes materials", *Finestrelles*, 7 (1995), pàg. 75-119.
Josep M. Palet Martínez, *Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructures i evolució del territori entre l'època iberoromana i altmedieval. Segles II-I aC – X-XI dC*, Estudis i Memòries d'Arqueologia de Barcelona, Barcelona, Institut de Cultura, Ajuntament de Barcelona, 1994.

Dades de la intervenció

Ubicació:
Espai delimitat pel carrer de Josep Soldevila / Carrer del Segre / Passatge de l'Estació / Plaça de l'Estació / Passeig de Santa Coloma / Carrer de Ferran Junoy / Carrer de Sant Adrià / Passeig de la Verneda (zona plataforma ferroviària entre el Triangle Ferroviari de la Sagrera i el Nus de la Trinitat)

Districte: Sant Andreu
Nom singular:
LAV sector de Sant Andreu
Dates:
12 gener – 29 desembre 2009
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
106/08
Motiu:
Construcció de la Línia d'Alta Velocitat Madrid – Saragossa – Frontera francesa. Tram: La Sagrera – Nus de la Trinitat.
Promotor / Propietari:
UTE Sant Andreu / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
CODEX Arqueologia i patrimoni, SCCL
Direcció tècnica:
Sergio Arroyo Borraz, Daniel Giner Iranzo, Francesc Antequera Devesa
Equip:
Auxiliars: Jordi Ardiaca, Tanveer Ahmed, Job Lorenzo, Anna Martí, Jesús Santos, Antoni Llorca
Antropòloga: Pachi Balaguer
Aixecament planimètric i digitalització de plànols:
Mario Granollers, Rafael Piera, Sergio Arroyo
Fotografia: Sergio Arroyo

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 147

Avinguda de la Mare de Déu de Lorda, 1-3, 2-16

Cronologia: Època romana, principi del segle XX.
Paraules clau: Material constructiu romà. Mur. Pedrera.

Els trenta-dos sondeigs duts a terme en aquesta intervenció van permetre documentar la seqüència estratigràfica general de l'indret, de la qual podem destacar un estrat que contenia material constructiu d'època romana i un mur, associat a aquest estrat, que s'ha de situar cronològicament a l'època romana o posterior sense que, de moment, sigui possible precisar-ne més la cronologia. Cal esmentar que una zona del solar estava ocupada per una antiga pedrera de granodiorita, que es va utilitzar fins ben entrat el segle XX, però que es desconeix si va ser la mateixa que es va explotar per a la construcció del proper monestir de Pedralbes el segle XIV.

Miquel Gea i Bullich

Fragment del mur localitzat

Bibliografia

Miquel Gea, *Memòria de la intervenció arqueològica a la plaça de Pedralbes, Barcelona (el Barcelonès) de l'1 al 8 d'octubre de 2007*, Mataró, (inèdita).
Oriol Granados, Ferran Puig, Julia Beltrán, *Memòria de les intervencions arqueològiques al Monestir de Pedralbes de Barcelona. Anys 1973-1989-1991*, vol 1-2. Barcelona, (inèdita).

Dades de la intervenció

Ubicació:
Avinguda de la Mare de Déu de Lorda, 1-3, 2-16
Districte:
Les Corts / Sarrià-Sant Gervasi
Dates:
21 setembre - 16 octubre de 2009
Tipus:
Preventiva

Codi MUHBA:
086/09
Motiu:
Futura ampliació de l'escola Betània-Patmos
Promotor / Propietari:
Fundació Privada Betània-Patmos
Empresa adjudicatària:
Actium Patrimoni cultural, SL

Direcció tècnica:
Miquel Gea i Bullich
Equip:
Auxiliars: Raquel Masó, Llorenç Pujol
Aixecament planimètric, digitalització de plànols i fotografia:
Miquel Gea

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 148

Avinguda del Marquès de l'Argentera, 2-16 Pla de Palau, 15-17 / Plaça de Pau Vila, 12-13b

Cronologia: Segle XVI, segles XVIII al XIX.
Paraules clau: Muralla. Claveguera.

Al tractar-se de l'excavació d'una rasa per als serveis elèctrics, les restes arqueològiques localitzades no es van poder excavar en extensió. D'altra banda, el fet que la rasa es realitzés coincidint amb el traçat de serveis instal·lats anteriorment, fa que el material associat no sigui un referent cronològic gaire fiable.

Pel que fa a les troballes, es va localitzar un fragment de mur al carrer de la Marquesa cantonada amb el carrer de Llevant, creuant transversalment el carrer de la Marquesa amb una orientació SE-NO. La proximitat amb el solar de la plaça de Pau Vila, 12-13b, on l'any 2006 es va localitzar i excavar el baluard de Migdia i un tram de la muralla del segle XVI, fa pensar en una possible connexió entre ambdues intervencions. En la planimetria anterior a l'enderroc de la muralla del segle XVI es confirma que el traçat d'aquesta coincideix amb el traçat del mur localitzat en aquest indret.

Al mateix carrer de la Marquesa, a continuació del carrer de Llevant i fins a Pla de Palau, s'hi va localitzar una claveguera associada al moment de construcció dels edificis ubicats actualment en el mateix carrer (final del segle XVIII – principi del segle XIX).

Greta Mustieles Salvador

Tram de la muralla del segle XVI

Bibliografia

Miquel GARRIGA I ROCA, *Quarterons de Garriga i Roca*, Barcelona, 1858.
Mikel SOBERÓN, *Memòria de la intervenció arqueològica a la plaça de Pau Vila, 12-13b, carrer del Dr. Aiguader, 1-27, carrer de la Marquesa, 2-6*, Barcelona, 2008, (inèdita).
Jaume SOBREQUÉS I CALLICÓ (ET AL.), *Història de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Enciclopèdia Catalana, volums V i VI, 1993.

Dades de la intervenció

Ubicació:
Avinguda del marquès de l'Argentera, 2-16 / Pla de Palau, 15-17 / Plaça de Pau Vila, 12-13b
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
28 octubre - 6 novembre de 2009

Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
108/09
Motiu:
Realització d'una rasa per al pas dels serveis elèctrics
Promotor / Propietari:
FECSA – ENDESA / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària:
Àtics SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric
Direcció tècnica:
Greta Mustieles Salvador
Fotografia:
Greta Mustieles

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 149

Mercat de la Boqueria

Cronologia: Segles XVI al XIX.
Paraules clau: Fonaments. Convent de Sant Josep. Claustre.

Sota la pavimentació del soterrani objecte d'aquest treball van aparèixer les restes de dues estructures, una a l'extrem oriental i l'altra al septentrional. La primera d'elles era el fonament de pedres irregulars i amb morter de calç de color rosaci d'un mur del qual no quedaven restes. Aquesta estructura, orientada N-NO/S-SE, es troba a 0,9 m del paviment actual del mercat i té més d'1,65 m de longitud, 0,95 m d'amplada i 0,6 m d'alçada. A l'extrem nord d'aquest fonament es lliura una segona fonamentació de pedres irregulars i morter de calç blanquinós, que es documenta només al perfil nord del soterrani i a la mateixa cota que l'altra. Els fonaments trobats en aquesta parada de la Boqueria podrien formar part de l'antic convent de Sant Josep dels frares Carmelites descalços, que fou cremat a principis del segle XIX, i a on després es construí una plaça porxada i més tard s'instal·là l'actual mercat. No s'ha pogut determinar a quines estances d'aquest edifici religiós pertanyen aquestes estructures ni a quin moment cronològic, però l'entitat d'una d'elles (més de 0,95 m d'amplada) fa pensar que es tracta d'un dels àmbits principals del convent, probablement del claustre que hi havia a la façana que donava a la Rambla.

Jacinto Sánchez Gil de Montes

Detall de part dels fonaments de l'antic convent de Sant Josep

Dades de la intervenció

Ubicació:
Plaça de Sant Josep (parades núm. 461-462-463)
Districte:
Ciutat Vella
Nom singular:
Mercat de la Boqueria
Dates:
6 - 9 octubre de 2009

Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
076/09
Motiu:
Reforma del soterrani preexistent de la parada

Promotor / Propietari:
Josep Bertran Tort / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
CODEX Arqueologia i patrimoni, SCCL

Direcció tècnica:
Jacinto Sánchez Gil de Montes
Fotografia:
Jacinto Sánchez

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 150

Mercat del Born

Cronologia: Període baixmedieval, període modern.
Paraules clau: Encepat. Preservació d'estructures. Consolidació. Desmuntatge.

Les obres de construcció del Centre Cultural del Born van fer necessària l'ampliació d'una de les cares dels 56 encepats que conformen l'estructura central de l'edifici. Els pilars situats en la meitat nord creixien cap el sud i els situats en la part sud creixien cap el nord. Tots s'ampliaven 0,50 m. Els encepats de formigó es van construir l'any 2001. L'objectiu principal de l'actuació arqueològica i de restauració era minimitzar al màxim l'impacte sobre les estructures, i en el cas de veure's afectades, s'havia d'extreure la part de l'estructura afectada i consolidar-la ràpidament. Un segon objectiu era l'obtenció d'elements que permetessin datar les estructures i els paviments. Malauradament, les dimensions de la zona a excavar (0,24 m^2 en els pilars de les naus centrals i 0,38 m^2 en els pilars de la part central), no van facilitar que s'aconseguissin resultats. La intervenció arqueològica es va centrar en 43 dels 56 encepats. En la majoria de casos es va excavar directament sense afectar les estructures, en altres casos es va aixecar el paviment i es va excavar el nivell de preparació, i en un nombre menor de casos es van desmuntar parcialment algunes estructures.

Antoni Fernández i Espinosa

Bibliografia

P. LL. Artigues, A. Fernández, *Memòria de la Intervenció Arqueològica a l'antic Mercat del Born de Barcelona*, Servei d'Arqueologia del Museu d'Història de Barcelona, 2002, (inèdita).
A. Fernández, E. Hinojo, *Memòria de la Intervenció Arqueològica a l'antic Mercat del Born i al carrer Comercial núm. 5 de Barcelona*, Servei d'Arqueologia del Museu d'Història de Barcelona, 2007, (inèdita).

Dades de la intervenció

Ubicació:
Plaça Comercial, 12 / Carrer de la Ribera, 2 / Carrer Comercial, 3 / Carrer de la Fusina, 4
Districte:
Ciutat Vella
Nom singular:
Mercat del Born
Dates:
16 març - 31 juliol de 2009
Tipus: Preventiva

Codi MUHBA:
031/09
Motiu:
Adequació de l'edifici de l'antic Mercat del Born en un Centre Cultural
Promotor / Propietari:
Institut de Cultura / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
CODEX Arqueologia i patrimoni, SCCL
Direcció tècnica:
Antoni Fernández (Arqueologia) i Aitana Rius (Restauració)
Equip:
Coordinació arqueologia: Antoni Rigo (CODEX Arqueologia i patrimoni, SCCL)
Coordinació restauració: María José García (Gamarra & García, Conservació i restauració, SL)
Tècnics: Jordina Margarit i Mikel Soberón
Auxiliars: Alba Tienza,Tanveer Ahmed, Javier Morales i Ricard Jiménez
Restauració: Marta Balari
Aixecament planimètric i digitalització de plànols:
Antoni Fernández, Rafael Piera
Fotografia:
Antoni Fernández

Detall d'alguns dels encepats on es va intervenir

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 151

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 152

Monestir de Pedralbes
Hort Petit o de les Monges

Cronologia: Segles XVII al XIX.
Paraules clau: Jardí de les Monges. Mur. Canonada. Hort.

En el transcurs de la campanya d'excavació de l'any 2007 es posaren al descobert un seguit d'estructures baixmedievals i modernes configurant dos àmbits diferenciats, en la zona del jardí de les Monges. El primer situat al nord, d'ús d'emmagatzematge i, el segon, situat al sud, amb un àrea de producció on destacava un forn de pa.

La intervenció va consistir en el rebliment amb geotèxtil i sauló de les estructures descrites anteriorment i en l'obertura d'una rasa de fonamentació per tal de crear un nou espai d'emmagatzematge.

L'obertura de la rasa va permetre localitzar un mur de 50 cm d'amplada d'època moderna amb una trajectòria perpendicular a la rasa. Aquest mur bastit amb pedres i morter de calç té relació directa amb els murs documentats a l'àmbit annex, vinculant-se amb estructures de caire agrícola del monestir. Adossant-se al mur es localitzà un nivell amb material ceràmic dels segles XVII i XVIII.

Al tram final de la rasa es localitzà una part de la canonada de desguàs substituïda l'any 2003. Aquesta canonada era de planta i secció rectangular bastida amb maons massissos i datable dels segles XVIII-XIX i s'identifica amb el desguàs de l'aigua recollida a les basses per regar l'hort del monestir.

Oriol Achón i Casas

Vista aèria de l'àrea a cobrir

Dades de la intervenció

Ubicació:
Baixada del Monestir, 9-15
Districte:
Les Corts
Nom singular:
Monestir de Pedralbes. Hort Petit o de les Monges
Dates:
18 - 30 novembre de 2009

Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
113/09
Motiu:
Cobriment de les estructures localitzades durant la campanya d'excavació de l'any 2007 i obertura d'una rasa de fonamentació

Promotor / Propietari:
Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
Arqueociència, Serveis culturals, SL
Direcció tècnica:
Oriol Achón i Casas
Dibuix de camp:
Oriol Achón

Digitalització dibuix arqueològic:
Maria Pujals, Ismahel Verde
Fotografia:
Oriol Achón

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 153

Carrer de Montalegre, 3b

Cronologia: Contemporània.
Paraules clau: Mur. Façana.

La intervenció va consistir en el control arqueològic de l'obertura de dues cales, però l'escassa profunditat dels dos sondejos i l'alt grau d'afectació del subsòl, tant per les infraestructures associades a les edificacions actuals, com per la remodelació i adequació que va sofrir aquesta via durant les obres d'execució de la Facultat de Geografia i d'Història de la Universitat de Barcelona al 2006, només van permetre constatar la presència de la part superior d'una estructura murària. Aquest mur, fet de maçoneria i amb una orientació nord-oest/sud-est, podria haver formar part de la fonamentació de la façana de l'edifici que s'aixecava en aquest punt del carrer abans de la construcció del MACBA. El fet que aparegués desplaçat en relació a l'actual línia de façana pot ser degut a la voluntat d'incrementar l'amplada dels carrers dins de la reorganització de l'espai públic d'aquesta zona de la ciutat.

Daniel Vázquez Álvarez

Detall del tram de mur detectat durant l'obertura d'una de les cales realitzades

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer de Montalegre, 3b
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
10 - 17 agost de 2009
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
087/09

Motiu:
Projecte d'ampliació de la xarxa de fibra òptica-Ajuntament de Barcelona-Connexió dels centres de Serveis Socials
Promotor / Propietari:
Corning System SL / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària:
CODEX Arqueologia i patrimoni, SCCL
Direcció tècnica:
Daniel Vázquez Álvarez
Equip:
Alba Tenza
Aixecament planimètric i fotografia:
Daniel Vázquez

Digitalització de plànols:
Mario Granollers

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 154

Carrer de Montsió, 17
Carrer de les Magdalenes, 11

Cronologia: Segles XVII al XIX.
Paraules clau: Mur. Pilar. Cubeta de combustió.

Les obres que van motivar aquesta intervenció consistiren en la rehabilitació de l'edifici i, més concretament, en la col·locació d'un nou paviment a la planta baixa. L'edifici on s'emplaça la finca objecte d'aquest projecte figura en el Pla Especial de Protecció del Patrimoni Arquitectònic i resta inclòs al Catàleg del Patrimoni arquitectònic i historicoartístic de la Ciutat de Barcelona del 1979.

L'excavació va posar al descobert diverses estructures, on destaca un mur i un pilar, amortitzats a finals del segle XVII o principis del segle XVIII, amb una afectació parcial per l'obra.

També es va documentar una cubeta de combustió, la qual tallava l'estrat de final del segle XVII o principi del XVIII, per la qual cosa cal considerar que és posterior, tot i que no hem pogut precisar la seva cronologia. Per aquest motiu, hem de proposar una forquilla cronològica que va des del final del segle XVII o inicis del XVIII, fins a les acaballes del segle XIX. L'afectació d'aquesta estructura per l'obra va ser total.

Jordi Ardiaca Rodríguez

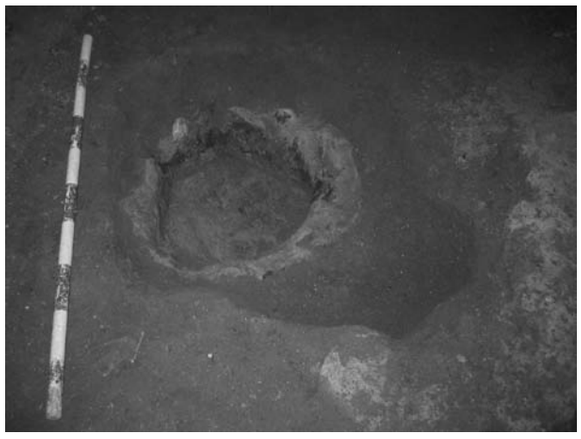

Estructura de combustió

Bibliografia

Jordi ARDIACA, *Informe d'afectació d'estructures a la intervenció arqueològica als carrers Montsió 17/Magdalenes 11*. Barcelona, 2009, (inèdit).

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer de Montsió, 17 / Carrer de les Magdalenes, 11
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
28 setembre - 2 octubre de 2009
Tipus:
Preventiva

Codi MUHBA:
095/09
Motiu:
Rehabilitació de l'edifici
Promotor / Propietari:
Victor Teixidó Alegret
Empresa adjudicatària:
CODEX Arqueologia i patrimoni, SCCL

Direcció tècnica:
Jordi Ardiaca Rodríguez
Fotografia:
Jordi Ardiaca

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 155

Plaça de les Olles, 1
Carrer de les Dames, 4

Cronologia: Segles XVI, XVIII al XIX.
Paraules clau: Pou. Murs. Barri de la Ribera.

En aquesta intervenció, per sota del paviment actual del segle XX i de diverses estructures de serveis contemporanis a la fase del segle XIX de la finca, es van documentar tres construccions: la meitat d'un pou de planta circular del segle XVI –ja que la resta quedava fora dels límits d'actuació- i dos murs de pedra dels segles XVIII-XIX.

Va ser possible, doncs, recuperar una part d'estructures corresponents a alguna de les cases existents a l'antic barri de la Ribera, prèvia destrucció del 1715, com també altres elements representatius de les posteriors reformes que patiria aquesta zona del barri, amb la creació de noves finques que gradualment anirien configurant la trama urbana de la ciutat contemporània.

Servei d'Arqueologia

Detall del pou

Bibliografia

Marina BELLO, *Informe d'afectació de la intervenció arqueològica realitzada a la finca núm. 1 de la plaça de les Olles i núm. 4 del carrer de les Dames de Barcelona (122/08)* Barcelona, 2008, (inèdit).

Dades de la intervenció

Ubicació:
Plaça de les Olles, 1 / Carrer de les Dames, 4
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
26 gener - 6 febrer de 2009
9 - 13 març de 2009
Tipus:
Preventiva

Codi MUHBA:
122/08
Motiu:
Excavació d'un fossat per instal·lar un ascensor a la finca
Promotor / Propietari:
Sr. Ignacio Sagrera Bonnet
Empresa adjudicatària:
TEA, Difusió cultural, SL

Direcció tècnica:
Marina Bello López
Fotografia:
Marina Bello

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 156

Palau Episcopal

Cronologia: Segles VI i VII, segle XII, segle XVIII al XX.
Paraules clau: Sitja. Pavimentació. Fonamentacions.

La intervenció es va realitzar al passadís d'accés (zona 1) des del carrer del Bisbe fins al pati del palau, i als garatges (zona 2).

A la zona 1 es localitzaren diferents serveis en funcionament i diferents estrats fins arribar a nivells romans. El fet que l'obra no havia d'aprofundir més de 0,70 m, no va permetre esgotar l'estratigrafia. Cal destacar, però, l'aparició d'una sitja que va ser amortitzada en un moment situat entre el segle VI i VII, i d'un fonament fet de morter de calç, localitzat al centre d'aquesta zona, i amb la mateixa orientació que el passadís d'accés.

A la zona 2, es realitzà un sondeig a on havia d'instal·lar-se un ascensor. En aquest, sota el paviment actual, s'hi localitzà una canalització dels segles XIX-XX en desús, i anterior a aquesta un nivell de pavimentació datable cap al segle VIII. Sota aquest, es localitzarà les restes d'un fonament alineat amb un mur del segle XII, el qual devia perllongar-se fins els garatges, i quan es construí aquest espai, al segle XVIII, es degué enderrocar parcialment. Tampoc en aquesta àrea no es va esgotar la totalitat de l'estratigrafia, per motius de l'obra.

Jordi Aguelo i Mas

Detall de la sitja

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer del Bisbe, 5
Districte:
Ciutat Vella
Nom Singular:
Palau Episcopal
Dates:
10 agost - 10 setembre de 2009

Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
021/09
Motiu:
Localització de claveguerons i fonamentació de l'ala del carrer del Bisbe. Construcció d'un ascensor a la zona dels garatges

Promotor / Propietari:
Arquebisbat de Barcelona
Adjudicació:
GRIU Arqueologia i patrimoni, SL
Direcció tècnica:
Jordi Aguelo i Mas
Fotografia:
Jordi Aguelo

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 157

Parc de la Ciutadella

Cronologia: Segle XVIII.
Paraules clau: Ciutadella borbònica. Límit del camí cobert. Contraguàrdia. Baluard "del Príncipe".

La intervenció, duta a terme a l'extrem nord del parc de la Ciutadella, va permetre documentar un petit tram d'uns 4 m de longitud de la fonamentació d'un mur pertanyent a la ciutadella borbònica. Atenent a la situació de l'estructura, la seva orientació, les característiques constructives i les dades obtingudes mitjançant la superposició d'un plànol de la fortificació sobre el plànol topogràfic actual, pensem que és altament probable que es tracti d'un petit tram del mur que limitava el camí cobert que envoltava tota la fortalesa. Aquest punt del camí cobert se situava davant d'una estructura defensiva, una contraguàrdia, afegida amb posterioritat a la construcció inicial de principi del segle XVIII.

L'enginyer que dissenyà la fortalesa, Pròsper de Verboom, va planificar el 1721 la construcció de dues contraguàrdies que havien de millorar la defensa dels dos baluards que miraven cap a l'exterior de la ciutat (els baluards "del Príncipe" i de "Don Felipe"). No obstant això, la contraguàrdia que protegia el baluard "del Príncipe", relacionada amb el mur que hem localitzat, no es va iniciar fins la segona meitat del segle XVIII sota la direcció de l'enginyer Juan Martín Zermeño. Pel que fa a la seva contraguàrdia bessona, situada davant del baluard de "Don Felipe", hem trobat indicis que apunten que finalment també es construí tot i que, molt probablement, ja durant el segle XIX.

Miquel Gea i Bullich

Tram de mur localitzat

Bibliografia

M. GALERA, F. ROCA, S. TARRAGÓ, *Atles de Barcelona. Segles XVI-XX*. Barcelona, Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, 1982.
Albert GARCIA ESPUCHE, Manuel GUÀRDIA, *Espai i Societat a la Barcelona preindustrial*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1986.
Miquel GEA, *Memòria de la intervenció arqueològica al Passeig Pujades, 10-20, passeig Picasso, 7-21 (Parc de la Ciutadella). Del 17 d'octubre de 2005 al 20 de maig de 2006*. Mataró. Desembre de 2006, (inèdita).
F. MORALES GARCÍA, *Memòria científica de la intervenció arqueològica efectuada al C/ Picasso, 7-21 / Jardins de Fontserè i Mestre (Parc de la Ciutadella), Barcelona (Barcelonès), del 14 de març a l'1 d'abril de 2005*. Codi M.H.C.B. 073/05. Mataró, abril de 2005, (inèdita).

Dades de la intervenció

Ubicació:
Parc de la Ciutadella
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
10 - 28 febrer i 18 de maig de 2009
Tipus:
Preventiva

Codi MUHBA:
139/08
Motiu:
Construcció d'un dipòsit d'aigües freàtiques
Promotor / Propietari:
Departament de Medi Ambient, Ajuntament de Barcelona / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària:
Actium, Patrimoni cultural, SL
Direcció tècnica:
Miquel Gea i Bullich, Núria Cabañas Anguita
Equip:
Tècnics: Núria Cabañas
Auxiliars: Raquel Masó

Aixecament planimètric, digitalització de plànols i fotografia:
Miquel Gea

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 158

Parc Zoològic

Cronologia: Segle XIX.
Paraules clau: Exposició Universal 1888. Palau de la Indústria.

El seguiment arqueològic d'aquesta obra va permetre documentar tres murs o fonamentacions. Dos d'aquests es descobriren en molt mal estat, mentre que el tercer presentava una alçada d'1,60 m i una amplada de 95 cm. Aquests elements han estat identificats com a murs o fonamentacions del Palau de la Indústria i el Comerç de l'Exposició Universal de 1888. Aquesta edificació representava l'element central de l'exposició i estava situat a l'extrem sud-est del parc adaptant la seva planta semicircular a les vies del tren. Consistia en una gran nau central amb naus laterals adossades a banda i banda dibuixant una mitja circumferència. Les naus laterals eren fetes de fusta, mentre que la central es va construir d'obra amb estructura de ferro. La nau central havia de ser un edifici permanent un cop s'hagués desembarassat de les laterals al finalitzar l'exposició. A la dècada dels anys 20 del segle XX es va enderrocar definitivament la nau central ja que no tenia una funcionalitat determinada. Aquest fet possibilità el creixement de la superfície del Parc Zoològic.

Francesc Antequera Devesa

Mur o fonamentació del Palau de la Indústria i el Comerç de l'Exposició Universal de 1888

Bibliografia

AUTORS DIVERSOS, *Exposició Universal de Barcelona*. Llibre del Centenari. Comissió ciutadana per la commemoració del centenari de l'any 1888, Barcelona, Editorial l'Avenç, 1988.
AUTORS DIVERSOS, *Arquitectura i ciutat a l'Exposició Universal de Barcelona 1888*, Barcelona, Edicions de la Universitat Politècnica de Catalunya, 1988

Dades de la intervenció

Ubicació:
Parc de la Ciutadella
Districte:
Ciutat Vella
Nom singular:
Parc Zoològic
Dates:
11 maig - 24 i 30 agost de 2009

Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
030/09
Motiu:
Projecte de construcció d'una nova instal·lació: el dormitori dels dracs de Komodo dins del Zoo de Barcelona

Promotor / Propietari:
Barcelona Serveis Municipals (BSM) / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
CODEX Arqueologia i patrimoni, SCCL
Direcció tècnica:
Francesc Antequera Devesa, Mikel Soberón Rodríguez

Equip:
Daniel Vázquez
Aixecament planimètric i digitalització de plànols:
Francesc Antequera, Rafael Piera
Fotografia:
Francesc Antequera

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 159

Pavelló de Santa Apol·lònia
Hospital de la Santa Creu i Sant Pau

Cronologia: Segle xx.
Paraules clau: Pavelló. Paviment original. Dentista. Serveis.

La primera fase de seguiment i excavació arqueològica al Pavelló de Santa Apol·lònia es concreta en la realització de deu sondejos al perímetre de l'edifici sense localitzar cap evidència arqueològica anterior a la seva construcció, però van permetre documentar la xarxa de desguassos i serveis procedents de l'interior del pavelló i les seves orientacions i trajectòries.

En el seguiment del rebaix i sanejament del subsòl del pavelló, es van identificar elements que han permès corroborar la seqüència evolutiva de l'edifici.

El pavelló de Santa Apol·lònia, patrona dels dentistes, és, juntament amb el seu simètric, el de Sant Jordi, un dels edificis de menor entitat i superfície de tot el conjunt hospitalari. La seva construcció, sota projecte i direcció de Domènech i Montaner, es va realitzar entre 1905 i 1911. El projecte original preveia tres cossos disposats en forma d'U: un volum central de doble alçada i, als extrems, dos de més baixos; també hi havia un porxo situat entre les dues ales, a la part central de la façana nord-est (espai corresponent avui dia al passadís longitudinal i d'accés). Precisament d'aquest primer moment es localitzen bona part dels paviments originals, alguns d'ells decorats.

En una tercera fase constructiva, del final del segle xx, es descobreix un nou nivell de pavimentació que és homogènia en tot l'edifici. El sanejament interior permet documentar la xarxa de desguassos i canalitzacions de serveis de tot el pavelló i la seva atribució cronològica a partir de les seves relacions amb els diferents paviments. A més a més es pot confirmar que era el pavelló dels dentistes per les abundants peces dentàries localitzades en aquestes canalitzacions.

Oriol Achón i Casas

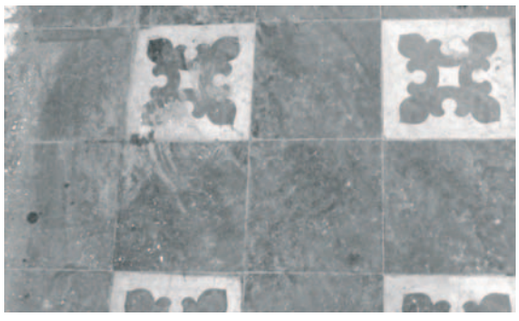

Detall del paviment original decorat (Josep M. Vila)

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer de Sant Antoni M. Claret, 167-171 / Carrer de Sant Quintí, 55-95 / Carrer del Mas Casanovas, 70-90 / Carrer de Cartagena, 334-372
Districte:
Horta – Guinardó
Nom sigular:
Pavelló de Santa Apol·lònia. Hospital de la Santa Creu i Sant Pau
Dates:
3 i 4 agost i del 17- 24 desembre de 2009
Tipus:
Preventiva
Codis MUHBA:
80/09, 121/09
Motiu:
Rehabilitació i restauració del Pavelló de Santa Apol·lònia
Promotor / Propietari:
Fundació Privada Hospital de la Santa Creu i Sant Pau
Empresa adjudicatària:
Arqueociència, Serveis culturals, SL
Direcció tècnica:
Josep Maria Vila i Carabasa, Oriol Achón i Casas
Digitalització dibuix arqueològic:
Maria Pujals, Ismahel Verde
Fotografia:
Josep Maria Vila, Oriol Achón

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 160

Pavellons de Sant Leopold i Sant Salvador Hospital de la Santa Creu i Sant Pau

Cronologia: Segles I aC - I dC, segles XVII al XIX.
Paraules clau: Ceràmica ibèrica. Inhumació. Sitja. Edifici.

El control arqueològic intermitent de les diferents rases obertes tant dintre com fora del complex hospitalari va donar resultats positius en alguns punts amb la detecció d'evidències amb interès arqueològic anteriors a la construcció de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. Aquestes restes es concentraven principalment en dues zones de l'interior del complex i mostraven una seqüència estratigràfica relativa relacionada amb quatre fases o moments diferents.

A llevant dels pavellons 2 (Sant Salvador) i 4 (Sant Leopold) es va detectar estratigrafia formada en cronologies dels segles I aC i I dC. Es tracta de dos tipus de nivells, uns de formació natural, tot i que amb presència de material ceràmic ibèric i romà, i uns altres amb una clara formació en contextos antròpics associables al mateix període cronològic.

En dos punts de l'Hospital es van documentar tres inhumacions individuals. Presentaven diferències en el seu ritual funerari i aparentment no sembla que estiguessin relacionades. Cronològicament, una tenia un *terminus post quem* del segle I dC i les altres dues un *terminus ante quem* dels segles XVII-XVIII.

A tocar del pavelló número 2, es va documentar una estructura d'emmagatzematge d'ús agrari. Es tracta d'una sitja que s'amortitzà en el moment que es va aixecar una gran edificació al segle XIX. Aquesta construcció, de la qual encara se n'ha de determinar la funcionalitat, ocupava com a mínim l'angle SE dels pavellons números 2 i 4.

Daniel Vázquez Álvarez

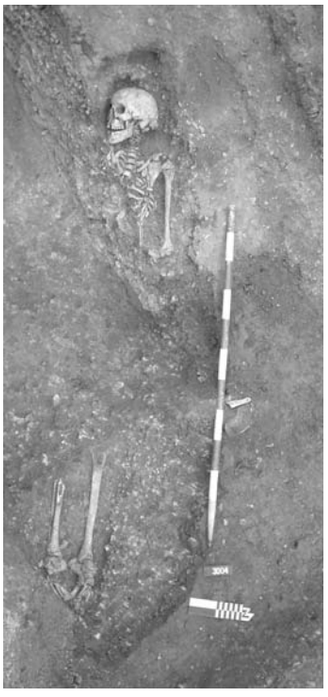

Detall d'una de les tres inhumacions documentades durant l'obertura de les rases

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer de Sant Antoni M. Claret, 167-171 / Carrer de Sant Quintí, 55-95 / Carrer del Mas Casanovas, 70-90 / Carrer de Cartagena, 334-372
Districte:
Horta - Guinardó
Nom singular:
Pavellons de Sant Leopold i Sant Salvador. Hospital de la Santa Creu i Sant Pau
Dates:
23 setembre - 31 desembre de 2009
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
097/09
Motiu:
Construcció d'una galeria de serveis
Promotor / Propietari:
Fundació Privada Hospital de la Santa Creu i Sant Pau
Empresa adjudicatària:
CODEX Arqueologia i Patrimoni, SCCL
Direcció tècnica:
Daniel Vázquez Álvarez
Equip:
Tècnics: Pere Lluís Artigues, Isabel Pereira, Alba Tenza
Oficial: Tanveer Ahmed
Antropologia de camp: Paz Balaguer (Estrats SL)
Aixecament planimètric i digitalització de plànols:
Mario Granollers
Fotografia:
Daniel Vázquez

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 161

Passeig de Picasso, 5-21

Cronologia: Època medieval, moderna – 1716.
Paraules clau: Antic barri de la Ribera.

Amb la realització d'una rasa al llarg del passeig es va poder documentar que, de manera general, i sobretot al tram sud-est, es conserva un nivell d'enderroc similar al documentat en altres excavacions de solars propers, com el del Mercat del Born.

Es tracta d'un nivell amb abundant presència de materials constructius i de materials ceràmics que es poden datar a principi del segle XVIII. Aquest estrat s'ha relacionat amb les runes procedents de l'enderroc de l'antic barri de la Ribera fet l'any 1716, per tal de construir-hi la Ciutadella militar.

A l'extrem sud-est de la rasa es va localitzar, per sota d'aquest nivell d'enderroc, part d'un mur en obra de maçoneria, amb orientació est – oest, que interpretem com una estructura corresponent a les edificacions de l'antic barri que van ser enderrocades. Atenent a la morfologia de l'estructura i superposant l'antiga trama urbana del barri de la Ribera amb la trama actual, aquest element descobert es podria correspondre amb un mur de la façana nord de l'illa de cases que delimitava per l'oest la plaça del Born.

Daniel Giner Iranzo

Vista del mur localitzat

Dades de la intervenció

Ubicació:
Passeig de Picasso, 5-21
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
24 - 30 novembre de 2009
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
116/09

Motiu:
Instal·lació de tub de drenatge i sanejament del passeig
Promotor / Propietari:
Departament de Medi Ambient, Ajuntament de Barcelona / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
CODEX Arqueologia i patrimoni, SCCL

Direcció tècnica:
Daniel Giner Iranzo
Aixecament planimètric:
Mario Granollers
Digitalització de plànols:
Mario Granollers i Daniel Giner
Fotografia:
Daniel Giner

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 162

Pla de Palau, 15-17
Plaça de Pau Vila

Cronologia: Segle XVI-XIX
Paraules clau: Muralla de Mar. Portal de Mar. Port de Barcelona

En aquesta intervenció es va poder documentar diverses estructures constructives i estrats arqueològics pertanyents a les successives reformes del Pla de Palau al llarg de la seva història, com també del carrer del Doctor Aiguader, arran de la realització d'una rasa de 370 m aproximadament, amb una potència d'entre 0,80 m i 1,5 m.

Davant de l'actual edifici de la Delegació del Govern es va evidenciar un estrat amb materials arqueològics del segle XVI, que per la seva localització s'ha interpretat com el terraplenat de la Muralla de Mar, del segle XVI, que creuava per la meitat l'actual plaça. Cal destacar que la citada mura-lla no s'ha pogut documentar en cap punt d'aquesta intervenció.

Just davant de l'actual Facultat de Nàutica de la Universitat de Barcelona es va posar de manifest un seguit de fragments de murs amb unes característiques morfològiques i constructives corresponents al segle XIX.

Segons la planimetria històrica, aquests murs segurament formaven part de la fonamentació del Portal de Mar del segle XIX, construït arran de l'ampliació i remodelació global de la plaça, impulsada pel General Castaños.

Posteriorment es va procedir a realitzar una rasa que creuava la carretera a l'extrem nord-est del Pla de Palau on es va trobar un fragment de la Muralla de Mar del segle XIX.

Al carrer Doctor Aiguader s'hi van documentar tres elements pertanyents al port de la ciutat del segle XIX: la cantonada d'un dipòsit de pedres i maons, un fragment d'un petit mur format per dos maons i un pou de planta circular, format també per maons.

Roger Molinas i Amorós

Bibliografia

Agustí Duran i Sanpere, *Barcelona i la seva Història,* volum I, Barcelona, Curial, Documents de Cultura, 1973.
M. Galera, F. Roca, S. Tarragó, *Atlas de Barcelona*, Barcelona, Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, 1982.
Mikel Soberón, *Informe final a la Plaça de Pau Vila 12-13 B, carrer del Dr. Aiguader 1-27, carrer de la Marquesa 2-6 .Codi 096-06. Barcelona, Barcelonès,* CODEX, MHCB, 2006, (inèdit).

Dades de la intervenció

Ubicació:
Pla de Palau, 15-17
i Plaça de Pau Vila
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
10 - 23 novembre de 2009
i 25 - 26 febrer de 2010
Tipus:
Preventiva

Codi MUHBA:
112/09 - 009/10
Motiu:
Realització de rases per a subministrament d'aigua
Promotor / Propietari:
Societat General d'Aigües de Barcelona (AGBAR)
Empresa adjudicatària:
Antequem SL

Direcció tècnica:
Roger Molinas i Amorós
Equip:
Arqueòlegs tècnics:
Dídac Pàmies
Aixecament planimetria:
Roger Molinas
Digitalització dels plànols:
Dídac Pàmies

Estudi dels materials arqueològics:
Roger Molinas
Fotografia:
Roger Molinas

02 MHB-A4* 29/11/10 11:59 Página 163

Avinguda del Portal de l'Àngel, 12
Carrer de Duran i Bas, 1

Cronologia: Època romana a època contemporània.
Paraules clau: Via romana. Paviment. Fonamentacions.

La intervenció es va centrar en diverses cales necessàries per tal de realitzar la fonamentació dels pilars que havien de substituir el mur de càrrega que separava els dos locals. Les cales van permetre documentar diverses estructures que vam ubicar cronològicament en tres fases diferenciades.

Dins la primera fase, la més antiga, hi ha dos paviments de lloses que se situaven directament sobre el nivell geològic de la zona amb una orientació que no concorda amb les estructures de les fases posteriors. No podem descartar, en aquest sentit, que es relacionin amb la via romana documentada a l'avinguda del Portal de l'Àngel número 9, a uns 30 m de distància, si bé tampoc no vam recuperar cap element que pugui confirmar aquesta possibilitat.

La segona fase està integrada per diversos murs que es fonamentaren retallant un estrat que contenia materials d'època romana força rodats. No obstant això, la tipologia constructiva dels murs ens els fa situar a l'època medieval o moderna.

Finalment, la tercera fase està representada per les fonamentacions i paviments originals de l'edifici actual.

El fet que els elements de les fases I i II estiguessin coberts per un estrat de runa relacionat amb la construcció de la finca actual, a mitjan segle XIX, no ha permès precisar una cronologia més concreta per a aquestes fases.

Miquel Gea i Bullich

Vista d'alguns dels murs de la fase II

Bibliografia

R. Garcia, S. Marín, *Memòria de la intervenció arqueològica a l' avinguda del Portal de l'Àngel, 9, C/ de la Canuda, 41-47, C/ de la Flor, 2-4*, Barcelona, 2010, (inèdita).

E. Nadal, *Intervenció arqueològica al C/ Ripoll, 25 / C/ Capellans, 10-16*. Barcelona, 2009, (inèdit).

Josep Pujades, «Balanç de l'activitat arqueològica a la ciutat», *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona, Quarhis*, 4 (2008), pàg. 177-201.

Dades de la intervenció

Ubicació:
Avinguda del Portal de l'Àngel, 12 / Carrer de Duran i Bas, 1
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
28 octubre - 3 novembre i 16 - 20 novembre de 2009
25 - 27 febrer i 10 - 19 març de 2010

Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
092/09
Motiu:
Rehabilitació de dos locals per tal de convertir-los en un de sol

Promotor / Propietari:
Franchising Calzedonia España SA / Hereus de Joaquim Valls Boada C.B.
Empresa adjudicatària:
Actium Patrimoni cultural, SL
Direcció tècnica:
Miquel Gea i Bullich, Núria Cabañas Anguita

Equip:
Auxiliars: Eloisa Cabral, Guillem Vera
Aixecament planimètric, digitalització de plànols i fotografia:
Miquel Gea i Núria Cabañas

02 MHB-A4* 29/11/10 12:00 Página 164

Carrer Ramon Berenguer el Vell
Carrer de l'Arc del Teatre, 63-65
Carrer del Cid, 12-14

Cronologia: IX mil·lenni ANE - segle XVI, segles XIX i XX.
Paraules clau: Mercat el Carme. Estany Cagalell.

L'actuació va consistir en un rebaix d'entre sis i set metres de fondària a tot el solar. En un primer moment, es van documentar els pilars de fonamentació de l'antic mercat del Carme, construït a mitjan segle XX, i part dels fonaments dels edificis que van existir al segle XIX.

A partir dels tres metres de fondària els estrats estaven ennegrits i humits, i es distingia una alternança d'estrats d'argiles i llims, nivells d'aportació d'origen al·luvial que es van interpretar com nivells lacunars coneguts com a l'estany Cagalell. Aquesta llacuna s'hauria format entre el IX i el VI mil·lenni ANE en una terrassa deprimida del pleistocè, protegida de la influència marina per una línia de sorres, i sembla que va existir fins ben entrat el segle XIII, o si més no, ja no apareix en els plànols de la ciutat del segle XVI. Cal esmentar que es van recollir mostres dels últims metres de l'excavació i dels terrenys inferiors a la cota de final d'obra, i alhora es va poder confirmar que el color negre dels estrats, la ferum de metà i la presència de gasteròpodes d'aigua dolça i restes vegetals eren indicis clars que el solar es trobava damunt les restes de l'estany Cagalell. En aquests moments estan pendents els resultats de l'estudi de les mostres recollides: una columna de 5,50 m d'alçada i una altra de 2 metres.

Laura Arias del Real

Nivells lacunars

Dades de la intervenció

Nom:
Carrer de Ramon Berenguer el Vell / Carrer de l'Arc del Teatre, 63-65 / Carrer del Cid, 12-14
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
22 juny - 21 agost de 2009
13 octubre - 31 desembre de 2009

Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
054/09
Motiu:
Construcció d'un nou edifici de la Tresoreria de la Seguretat Social

Promotor / Propietari:
Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
Àtics, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric
Direcció tècnica:
Montse Rio Carra, Laura Arias del Real

Aixecament planimètric i fotografia:
Laura Arias
Digitalització de plànols:
José Ignacio Jiménez

02 MHB-A4* 29/11/10 12:00 Página 165

Refugi núm. 374

Cronologia: Segle XX.
Paraules clau: Refugi antiaeri. Barraquisme.

Durant els treballs de rebaix del subsòl a la part inferior del solar a on s'havia de construir un talús de contenció per salvar el fort desnivell del terreny, i just davant el número 38-40 del carrer José Millán González, es va poder localitzar l'accés sud, la galeria central i part de l'accés nord del Refugi núm. 374.

En el context de la Guerra Civil espanyola i arran dels atacs aeris sobre la població civil de la ciutat, la Generalitat va crear el Servei de Defensa Passiva Antiaèria, encarregat de gestionar la construcció de diversos refugis. Es van arribar a excavar al voltant de 1.400 refugis a tot Barcelona.

En el transcurs de la intervenció es va poder documentar exhaustivament quasi la totalitat de l'estructura, a excepció de l'accés nord. Es va comprovar que va ser construïda amb el sistema de galeria de mina, reforçant els trams més inestables amb materials constructius, i que l'accés sud es va perforar en forma de ziga-zaga, pensat, lògicament, per evitar al màxim la penetració de metralla a l'interior del refugi en cas de caiguda d'algun projectil.

Per mitjà de fonts orals, s'ha sabut que aquest refugi va ser reaprofitat com a habitatge i, en concret, l'última persona que hi va viure va ser una dona gran anomenada Felipa; per això, el refugi era conegut com "La cueva de la Felipa". Aquesta història cal situar-la dintre del fenomen urbà del "barraquisme", iniciat als anys 20 del segle XX i que va perdurar oficialment fins al 1990, representatiu de nombrosos grups de famílies nouvingudes a la ciutat o de represaliats de la Guerra Civil que van instal·lar-se en construccions precàries fetes de fusta, uralita o planxes. Aquest fenomen localitzat al Carmel, també va existir en altres barris de la ciutat com Montjuïc o el Somorrostro.

Servei d'Arqueologia

Galeria principal del refugi amb una banqueta adossada

Bibliografia

Dídac Pàmies, Jordi Petit, *Informe preliminar de la intervenció arqueològica a la carretera del Carmel / carrer de José Millán González. Barcelona (Barcelonès)*, Barcelona, 2009, (inèdit). *Explicacions procedents de diverses persones de l'Associació de Veïns del Carmel.*

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carretera del Carmel, carrer de José Millán González
Districte:
Horta - Guinardó
Nom singular:
Refugi núm. 374
Dates:
2 - 24 de novembre de 2009

Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
100/09

Motiu:
Urbanització i col·locació d'escales mecàniques
Promotor / Propietari:
Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària:
Arkeòlik, SL
Direcció tècnica:
Dídac Pàmies Gual i Jordi Petit Gil

02 MHB-A4* 29/11/10 12:00 Página 166

Carrer del Regomir, 7-9

Cronologia: Època romana, medieval, contemporània.
Paraules clau: Torre. Termes. Paviment. Mur. Claveguera.

El control arqueològic ha comportat el seguiment de sis cales de fonamentació que assolien una profunditat de tres metres i d'una setena cala d'aproximadament 30 cm de profunditat.

Fins el moment, les estructures localitzades s'inscriuen, a grans trets, en tres fases cronològiques. La primera fase, d'època romana, ve donada per la localització d'un total de quatre murs, a més de la fonamentació de la torre circular del costat est de la porta per a vianants d'accés a la ciutat, i d'un paviment *d'opus signinum* pertanyent a les termes romanes situades fora de la ciutat.

A la segona fase, d'època medieval, corresponen les restes d'un tram de mur, que confirmen l'ocupació de la finca en aquesta època, ja es podia interpretar en les parets actuals de l'edifici. Tanmateix, les seves dimensions no permeten desenvolupar una hipòtesis respecte a la seva funcionalitat. Quant a la tercera fase, d'època contemporània, s'han identificat dos trams de mur corresponents a la fonamentació de la finca actual, i també les restes de dues clavegueres.

Actualment, s'està duent a terme el control del sanejament i repicat de les parets situades al davant de la torre circular i damunt la muralla romana.

Núria Cabañas i Anguita i Esteve Nadal i Roma

Vista de detall d'un tram de mur d'època romana

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer del Regomir, 7-9
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
28 octubre - 11 novembre de 2009
16 - 27 novembre de 2009
Tipus:
Preventiva

Codi MUHBA:
109/09
Motiu:
Rehabilitació integral de la finca
Promotor / Propietari:
Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
Actium Patrimoni cultural, SL

Direcció tècnica:
Núria Cabañas i Anguita, Esteve Nadal i Roma
Equip:
Oficials: Francesc Carrer, Guillem Vera
Fotografia:
Núria Cabañas i Esteve Nadal

02 MHB-A4* 29/11/10 12:00 Página 167

Carrer de Ripoll, 25
Carrer dels Capellans, 10-16

Cronologia: Època moderna, segles XIX al XX.
Paraules clau: Mur. Pati. Jardí històric.

L'actuació arqueològica ha permès localitzar el coronament d'un total d'onze trams de mur que formarien part de l'entramat urbà de la zona en època moderna i que podrien tenir el seu origen en època medieval. Arran de la presència dels elements vegetals i ornamentals que formen part del jardí històric, els treballs duts a terme en el pati elevat han consistit en la realització de quatre sondejos. Atesa la profunditat assolida en la realització dels sondejos no s'han pogut localitzar les rases de fonamentació d'aquestes estructures. Una vegada finalitzada la documentació de les estructures s'ha procedit a la protecció d'aquestes, cobrint-les amb geotèxtil i reblint els sondejos realitzats fins a la cota de circulació actual del pati elevat.

La disposició dels murs permet suposar, a mode d'hipòtesi, l'existència d'un mínim de 7 àmbits. Les dades obtingudes en el procés d'excavació ens permeten establir un total de tres fases cronològiques. La primera cal situar-la amb anterioritat al segle XVII. A aquesta fase pertanyen la totalitat dels murs documentats en el procés d'excavació, que es correspondrien a les tres cases que s'esmenten en l'estudi històric. La segona fase cronològica se situa a mitjan segle XVII, moment en el qual es produeix l'enderroc dels diversos àmbits de la fase anterior i es configura el pati del pis principal.

Diverses estructures localitzades en la intervenció

Posteriorment (segles XIX – XX), es produirà un anivellament de la superfície del pati elevat i es procedirà a la construcció del sistema de desguàs i del sistema d'alimentació d'aigua de les fonts ornamentals que, juntament amb els parterres, conformaran el jardí històric que es conserva actualment.

Esteve Nadal i Roma

Bibliografia

Carme MIRÓ, «Balanç de l'activitat arqueològica a la ciutat (setembre 2003 – desembre 2004)», *Quaderns d'arqueologia i història de la ciutat de Barcelona*, època II, 1 (Barcelona, 2005), pàg. 133-149.
VECLUS SL, *Estudi històric-arquitectònic de la finca núm. 25 del carrer Ripoll de Barcelona*. Barcelona, (inèdit).
VECLUS SL, *Informe sobre les actuacions i resultats dels sondeigs arqueològics realitzats a la finca núm. 25 del carrer Ripoll de Barcelona (073/02)*, Barcelona, 2002.

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer de Ripoll, 25 / Carrer dels Capellans, 10-16
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
7 - 31 gener de 2009
24 febrer - 27 març de 2009
3 - 9 abril de 2009
Tipus: Preventiva

Codi MUHBA:
136/08
Motiu:
Sondejos informatius per tal d'avaluar les perspectives arqueològiques al jardí del pati interior de la finca
Promotor / Propietari:
Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària:
Actium Patrimoni cultural, SL
Direcció tècnica:
Esteve Nadal i Roma
Equip:
Auxiliars: David, Ambrogio, Mamadou
Oficials: Guillermo Vera
Aixecament planimètric i digitalització de plànols:
Josep Cruells
Dibuix dels materials arqueològics:
Esteve Nadal
Neteja, tractament i consolidació d'objectes arqueològics:
Francesc Carrer, Guillermo Vera
Fotografia:
Esteve Nadal

02 MHB-A4* 29/11/10 12:00 Página 168

Carrer d'en Robador, 35-37

Cronologia: Època romana, segles XV al XIX.
Paraules clau: Mur. Pou. Claveguera.

L'excavació arqueològica va permetre la localització d'estructures i estratigrafia de diferents etapes històriques i que pertanyen a habitatges que han ocupat aquest espai al llarg del temps. Les estructures més antigues corresponen a diversos murs de pedra lligada amb morter de calç força arrasats, un nivell d'ús associat i un pou, datades totes elles entre el final del segle XV i el segle XVI.

Segons l'estudi històric i arquitectònic portat a terme per l'empresa Veclus SL, les primeres notícies històriques de la finca es remunten a l'any 1726, moment en què l'església de Sant Jaume estableix una casa al mossèn Tomàs Peralegre. D'aquest període comprès entre els segles XVII i principi del segle XVIII localitzem diferents murs de carreus de pedra força quadrats, amb alternança de maó, lligats amb escàs morter de calç i argila que conserven, en alguns casos, una cara vista. També s'enquadrarien dins d'aquesta etapa un pou i un dipòsit de pedra rectangular.

Segons l'estudi ja mencionat, altres notícies documentals conegudes de la finca número 35 que daten de l'any 1830, parlen de l'existència de la finca des de l'any 1803, i de la primera meitat del segle XIX corresponen alguns elements identificats: la paret mitgera de les dues finques i altres fonamentacions, com també un pou negre i diverses clavegueres.

Cal afegir que en tot el solar trobem un estrat d'argiles sedimentàries en el qual es localitzen petits fragments de ceràmica d'època romana.

Sara Marín Hernando

Murs dels segles XVII - XVIII

Bibliografia

VECLUS SL, *Estudi històric i arquitectònic de la finca núm. 35 del carrer Robador de la ciutat de Barcelona i Estudi històric i arquitectònic de la finca núm. 37 del carrer Robador de la ciutat de Barcelona*. Barcelona, 2004, (inèdit).

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer d'en Robador, 35-37
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
19 gener – 31 març de 2009

Tipologia:
Preventiva
Codi MUHBA:
138/08
Motiu:
Enderroc de dos edificis

Promotor / Propietari:
Promou Medea, SL
Empresa adjudicatària:
TEA Difusió cultural, SL

Direcció tècnica:
Sara Marín Hernando
Fotografia:
Sara Marín

02 MHB-A4* 29/11/10 12:00 Página 169

Carrer Sant Domènec del Call, 1
Carrer del Call, 15

Cronologia: Romana, contemporània.
Paraules clau: Ceràmica romana. Mur. Fonamentacions.

La intervenció arqueològica es va realitzar en un edifici catalogat del 1890[1] i es va centrar en dues actuacions: una, destinada a documentar restes dintre d'una cala realitzada per l'obra sense control arqueològic; i una altra, en l'excavació d'un sondeig per tal de localitzar possibles restes i comprovar el grau d'afectació de la zona. Com a resultat de la intervenció, podem establir dues fases anteriors a la construcció de l'edifici actual. De la primera fase només s'ha pogut documentar un mur en una banda del sondeig, mentre que a la segona, s'han trobat dues fonamentacions que formaven angle recte (una d'elles es recolzava sobre el mur anterior) i que estaven relacionades amb un paviment degradat de rajola. També en el sondeig, s'ha pogut constatar diverses reformes associades a l'evolució de l'edifici del segle XIX, com és la sobreelevació del nivell de circulació fins a la cota actual.

La ceràmica recuperada no ha permès ubicar cronològicament les fases anteriors de l'edifici. D'altra banda, hi ha alguns fragments descontextualitzats de ceràmica romana.

Alba Tenza Ferrer

Sondeig amb tres fonamentacions

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer de Sant Domènec del Call, 1 / Carrer del Call, 15
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
13 - 22 maig de 2009
Tipologia:
Urgència

Codi MUHBA:
046/09
Motiu:
Excavació d'un fossat per instal·lar un ascensor
Promotor / Propietari:
Inmobiliaria Sol Mestre, SL

Empresa Adjudicatària:
Codex Arqueologia i Patrimoni, SCCL
Direcció tècnica:
Alba Tenza Ferrer

1. *Catàleg del Patrimoni Arquitectònic Històric-Artístic de la ciutat de Barcelona*, Categoria B, cap. II, núm. d'element 138, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1985.

02 MHB-A4* 29/11/10 12:00 Página 170

Plaça de Sant Felip Neri

Cronologia: Segle XIV, segle XVII.
Paraules clau: Mur. Paviments. Trama urbana. Camins privats.

Les tasques han estat limitades a un petit sondeig realitzat al costat d'una cala feta sense control arqueològic al peu de la font que ocupa el centre de la plaça. Aquestes obres van posar al descobert les restes d'un mur realitzat amb carreuons ben treballats amb una modulació força constant. El sondeig realitzat a l'espai intern que delimità el mur només va permetre arribar a nivells del final del segle XVI o començament del segle XVII.

En tot cas, l'estratigrafia conservada en secció relacionada amb la cara externa, malauradament arrasada sense supervisió, mostrava les habituals superposicions de diferents paviments de terra i anivellaments. Entre aquestes terres es va observar algun fragment de ceràmica baixmedieval. Així, tant per l'aparell constructiu com per les minses restes estratigràfiques, es pot relacionar aquesta estructura amb un mur de façana d'origen medieval.

Aquest mur suposa un petit vestigi de la trama urbana d'aquesta zona prèvia a la gran remodelació que entre finals del XVII i la primera meitat del XVIII provoca la construcció de l'església i el convent de Sant Felip Neri, que s'edifiquen al solar d'unes cases de la família Cabrera. L'alineació que dibuixa aquest mur es correspon amb la de l'actual carrer de Sant Felip Neri. Cal assenyalar que aquest carrer i el contigu de Montjuïc del Bisbe no semblen figurar ni en el fogatge de 1497 ni en el de 1516. Per tant es podria plantejar la seva funció com camins d'ús privat durant la baixa edat mitjana, fins la construcció de la plaça.

Mikel Soberón Rodríguez

El mur de façana i algunes de les estructures localitzades a l'interior

Bibliografia

Francesc Carreras Candi, *La ciutat de Barcelona*, Barcelona, Imprempta d'Henrich i Cª, 1916.
Adolf Florensa, *La plaza de San Felipe Neri. Ayer, hoy y mañana*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1958.
Josep Iglésies, *El fogatge de 1497. Estudi i transcripció*, Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana i Rafael Dalmau Editor, 1991.

Dades de la intervenció

Ubicació:
Plaça de Sant Felip Neri
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
14 - 21 abril 2009
Tipus:
Urgència
Codi MUHBA:
047/09

Motiu:
Obres de millora de la font ornamental
Promotor / Propietari:
Departament d'Abastament del Sector Cicle de l'Aigua. Àrea de Mediambient / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària:
CODEX Arqueologia i patrimoni, SCCL
Direcció tècnica:
Mikel Soberón Rodríguez
Aixecament planimètric i fotografia:
Mikel Soberón

02 MHB-A4* 29/11/10 12:00 Página 171

Plaça de Sant Josep Oriol, 9

Cronologia: Època moderna, contemporània.
Paraules clau: Mur de pedra. Rajols. Soterrani.

La intervenció arqueològica va consistir en la realització d'un fossat d'1,90 m de llargada i una amplada d'1,35 m, assolint una potència d'1,40 m, profunditat necessària per la realització del calaix. Durant l'excavació mecànica i manual es van poder documentar un mur de pedra i un paviment de rajols ceràmics molt afectats per les diferents reformes realitzades en època contemporània. Per la parcialitat de l'àrea excavada, només podem concretar que el paviment podria relacionar-se amb l'edifici formant part d'un antic soterrani, espai que quedaria colmatat posteriorment. L'estratigrafia documentada correspon a les diferents fases d'ocupació de l'espai en època moderna i contemporània, sense documentar materials que ens ajudin a concretar més la cronologia i funcionalitat de les estructures.

Isabel Pereira Hernàndez

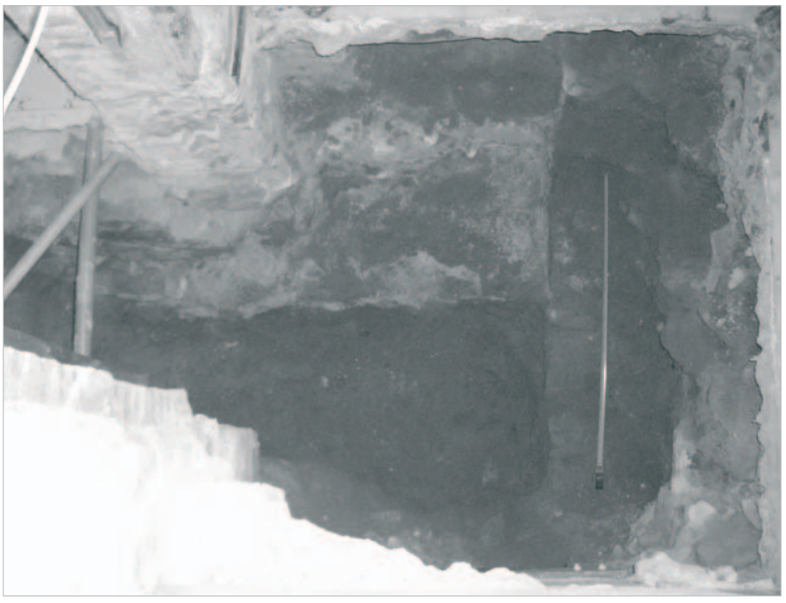

Vista zenital del tram de mur en pedra seca documentat.

Dades de la intervenció

Ubicació:
Plaça de Sant Josep Oriol, 9
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
6 - 17 abril de 2009
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
033/09

Motiu:
Realització d'un fossat d'ascensor
Promotor / Propietari:
Comunitat de propietaris
Empresa adjudicatària:
CODEX Arqueologia i patrimoni, SCCL
Direcció tècnica:
Isabel Pereira Hernández

Aixecament planimètric i fotografia:
Isabel Pereira
Digitalització de plànols:
Mario Granollers, Isabel Pereira

02 MHB-A4* 29/11/10 12:00 Página 172

Carrer de Sant Pere Més Alt, 76

Cronologia: Època moderna, segle XIX.
Paraules clau: Mur. Paviment. Fossa sèptica.

La intervenció arqueològica duta a terme va permetre documentar un mur pertanyent a una fase anterior a la construcció de l'edifici dintre del qual s'ubicava aquesta intervenció. D'aquest mur no se'n pot precisar ni les característiques ni la funcionalitat per causa de les reduïdes dimensions de la cala. Tot i així, es van recuperar alguns fragments de ceràmica vidrada i, per tant, es podria evidenciar una cronologia propera a l'època moderna. D'altra banda, també es van documentar un paviment i una fossa sèptica, relacionades amb l'edificació actual, que data del segle XIX.

Anna Martí i Ferragut

Fossa sèptica i mur

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer de Sant Pere Més Alt, 76
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
15 - 26 maig de 2009
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
056/09

Motiu:
Construcció del fossat d'un ascensor
Promotor / Propietari:
Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
CODEX Arqueologia i patrimoni SCCL

Direcció tènica:
Anna Martí i Ferragut
Fotografia:
Anna Martí

02 MHB-A4* 29/11/10 12:00 Página 173

Carrer del Sotstinent Navarro, 4-6

Cronologia: Època altimperial, període tardoromà, època altmedieval, època moderna.
Paraules clau: Muralla romana. Torres 21 i 22. Sitges. Pous.

Aquesta intervenció és la continuació d'una altra feta per l'empresa Fragments i dirigida per l'arqueòleg Pablo Martínez l'any 2007. Aquella intervenció va exhaurir l'estratigrafia arqueològica, a excepció d'algunes unitats estratigràfiques (UE) negatives (sitges i pous) que no van poder finalitzar-se per impediments de seguretat, però que en la intervenció actual s'han pogut completar. Es tracta fonamentalment d'elements d'època moderna, altmedieval i tardoromana. No obstant això, en un replantejament posterior es va veure que l'afectació de l'obra seria més àmplia que la prevista inicialment, uns 6 m^2 més en ambdós extrems (nord-oest i sud-est) de l'àrea afectada, entre les torres 21 i 22 de la fortificació tardoromana.

Fonaments de murs documentats

Dels nostres treballs destaquen la documentació de cinc estructures: tres sitges, un pou i una claveguera, que es mouen entre períodes romans i medievals. Arran d'aquesta excavació es pot ratificar la datació en època altimperial de la fonamentació d'un mur d'1,22 m de llarg i 0,56 m d'ample ubicat a l'extrem sud-est, amb la qual cosa l'ocupació de l'exterior del recinte fortificat de Barcino, ja des dels primers moments d'existència de la colònia, és prou versemblant.

José Manuel Espejo Blanco

Bibliografia

P. Martínez Rodríguez, *Informe d'intervenció arqueològica al carrer Sotstinent Navarro, 4-6 (Barcelona, el Barcelonès)*, 2008, (inèdit).

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer del Sotstinent Navarro, 4-6
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
7 setembre – 2 octubre de 2009
Tipus:
Preventiva

Codi MUHBA:
093/09
Motiu:
Construcció d'una estació transformadora
Promotor / Propietari:
FECSA-ENDESA / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària:
Àtics SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric
Direcció tècnica:
José Manuel Espejo Blanco
Aixecament planimètric i fotografia:
José Manuel Espejo
Digitalització de plànols:
J. Ignacio Jiménez

02 MHB-A4* 29/11/10 12:00 Página 174

Carrer de Valdonzella, 8-24

Cronologia: Segles XIX al XX.
Paraules clau: Murs. Desamortització.

La cala duta a terme, d'1,30 x 0,85 m, en què s'assolí una fondària màxima d'1,89 m, va permetre documentar un llenç de mur amb parament a base de maons i pedres lligades amb morter de calç, que s'estenia cap ambdues bandes de la rasa tot seguint la línia del carrer actual. Es va poder localitzar la seva base, a uns 0,90 m de la cota de circulació actual del carrer.

El llenç de mur podria pertànyer a dues estructures distintes ateses les diferències en el seu parament, ja que la banda més septentrional estava formada per grans blocs de pedra lligats amb morter de calç i menor presència de maons.

Les reduïdes dimensions de l'àrea excavada i l'absència de restes materials in situ no van permetre definir amb precisió la cronologia i funcionalitat de les restes documentades, tot i que sí que es podrien vincular amb les localitzades en una intervenció feta tres anys enrere. L'excavació, dirigida per l'arqueòleg Víctor Giner, va permetre documentar part de la trama urbana de la zona en època contemporània.

Segons aquesta referència, estaríem davant de murs de fonamentació d'un o dos espais de la ciutat després de la desamortització dels convents pròxims, entre els segles XIX i XX.

Óscar de Castro López

Bibliografia

Víctor Giner Puga, *Memòria dels sondejos informatius realitzats a la finca núm. 14-28 del carrer de Valldonzella, Pge. St. Bernat 8b – Jardins Torres i Clavé – de Barcelona*, 2006, (inèdita).

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer de Valdonzella, 8-24
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
8 - 14 octubre de 2009
Tipus:
Preventiva
Codi MUHBA:
105/09

Motiu:
Instal·lació d'un clavegueró
Promotor / Propietari:
Fundació Blanquerna / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
Actium Patrimoni cultural, SL
Direcció tècnica:
Óscar de Castro López

Fotografia:
Óscar de Castro

Vista general de la intervenció. En primer terme, el mur altimperial ubicat a l'exterior de la ciutat

02 MHB-A4* 29/11/10 12:00 Página 175

02 MHB-A4* 29/11/10 12:00 Página 176

02 MHB-A4* 29/11/10 12:00 Página 177

Intervencions sense afectació del patrimoni

02 MHB-A4* 29/11/10 12:00 Página 178

CARRER DE L'ABAT SAFONT, 5-11
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 026/09
Motiu de l'obra: Canalització electricitat
Promotor / Propietari: FECSA-ENDESA / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Àtics, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric (Direcció: Albert Velasco Artigues)

CARRER DELS ÀNGELS, 1B
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 082/09
Motiu de l'obra: Rasa fibra òptica
Promotor / Propietari: IMI / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: CODEX, Arqueologia i patrimoni, SCCL (Direcció: Alba Tenza Ferrer)

CARRER DELS ARCS, 2-4
PLAÇA NOVA, 5
CARRER DELS CAPELLANS, 1-5
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 124/09
Motiu de l'obra: Rasa electricitat
Promotor / Propietari: FECSA-ENDESA / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Àtics, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric (Direcció: Cristina Sayos Trapote)

CARRER DE L' ARGENTERIA, 41
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 068/09
Motiu de l'obra: Clavegueró
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Àtics, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric (Direcció: Carles Navarro Barberán)

PLAÇA DEL LES BASSES DE LA PEIRA
Districte: Nou Barris
Codi MUHBA : 020/09
Motiu de l'obra: Instal·lació de cinc minipunts verds
Promotor / Propietari: Clavegueram de Barcelona SA / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Arqueociència, Serveis culturals, SCSL (Direcció: Marc Piera Teixidó - Oriol Achón Casas)

PASSEIG DEL BORN, 27-29
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 122/09
Motiu de l'obra: Rasa electricitat
Promotor / Propietari: Joan Albert Fernandez Bello / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Fragments (Direcció: Noemí Nebot Pich)

CARRER DE LA CANUDA, 45-47
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 029/09
Motiu de l'obra: Rasa Aigües
Promotor / Propietari: Aigües de Barcelona / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Actium, Patrimoni Cultural SL (Direcció: Estíbaliz Monguiló Cortés)

CARRER DELS CAPELLANS, 5
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 075/09
Motiu de l'obra: Clavegueró
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: (Direcció: Javier González Muñoz)

CARRER DELS CARDERS, 33-37
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 099/09
Motiu de l'obra: Clavegueró
Promotor / Propietari: Foment Ciutat Vella / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Arqueociència, Serveis culturals, SCSL (Direcció: Júlia Miquel López)

CARRER DEL CARME, 84-84B, 73-79
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA : 007/09
Motiu de l'obra: Rasa electricitat
Promotor / Propietari: FECSA-ENDESA / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Àtics, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric (Direcció: Meritxell Nasarre Solans)

02 MHB-A4* 29/11/10 12:00 Página 179

CARRER DE LA CIUTAT, 3-13
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA : 006/09
Motiu de l'obra: Rasa electricitat
Promotor / Propietari: FECSA-ENDESA / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Àtics, Sl. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric (Direcció: Albert Velasco Artigues)

CARRER DE LA CIUTAT, 9
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 052/09
Motiu de l'obra: Reforma edifici
Promotor / Propietari: Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Actium, Patrimoni Cultural SL (Direcció: Josep Cruells i Castellet)

CARRER DELS CÒDOLS, 6-8
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 110/09
Motiu de l'obra: Clavegueró
Promotor / Propietari: Iniciativa per Catalunya-Els Verds / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Actium, Patrimoni Cultural SL (Direcció: Óscar de Castro López)

CARRER DEL COMANDANT BENÍTEZ
TRAVESSERA DE LES CORTS
Districte: Les Corts
Codi MUHBA: 018/09
Motiu de l'obra: Instal·lació 5 minipunts verds
Promotor / Propietari: Clavegueram de Barcelona S.A / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Arqueociència, Serveis culturals, SCSL (Direcció: Oriol Achón Casas)

CARRER DEL COMERÇ, 21
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 024/09
Motiu de l'obra: Construcció d'un fossat d'ascensor
Promotor / Propietari: Comunitat de propietaris
Tipologia d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Tea, Difusió Cultural, SL (Direcció: Víctor Giner Puga)

CARRER COMERCIAL, 5-11
PASSATGE MERCANTIL, 1-3
PASSEIG DE PICASSO, 26-30
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 041/09
Motiu de l'obra: Rasa electricitat
Promotor / Propietari: FECSA-ENDESA / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Àtics, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric (Direcció: Meritxell Nasarre Solans)

CARRER DE CÒRSEGA, 691B-695
PASSATGE DE CATALUNYA, 1-9
Districte: Sant Martí
Codi MUHBA: 127/09
Motiu de l'obra: Rasa clavegueram
Promotor / Propietari: Clavegueram de Barcelona SA / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Actium, Patrimoni Cultural SL (Direcció: Rony José Castillo Gómez)

CARRER D'ESPALTER, 4
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 102/09
Motiu de l'obra: Instal·lació d'un clavegueró
Promotor / Propietari: Comunitat de propietaris
Tipologia d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Àtics, SL. Gestió i difusió del Patrimoni arqueològic i històric (Direcció: Laura Arias del Real)

AVINGUDA DE L'ESTATUT DE CATALUNYA, 1-9
CARRER DE MARCEL·LÍ, 12-20
Districte: Horta - Guinardó
Codi MUHBA: 016/09
Motiu de l'obra: Construcció d'edificis de nova planta
Promotor / Propietari: Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona SA / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: CODEX, Arqueologia i patrimoni, SCCL (Direcció: Jordi Ardiaca Rodríguez)

02 MHB-A4* 29/11/10 12:00 Página 180

CARRER DE FERLANDINA, 43
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 045/09
Motiu de l'obra: Clavegueró
Promotor / Propietari: Comunitat de propietaris/ Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: CODEX, Arqueologia i patrimoni, SCCL (Direcció: Conxita Ferrer Álvarez)

CARRER DE FULTON, 2-24
BAIXADA DE LA COMBINACIÓ, 2-6
PLAÇA D'EIVISSA, 14-22
CARRER D'HORTA, 40-54
PASSEIG DE MARAGALL, 410-412
CARRER DEL TAJO
Districte: Horta - Guinardó
Codi MUHBA: 012/09
Motiu de l'obra: Construcció col·lector
Promotor / Propietari: Clavegueram de Barcelona SA / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Àtics, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric (Direcció: Sabina Callejà Ballbé - Laura Arias del Real)

CARRER D'HÈRCULES, 3
CARRER D'ARLET, 5
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 074/09
Motiu de l'obra: Construcció fossat ascensor
Promotor / Propietari: Hotel Suizo S.L .
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Chroma, SL (Direcció: Bertha Durà López)

CARRER DE L'HOSPITAL, 26-30
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 025/09
Motiu de l'obra: Clavegueró
Promotor / Propietari: Comunitat de propietaris/ Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Àtics, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric (Direcció: Roger Pahisa Farrés)

CARRER DE L'HOSPITAL, 95
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 066/09
Motiu de l'obra: Clavegueró
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Àtics, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric (Direcció: Begoña Hermida Pérez)

CARRER DE LA LLUNA, 4
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 036/09
Motiu de l'obra: Construcció ascensor
Promotor / Propietari: Comunitat de Propietaris
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: TEA, Difusió cultural, SL (Direcció: Sara Marín Hernando)

PASSEIG DEL MIGDIA, 199-205, 206-208
CARRER DELS TARONGERS, 15-17, 18
CARRETERA DE MONTJUÏC, 41-51
PLAÇA DE LA SARDANA, 1
Districte: Sants – Montjuïc
Codi MUHBA: 009/09
Motiu de l'obra: Reurbanització
Promotor / Propietari: B:SM / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: CODEX, Arqueologia i patrimoni, SCCL (Direcció: Daniel Alcubierre Gómez)

CARRETERA DE MONTJUÏC
PLAÇA DE LA SARDANA
JARDINS DEL MIRADOR
Districte: Sants - Montjuïc
Nom singular: Montjuïc
Codi MUHBA: 101/09
Motiu de l'obra: Rasa d'Aigües de Barcelona
Promotor / Propietari: Aigües de Barcelona / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: CODEX, Arqueologia i patrimoni, SCCL (Direcció: Daniel Alcubierre Gómez)

02 MHB-A4* 29/11/10 12:00 Página 181

CARRER DELS MOTORS
PASSEIG DE LA ZONA FRANCA
CARRER DE LA MARE DE DÉU DEL PORT
CARRER DELS FERROCARRILS CATALANS
CARRER DEL FOC
PASSEIG OLÍMPIC
CARRER DEL DOCTOR FONT I QUER
Districte: Sants - Montjuïc
Codi MUHBA: 017/09
Motiu de l'obra: Xarxa local d'arribada d'aigua regenerada
Promotor / Propietari: Clavegueram de Barcelona SA / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Arqueociència, Serveis culturals, SCSL (Direcció: Xavier Geis i Elías)

CARRER NOU DE LA RAMBLA, 45-63
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 088/09
Motiu de l'obra: Rasa Fibra òptica
Promotor / Propietari: Corning Cable Systems / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: CODEX, Arqueologia i patrimoni, SCCL (Direcció: Daniel Alcubierre Gómez)

PASSATGE DEL PATRIARCA, 2-10
CARRER D'ESPOLSA-SACS, 1-3
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 008/09
Motiu de l'obra: Rasa aigües
Promotor / Propietari: Aigües de Barcelona / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Actium, Patrimoni Cultural SL (Direcció: Estíbaliz Monguiló Cortés)

AVINGUDA DEL PARAL·LEL, 54-58
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 089/09
Motiu de l'obra: Pericó
Promotor / Propietari: EACOM / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: CODEX, Arqueologia i patrimoni, SCCL (Direcció: Daniel Vázquez Álvarez)

CARRER DE PELAI, 44-56
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 065/09
Motiu de l'obra: Rasa electricitat
Promotor / Propietari: FECSA-ENDESA / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Àtics, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric (Direcció: Cristina Sayos Trapote)

CARRER DE LA PORTAFERRISSA, 10
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 042/08
Motiu de l'obra: Rebaix de terres
Promotor / Propietari: GURB-EUROPA, SLU
Tipud d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: CODEX, Arqueologia i patrimoni, SCCL (Direcció: Daniel Alcubierre Gómez - Jordi Ardiaca Rodríguez)

CARRER DEL PORTAL DE SANTA MADRONA, 3
RAMBLA
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 090/09
Motiu de l'obra: Pericó
Promotor / Propietari: EACOM / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: CODEX, Arqueologia i patrimoni, SCCL (Direcció: Francesc Antequera Devesa)

RAMBLA, 9
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 091/09
Motiu de l'obra: Pericó
Promotor / Propietari: EACOM / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: CODEX, Arqueologia i patrimoni, SCCL (Direcció: Daniel Alcubierre Gómez)

PLAÇA REIAL, 10-13
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 061/09
Motiu de l'obra: Rasa electricitat
Promotor / Propietari: FECSA-ENDESA / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Àtics, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric (Direcció: Albert Velasco Artigues)

02 MHB-A4* 29/11/10 12:00 Página 182

CARRER DE LA REINA CRISTINA, 2
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 111/09
Motiu de l'obra: Clavegueró
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Chroma, SL (Direcció: Bertha Durà López)

CARRER DE LA RIERA ALTA, 16-64
RONDA SANT ANTONI, 32-34
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 077/09
Motiu de l'obra: Rasa electricitat
Promotor / Propietari: FECSA-ENDESA / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Àtics, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric (Direcció: Cristina Sayos Trapote)

CARRER DE ROCAFORT
CARRER DE CÒRSEGA
Districte: Eixample
Codi MUHBA: 019/09
Motiu de l'obra: Instal·lació cinc mini punts verds
Promotor / Propietari: Clavegueram de Barcelona SA / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Arqueociència, Serveis culturals, SCSL (Direcció: Javier González Muñoz)

RONDA DE SANT PAU, 4-14
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 104/09
Motiu de l'obra: Rasa IMI
Promotor / Propietari: Corning Cable Systems / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: CODEX, Arqueologia i patrimoni, SCCL (Direcció: Pere Lluís Artigues Conesa)

CARRER DE SANT PERE MÉS BAIX, 15
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 064/09
Motiu de l'obra: Substitució clavegueram i paviment
Promotor / Propietari: PONS RIERA, CARMEN Y CIA, CB
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Chroma, SL (Direcció: Bertha Durà López)

CARRER DE SANT PERE MÉS BAIX, 56-66
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 042/09
Motiu de l'obra: Rasa electricitat
Promotor / Propietari: FECSA-ENDESA / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Àtics, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric (Direcció: Roger Pahisa Farrés)

CARRER DE SANT PERE MITJÀ, 4-12, 81-83
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 051/09
Motiu de l'obra: Rasa electricitat
Promotor / Propietari: FECSA-ENDESA / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Àtics, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric (Direcció: Laura Arias del Real)

CARRER DE SANT PERE MITJÀ, 81-87
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 096/09
Motiu de l'obra: Clavegueró
Promotor / Propietari: Regesa / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: ArqueoCat, SL (Direcció: Javier González Muñoz)

PASSEIG DE SANTA MADRONA, 7-17
Districte: Sants - Montjuïc
Codi MUHBA: 094/09
Motiu de l'obra: Canalització en rasa - IMI
Promotor / Propietari: IMI / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: CODEX, Arqueologia i patrimoni, SCCL (Direcció: Daniel Alcubierre Gómez)

02 MHB-A4* 29/11/10 12:00 Página 183

CARRER DEL SOTSTINENT NAVARRO, 1-9
CARRER DEL BISBE CAÇADOR, 1-3B
CARRER DEL LLEDÓ, 1-3
CARRER DE LA DAGUERIA, 4
CARRER D'HÈRCULES, 1-2
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 107/09
Motiu de l'obra: Rasa electricitat
Promotor / Propietari: FECSA-ENDESA / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Àtics, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric (Direcció: Cristina Sayos Trapote)

CARRER DELS TALLERS, 81
RONDA DE SANT ANTONI, 106
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 044/09
Motiu de l'obra: Instal·lació d'un ascensor
Promotor / Propietari: Inversión y Gestión de Patrimonio en Europa S.A.
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: CODEX, Arqueologia i patrimoni, SCCL (Direcció: Francesc Antequera Devesa)

CARRER DE LA TAPINERIA, 25-27
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 120/09
Motiu de l'obra: Rasa fibra òptica
Promotor / Propietari: IMI / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: CODEX, Arqueologia i patrimoni, SCCL (Direcció: Isabel Pereira Hernández)

AVINGUDA DEL TIBIDABO, 8-18
Districte: Sarrià - Sant Gervasi
Codi MUHBA: 003/09
Motiu de l'obra: Rasa telefonia
Promotor / Propietari: Telefónica / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: TEA, Difusió cultural SL (Direcció: David Torres Rodríguez)

CARRER D'EN TRIPÓ,
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 071/09
Motiu de l'obra: Arranjament carrer
Promotor / Propietari: Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: CODEX, Arqueologia i patrimoni, SCCL (Direcció: Anna Martí Ferragut)

CARRER DE LA VERGE, 8
Districte: Ciutat Vella
Codi MUHBA: 023/09
Motiu de l'obra: Construcció ascensor
Promotor / Propietari: Trading Inmobiliario S.L .
Tipus d'intervenció: Control. Excavació
Adjudicació: Chroma, SL (Direcció: Bertha Durà López)

02,5 MHB-A4* 29/11/10 12:21 Página 184

02,5 MHB-A4* 29/11/10 12:21 Página 185

Balanç dels treballs de conservació-restauració durant l'any 2009

02,5 MHB-A4* 29/11/10 12:21 Página 186

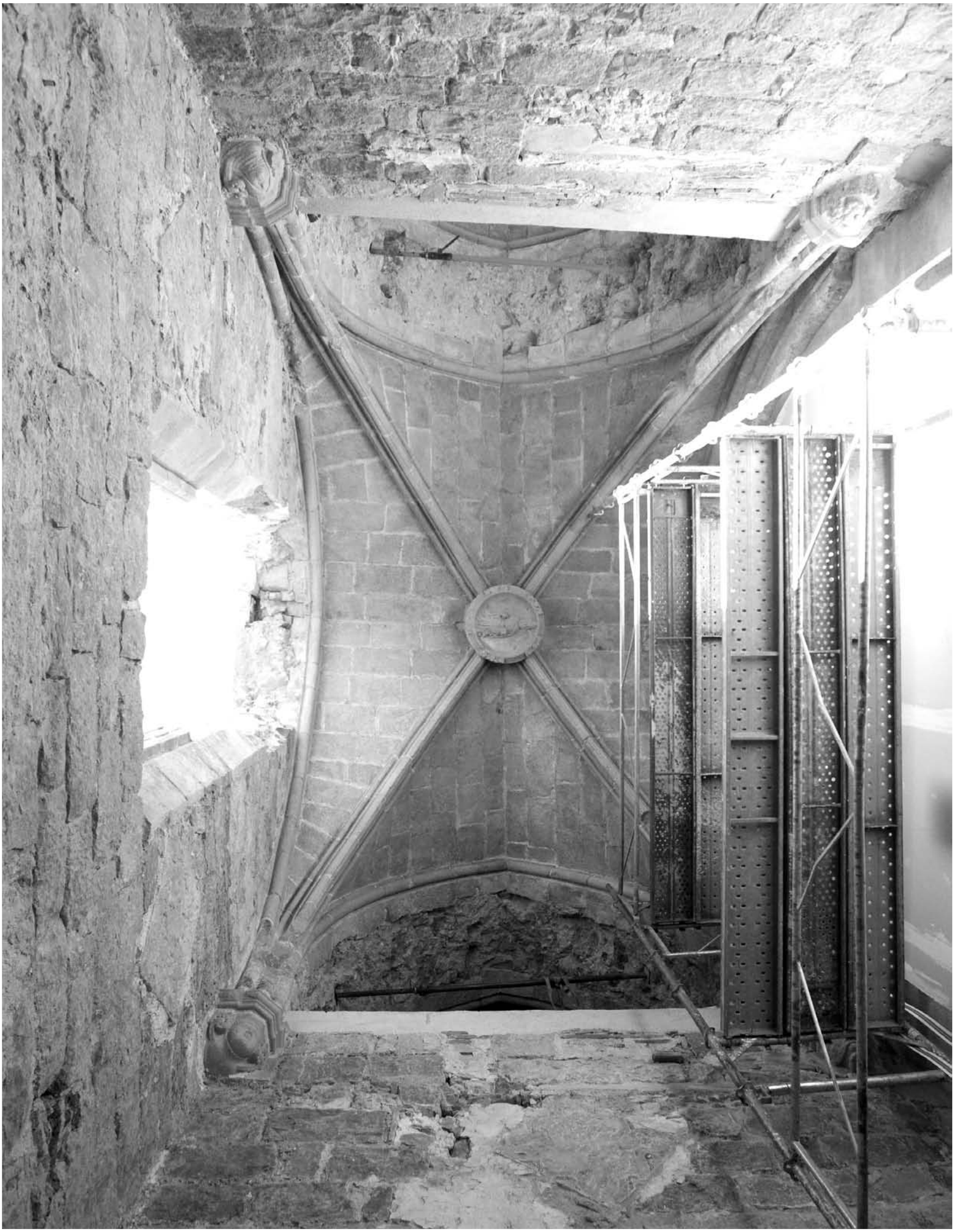

02,5 MHB-A4* 29/11/10 12:21 Página 187

Balanç dels treballs de conservació-restauració durant l'any 2009

Amb l'Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de 2009 encetem, des de l'àrea d'intervencions en el patrimoni, un nou mitjà de comunicació de format i concepte molt diferent al que sovint hem emprat en la difusió de treballs relacionats amb la conservació-restauració de patrimoni.[1] Però, necessàriament, l'Anuari havia de recollir l'activitat que el Servei d'Arqueologia porta a terme en relació amb la preservació, conservació i posada en valor del patrimoni arqueològic de la ciutat. Els treballs que es fan responen al que estableix el Decret 78/2002, de 5 de març, del Reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic (DOGC núm. 3594 – 13/03/2002) sobre el tractament que hauran de rebre els elements recuperats en el decurs d'una intervenció arqueològica. Com a norma general, els treballs es limiten a la neteja i estabilització dels objectes fràgils o d'aquells que puguin menester un tractament diferenciat per les característiques que el seu estat de conservació presenta, amb l'objectiu de la seva identificació i preservació futures.

El format i contingut de les "nostres" cròniques està inspirat en la línia adoptada per les notícies que corresponen a l'activitat de l'arqueologia, conscients que el públic al qual ens adrecem té més interès a conèixer què fem i, no tant, com ho fem. Hem intentat cenyir-nos a explicar alguns aspectes dels materials tractats que ens han semblat interessants de destacar com ara característiques singulars de la seva naturalesa, del procés de fabricació, de la significació de la troballa o també sobre els criteris de conservació-restauració, d'alguns processos d'intervenció nous o bé, senzillament, fer una relació dels objectes tractats i recuperats.

L'activitat que es desenvolupa des de les diverses vessants que considera la conservació-restauració del patrimoni arqueològic, es pot agrupar en:

- **conservació preventiva**, que inclou aquelles accions encaminades a la protecció del patrimoni i que actuen en l'entorn, d'una manera indirecta sobre els béns a preservar. En aquest àmbit incloem accions que es porten a terme immediatament després de la seva troballa, com són el condicionament del material recuperat en el decurs de les excavacions mitjançant la identificació i separació d'objectes segons la naturalesa del seu material, fabricació d'embalatges i transport adequat, entre d'altres. També corresponen a aquest tipus d'actuacions les tasques relacionades amb el manteniment en el jaciment dels elements localitzats, l'extracció dels quals, per múltiples raons, pot ser convenient retardar. La preventiva de jaciment pot consistir a crear un entorn apropiat per aïllar el material del sol o la pols, per exemple, o bé aportant humitat continuadament segons les necessitats. La protecció d'estructures immobles en general, en els casos que hagin de conviure amb operacions de rehabilitació arquitectònica o bé que es preservin, in situ, en operacions de soterrament, són considerades també tasques de conservació preventiva.

Aspecte d'una volta de les capelles de l'església de l'Antic Convent de Sant Agustí, durant les obres de restauració (Foment de Ciutat Vella)

1. En aquest sentit, hem assistit aquest any al *Colloque International: Conservation, restauration du verre. Actualité et problématiques muséales,* fet a Trélon (França) el 22 i 23 d'octubre. Els treballs presentats són: "Atlas des pathologies de matériaux" (M. Pugès; L. Fernández; M. Molinas; M. J. Alcayde); "Nettoyage du verre; la composition du substrat et des produits d'altération" (M. Pugès; L. Fernández; M. Molinas; D. Gimeno; M. Iglesias); "La couleur du verre: proposition de mesurage d'un matériel transparent". (H. Abril, M. Millán; M. Pugès; L. Fernández; M. Molinas).

02,5 MHB-A4* 29/11/10 12:21 Página 188

· **conservació curativa**, ja sigui en patrimoni construït o en objectes mobles recuperats en el decurs de les intervencions arqueològiques. Es tracta bàsicament d'intervencions directes o curatives, tradicionalment anomenades de restauració, que com el seu nom indica actuen damunt la peça amb l'objectiu de minimitzar i aturar, en general, processos de deteriorament. Solen consistir en operacions de neteja, tractaments d'estabilització i consolidació.

Tota l'activitat de conservació-restauració es porta a terme a cavall entre el jaciment i el laboratori de conservació, i forma part integrant de l'activitat arqueològica mateixa. Tot i així, alguns projectes es desenvolupen en col·laboració amb altres àrees de l'Ajuntament formant part d'obres de rehabilitació en les quals la intervenció de conservació es transforma en projecte independent respecte de l'arqueologia o, com en moltes ocasions, posterior a aquesta, després de la troballa i incorporació d'elements significatius pel patrimoni municipal o nacional, dins la ciutat construïda. Per tal d'organitzar la descripció dels treballs duts a terme, hem dividit l'activitat segons si es tracta d'intervencions fetes in situ o bé al laboratori.

Treballs in situ

La localització d'alguns elements arqueològics pot motivar la presència de tècnics restauradors en el jaciment. Una de les tasques que habitualment es realitzen des de l'àrea d'intervencions en el patrimoni consisteix a fer la valoració sobre l'estat de conservació dels materials mobles i immobles recuperats, amb l'objectiu de prendre les mesures oportunes per a la seva preservació. Des de recomanacions sobre l'embalatge dels objectes per a ser traslladats a magatzem, fins al disseny de sistemes de condicionament d'estructures, el panorama d'actuacions pot ser molt ampli. Durant el 2009, s'ha realitzat el seguiment rutinari de les intervencions per fer algunes revisions periòdiques dels materials extrets i del seu embalatge, preveure'n el condicionament durant l'excavació, programar el trasllat a magatzem o iniciar tràmits per al tractament dels materials delicats en laboratori. Destaquem, per la seva singularitat, la troballa d'un pou romà al passeig de la Zona Franca, 184-188 (Metro Foneria), fet amb posts i taulons de fusta a la part del fons, que va motivar idear un sistema d'extracció adaptat a les circumstàncies i l'estat del material, aprofitant els assajos pel laboratori del Servei d'Arqueologia, fets amb àcid poliacrílic per mantenir la fusta humida i dels quals en destaquem els bons resultats.

A partir dels projectes arqueològics de "consolidació, restauració i adequació", s'han portat a terme diverses intervencions que tenen com a objectiu recuperar elements del patrimoni de la ciutat que han estat descoberts durant una excavació arqueològica, com és el cas del tractament de neteja, consolidació i adequació expositiva del *rudus* del paviment d'una via romana proper al Portal de l'Àngel, comentat en l'Anuari anterior, les obres de restauració del qual queden explicades en l'actual. És important remarcar que, si bé els treballs de conservació són gestionats des de la nostra àrea, el manteniment posterior de restes arqueològiques situades en propietats privades, com són aquestes, corre necessàriament a càrrec de la propietat, la qual ha de vetllar pel correcte funcionament de la instal·lació. En un altre ordre de coses, el tractament d'una inscripció romana situada en un mur de la finca de la Baixada de Sant Miquel número 5, ha estat objecte de restauració amb motiu de les obres de rehabilitació de l'edifici. També hem participat en obres realitzades en edificis catalogats, com ara el pany de la muralla del que fou el Palau de Bellesguard, fet en col·laboració amb l'Àrea d'Urbanisme de l'Ajuntament. Els treballs de rehabilitació arquitectònica portats a terme a l'única nau conservada de l'església gòtica del que fou el Convent de Sant Agustí (segle XIV), fets en col·laboració amb Foment de Ciutat Vella, constitueixen una fase més del conjunt dels treballs de recuperació de l'Ajuntament des de fa més de vint anys, amb l'ànim de recuperar un edifici emblemàtic per a la ciutat.

2. El material ingressat correspon a les intervencions arqueològiques de: 070/09, Sant Pere més Baix, 55; 049/09 Pl. Acadèmia,3; 035/09 C/ Antic del Guinardó, 1-15; 063/09 C/ Comte Borrell, 305; 060/09 Pl. del Pi, 2; 078/09 C/ Flassaders, 24-28 (Museu Picasso); 059/09 C/ Ripoll, 25; 093/09 Sotstinent Navarro, 4-6; 032/09 Pl. St. Jaume, 1; Font de St. Miquel, 1-3; 005/09 Passeig de la Zona Franca; 045/07 C/ Hospital, 140-142; C/ Carme, 101; 002/09 Passeig Picasso, 24b-30; 110/07 Pl. les Naves; 048/09 Pg. Maragall, 388-389 (Can Fargas); 137/08 Av. Vilanova, 3-11, C/ Roger de Flor, 39-43 (Metro L1-Arc de Triomf); 035/06 C/ Horta 46, C/ Vent 1 (Can Mariner); 036/07 Portal de l'Àngel, 9; 051/07 Santa Maria del Mar; 061/07 Santa Maria del Pi; 137/07 Santa Maria del Pi; 138/08 C/ Robadors 35-37; 009/01 Pl. de la Vila de Madrid; 043/08 C/ Rull 10-14.

02,5 MHB-A4* 29/11/10 12:21 Página 189

Treballs a laboratori

Hem de fer notar que els treballs que es detallen moltes vegades no tenen correspondència amb les intervencions arqueològiques desenvolupades durant l'any de l'Anuari, en aquest cas el 2009. Això es deu al fet que els tractaments de laboratori es porten sovint a terme quan ha finalitzat la intervenció al jaciment, en paral·lel als treballs de classificació i neteja de material, formant part del conjunt dels treballs mateixos que es fan durant el procés de confecció de la memòria de la intervenció. Caldrà diferenciar, doncs:

1. El material ingressat al dipòsit de les instal·lacions del Servei d'Arqueologia que rebrà les condicions preventives apropiades per la seva conservació -bàsicament control climàtic i lumínic, inspeccions periòdiques i/o petites intervencions de primers auxilis. Aquests ingressos es fan mentre dura la intervenció o just finalitzada. Així, durant l'any 2009 s'ha ingressat material fràgil d'un total de 24 intervencions,[2] corresponent a peces de materials diversos: pedra, metall, ceràmica, pintura mural, vidre, fusta i cuir, entre d'altres, i caldrà anar controlant i gestionant els tràmits necessaris per al seu tractament de neteja i estabilització.

2. El material que rebrà tractament de conservació-restauració, un cop iniciat el procés d'estudi i memòria arqueològica, finalitzada la intervenció al jaciment i sempre en el període màxim dels dos anys que la llei estableix.

Els processos de conservació-restauració que són necessaris per als objectes arqueològics es determinen segons el seu estat de conservació. Corren a càrrec de la promoció de l'obra i els fa personal extern, sota els criteris establerts pel tècnic del Servei d'Arqueologia, com també de la seva supervisió, d'acord amb la direcció de l'excavació. En cas de necessitar col·laboracions tecnicocientífiques, l'empresa promotora de l'obra n'assumirà també les despeses, prèvia justificació. Durant l'any 2009[3] han rebut tractaments de conservació curativa un total de 770 peces arqueològiques.[4] El tipus de material i el nombre de peces es distribueixen en 698 peces de metall (bronze, ferro, billó, plata i plom); 40 peces d'os; 72 conjunts de fragments de vidre, a més de 7 peces de vidre restaurades; 9 peces de ceràmica, 7 de material orgànic (fusta, cuir i pèl d'animal) i 9 de pedra (1 de marbre). Altres materials tractats són nacre, atzabeja, polímers (baquelita) i granes vegetals. Algunes d'aquestes peces es recullen i comenten en l'apartat de l'Anuari corresponent als treballs duts a terme al laboratori.

Tots els objectes tractats són documentats fotogràficament abans i després del tractament sistemàticament, a part de fotos o dibuixos de procés, si escau. Els tractaments s'enregistren en una base de dades, en fitxes dissenyades segons la naturalesa del material. Les fitxes s'incorporen, en annex adjunt, a les memòries d'intervenció. Les bases de dades són obertes i consultables a l'espera d'incorporar-les al web del Servei, en un futur proper.

A part de les intervencions de conservació-restauració, pròpiament dites, hem recollit també algunes de les activitats relacionades amb estudis o processos que es porten a terme per tal d'identificar un material o determinar-ne l'estat de conservació. Aquest és el cas d'una peça de grans dimensions de roca volcànica, trobada al carrer Avinyó, estudiada i identificada gràcies a la col·laboració amb la Universitat de Barcelona. En el segon cas, es tracta de recollir dades per fer front a la problemàtica que presenta el material procedent de diferents refugis de la Guerra Civil espanyola, tant pel que fa al seu estat de conservació com de la possibilitat de trobar un sistema eficaç de tractament que faciliti la incorporació de patrimoni contemporani en la col·lecció del MUHBA. Aquests estudis, en fase inicial, són possibles gràcies a la

3. Durant aquest període s'ha tractat un conjunt importantíssim (tant per volum com per diversitat i singularitat) de material procedent de la intervenció de l'antiga estació de rodalies (096/06). Atès que la data de finalització dels treballs de conservació correspon al 2010, la seva ressenya es farà en el proper anuari.

4. No s'inclouen els fragments de vidre netejats que són, aproximadament uns 1.500. Alguns fragments han pogut ser remuntats i aporten peces que, encara que incompletes, són de perfil sencer.

02,5 MHB-A4* 29/11/10 12:21 Página 190

col·laboració amb l'Institut Químic de Sarrià. A aquestes col·laboracions s'hi ha de sumar la que regularment s'estableix amb l'Escola Superior de Conservació i Restauració de Béns Culturals de Catalunya, amb qui s'estableixen convenis anuals mitjançant els quals s'acullen estudiants en pràctiques en el període d'estiu, o bé per a la restauració puntual de material arqueològic. Des d'aquestes línies volem agrair molt especialment l'entusiasme i la bona acollida que sempre mostren davant les nostres sol·licituds i, sobretot, les seves respostes sempre útils i generoses. Serveixi també aquest Anuari per compartir-les.

Montserrat Pugès
mpuges@bcn.cat

Mènsula localitzada durant els treballs de restauració a l'església de l'Antic Convent de Sant Agustí (Foment de Ciutat Vella)

02,5 MHB-A4* 29/11/10 12:21 Página 191

03 MHB* in situ-A4 29/11/10 12:26 Página 192

03 MHB* in situ-A4 29/11/10 12:26 Página 193

Treballs in situ

03 MHB* in situ-A4 29/11/10 12:26 Página 194

Bellesguard, 19x

La restauració del tram de muralla i torre medieval s'engloba dins un projecte que inclou la intervenció arqueològica i obres d'adequació i consolidació del terreny on s'ubica. Les obres tenen com a objectiu reforçar l'estructura del mur i de la torre, mitjançant la construcció d'un recalçament de formigó; tanmateix es preveia la realització de pilotis a la part posterior de la muralla per tal de contenir les terres i reduir la pressió sobre el mur. Atesa la seva funció de contenidor de terres, segons es desprèn dels treballs arqueològics, l'actuació es limita a la cara vista del mur i una zona de la part posterior que resta per sobre del nivell del terra.

El fragment de muralla conservat correspon a un mur corregut de 12,30 m de llargada amb una alçada màxima de 2,80 m, i un gruix entre 40-50 cm. A l'extrem septentrional el mur es converteix en una torre semicircular de 2,17 m de diàmetre. L'obra és en un lloc ombrívol delimitat per un edifici d'obra nova i el viaducte del segle XX construït per Antoni Gaudí, que actualment fa de barana del carrer Bellesguard.

Es tracta d'una obra de carreus de llicorelles de mides diverses. Els junts estan desproveïts de morter. Tant el mur com la torre presenten pèrdues de material a la part baixa. Sovinteja la vegetació en forma de plantes herbàcies i les arrels d'un arbre.

Els treballs s'inicien amb la neteja de la pedra en sec, i la retirada de terra i morters alterats dels junts. Un cop finalitzada la neteja, es procedeix a segellar les esquerdes i els junts, per evitar l'entrada d'aigua i humitat i l'acumulació de terra, amb la conseqüent reproducció de vegetació. El nou junt s'aplica amb espàtules i s'integra cromàticament. La pèrdua de material a les parts baixes del mur es reintegra amb pedra i morter. En el cas de la torre, es reomple amb obra de maó i es recobreix amb un enfoscat de morter, a un nivell inferior del pla de l'obra original.

Durant el procés de construcció dels pilotis, es protegeix el mur amb plàstics per evitar les esquitxades de material que s'injectava, i per controlar en tot moment una possible sortida d'aquest a través dels junts. No es va apreciar cap anomalia i la fase de construcció dels pilotis es va completar sense cap incidència respecte a la conservació del mur i de la torre.

Sílvia Cano Tàpies

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer de Bellesguard, 19x
Districte:
Sarrià - Sant Gervasi
Codi MUHBA:
053/09

Promotor / Propietari:
Departament d'Arquitectura i Projectes Urbans, Ajuntament de Barcelona / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
CODEX Arqueologia i patrimoni, SCCL

Treballs de conservació-restauració:
Gamarra & Garcia, Conservació i restauració, SL
Direcció tècnica:
Sílvia Cano Tàpies

Equip:
Rocío Rodríguez Mateo, Roser Silvestre Ximenis, José Luis Latorre Vigo i Albert Villuendas Lleixà
Fotografia:
Sapic, sociedad anónima de proyectos de ingeniería y construcciones

03 MHB* in situ-A4 29/11/10 12:26 Página 195

03 MHB* in situ-A4 29/11/10 12:26 Página 196

Capelles de l'Antic Convent de Sant Agustí

Les tasques de restauració a l'Antic Convent de Sant Agustí Vell s'han fet a l'interior de les cinc capelles laterals de l'antiga església, a la paret externa nord de les mateixes capelles i a la portalada d'accés al claustre, des de la plaça de l'Acadèmia.

L'actuació s'ha desenvolupat dins d'un conjunt d'intervencions dutes a terme amb la finalitat de conservar el patrimoni arquitectònic de l'antiga edificació, al mateix temps de recuperar-ne l'habitabilitat com a espai destinat a funcions polivalents.

Dades de la intervenció

Ubicació:
Plaça de l'Acadèmia, 3 / Plaça de Pons i Clerch, 2 / Carrer del Comerç, 36
Districte:
Ciutat Vella

Nom singular:
Capelles de l'Antic Convent de Sant Agustí
Dates:
25 maig – 14 agost de 2009
Codi MUHBA:
049/09

Promotor / Propietari:
Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària dels treballs de restauració:
Arcovaleno, SL

Direcció tècnica:
Rodolfo Ranesi
Estat dels treballs:
En curs
Fotografia:
Rodolfo Ranesi

03 MHB* in situ-A4 29/11/10 12:26 Página 197

La intervenció de conservació-restauració ha tingut com a eixos d'execució, en primera instància, l'eliminació de tots els elements d'època recent que condicionaven notablement -si no l'ocultaven del tot- la lectura de les antigues estructures medievals i barroques i, en segona instància, l'eliminació de les causes de degradació dels materials constitutius -eflorescències salines, elements bioalteradors- a les quals s'han de sumar les accions portades a terme per l'empresa constructora que actuava, entre altres espais, sobre les cobertes per eliminar les filtracions d'aigua. S'ha intervingut també a la pedra original i als morters de junt, en un primer moment amb la neteja i després amb la consolidació.

Finalment, s'ha actuat per restituir al conjunt una presentació estètica coherent, amb l'eliminació de les causes d'alteració visual, per revaloritzar tots els elements originals més significatius. Entre ells, els més interessants des del punt de vista històric i artístic, han estat els capitells de les capelles 3, 4 i 5, trobats a sota dels forjats moderns, a la base dels nervis de les voltes.

La restauració s'ha desenvolupat seguint el criteri de la mínima intervenció, i s'ha actuat de manera que les reintegracions es poguessin reconèixer, com és el cas dels morters de les llacunes, que sempre s'han deixat sota nivell.

En el moment de la intervenció, les cinc capelles es van trobar en un estat de conservació molt dolent i, a més, es presentaven dividides en dues plantes. Aquesta partió de l'espai arquitectònic en sentit horitzontal corresponia a una intervenció duta a terme l'any 1903, per crear un nivell superior en què es pogués situar la capella de la caserna militar, justament sota les voltes gòtiques.

Durant les tasques de restauració, es va confirmar la sospita que la divisió en dos àmbits a les dues primeres capelles, la de Sant Rafael i la de Sant Sever, era més antiga que la transformació de les tres capelles successives. De fet, les dues cobertes de la planta baixa d'aquestes capelles eren formades per una volta de creueria quadripartida, molt diferent dels forjats amb revoltons a la catalana o de volta rebaixada de les capelles 3, 4 i 5. D'aquest fet, tan determinant per a la definició de l'actuació arquitectònica, no se n'havia pogut tenir constància durant l'estudi previ, ja que en aquell moment no es va poder accedir als espais baixos de les capelles 1 i 2, de Sant Rafael i Sant Sever.

La direcció facultativa va optar per la conservació de les voltes més antigues, encara que això suposava un gran canvi respecte al projecte inicial, amb una pèrdua important pel que fa a llum i espai en aquests dos àmbits. També en aquestes dues capelles, sota els morters moderns que revestien les parets interiors, es van localitzar algunes restes de pintura mural conservada que, per condicionants de l'obra, caldrà recuperar en una intervenció posterior.

Rodolfo Ranesi

03 MHB* in situ-A4 29/11/10 12:26 Página 198

Metro L9. Estació de Foneria

Durant les obres de construcció de l'estació de Foneria de la L9 del metro, en concret al passeig de la Zona Franca 184-188/189x, es van descobrir les restes d'un pou d'època romana. L'estructura, de planta quadrada, la formaven taulons de fusta encaixats entre ells com a base, i a continuació parament de pedra. Per a la realització de les obres es feia necessària l'excavació i la documentació de les restes. Atesa la seva singularitat es planteja l'extracció del conjunt de fustes. Les fustes estan molt humides i presenten força terra adherida a la superfície.

Per evitar la pèrdua d'humitat, es recobreixen les fustes amb un agent humectant. Es construeix al voltant de l'estructura un encofrat amb planxes de foam, que s'omple amb el producte. Aquest se separa de les fustes amb un teixit de malla. Mentrestant, es preparen les planxes que transportaran cada una de les peces.

Els treballs s'inicien amb la retirada del parament de pedra de la part superior. Posteriorment, es realitza la neteja de fang de la superfície de les fustes per poder establir un ordre en el desmuntatge de cadascuna d'elles. Un cop extretes i ubicades a les planxes es transporten al Servei d'Arqueologia, on resten emmagatzemades.

María José García Mulero

Dades de la intervenció

Ubicació:
Passeig de la Zona Franca, 184-188/189x / Carrer de la Foneria
Districte:
Sants - Montjuïc
Nom singular:
Metro L9 – Estació de Foneria

Dates:
2 febrer - 26 juny de 2009
Codi MUHBA:
005/09
Promotor / Propietari:
GISA / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
Àtics, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric

Empresa adjudicatària dels treballs de conservació-restauració:
Gamarra & Garcia, Conservació i restauració, SL
Direcció tècnica:
María José Garcia Mulero

Equip:
Sílvia Cano, José Luis Latorre i María Dalmau
Fotografia:
Gamarra & Garcia, Conservació i restauració, SL

Vista general del pou

03 MHB* in situ-A4 29/11/10 12:26 Página 199

03 MHB* in situ-A4 29/11/10 12:26 Página 200

Palau Solterra - Barbarà

La intervenció de conservació i restauració que es va fer a l'edifici que actualment ocupa la firma H&M, se centra en l'espai ocupat per la finestra històrica construïda per tal de mostrar les restes arqueològiques d'una via romana, dins d'un edifici acabat de rehabilitar. Aquesta, consistia en un forat al terra de circulació -protegit amb vidres, il·luminat i amb un sistema de ventilació- per on s'hi podia observar part del *rudus* d'una via d'època romana, que correspondria a una de les vies de connexió entre diferents espais del *suburbium* de la ciutat.

Dades de la intervenció

Ubicació:
Avinguda del Portal de l'Àngel, 9 / Carrer de la Canuda, 41- 47 / Carrer de la Flor, 2-4
Districte:
Ciutat Vella
Nom singular:
Palau Solterra-Barbarà
Codis MUHBA:
034/09, 036/07

Promotor / Propietari:
Hennes & Mauritz S. L. / Alcagiga S. L. U.
Empresa adjudicatària:
TEA, Difusió cultural SL
Direcció tècnica:
Sara Marin i Rebeka Garcia

Treballs de conservació-restauració:
Àbac Conservació-Restauració, SL
Direcció tècnica:
Sílvia Llobet i Maria Molinas
Equip:
Gemma Torra i Margarita Alcobé

Estat dels treballs:
Finalitzats
Fotografia:
Àbac Conservació-Restauració, SL

03 MHB* in situ-A4 29/11/10 12:26 Página 201

Es tracta d'un fragment de via romana en què les pedres i els altres elements que formen el *rudus* estan inserides a l'argila sense cap altre material que les fixi. També s'aprecien uns possibles solcs de circulació.

Com que l'argila continuava mantenint gran part de la seva humitat, permetent la cohesió dels components, es va marcar com a objectiu principal la neteja de cada un dels elements que formaven el *rudus* i l'eliminació de la brutícia superficial present arreu del perímetre de la finestra històrica, especialment a les zones properes als murs, on hi havia restes de ciment i materials constructius moderns. Durant la neteja en sec i en humit, s'anaven fixant amb la mateixa argila els elements descohesionats, humitejant el paviment en aquell punt concret, potenciant així el poder adhesiu de l'argila, i recol·locant l'element al seu lloc simplement exercint-hi pressió. El nivell de neteja anterior a la intervenció resultava insuficient per a l'exposició. Es tracta d'unes restes arqueològiques que queden exposades permanentment a un públic aliè al món de l'arqueologia, ja que l'edifici on estan ubicades acull una botiga de gran format. Un dels objectius era, doncs, facilitar al màxim la comprensió d'aquestes restes. La intervenció va eliminar tot el que podia entorpir la visió del paviment (argila superficial, brutícia, restes de material modern de construcció,...) i es va aconseguir una millora estètica evident. El *rudus* presenta ara un aspecte net i cuidat que permet apreciar millor tots els elements constitutius i també els solcs atribuïts a les roderes dels carros de l'època.

Aquesta intervenció no va ser primordial per a la conservació del paviment, ja que la immensa majoria dels seus elements constitutius es trobaven ben compactats amb el suport, però el que sí que es va aconseguir va ser una millora molt notable de les condicions per a la seva comprensió. La restauració va suposar, en efecte, el descobriment de la veritable naturalesa dels components del *rudus*. El que es creia un paviment format bàsicament per pedres (els arqueòlegs només havien detectat la presència d'alguns trossos de ceràmica d'àmfora romana i algunes dents d'oví-càprit) va resultar molt més heterogeni del que es pensava. La neteja va revelar que no tan sols els fragments de ceràmica i les dents animals apareixen en proporcions molt més altes del que es creia, sinó que, a més, el *rudus* estava format per molts altres elements. Pel que fa a material orgànic, s'hi van trobar restes molt variades d'animals terrestres (dents, en gran quantitat, ossos i fins i tot una banya) i també closques d'animals marins (petxines de mida mitjana). Els materials inorgànics que conformen el paviment són majoritàriament pedres de mesures molt diverses i trossos de ceràmica de mida petita o mitjana, però també s'hi va trobar un fragment de pintura mural (amb restes gairebé intactes de pigment vermell) i algun fragment de ferro. Tota aquesta informació creiem que va enriquir, sens dubte, el coneixement sobre les vies romanes a Barcelona.

Per tal que aquest nivell de neteja es mantingui, cal fer un control periòdic que permeti detectar si el paviment ha sofert algun canvi. Tot i el sistema de ventilació previst, és possible que el trànsit de persones que suposa una botiga tan gran afecti els nivells d'humitat de la finestra històrica.

Maria Molinas i Gemma Torre

03 MHB* in situ-A4 29/11/10 12:26 Página 202

Baixada de Sant Miquel, 1

La planta baixa i els soterranis de la finca on estava ubicada la inscripció van ser objecte d'una remodelació arquitectònica per un canvi d'ús dels espais. Aquesta remodelació va implicar treballs en el soterrani on estava inserida la inscripció, per la qual cosa es va considerar oportú fer una intervenció que impliqués treballs de conservació, restauració i adequació de la peça. Aquests treballs tenien com a objectiu principal, d'una banda, recuperar els valors històrics i artístics de la peça i, d'una altra, garantir-ne la salvaguarda durant els treballs de reforma de l'espai i un cop finalitzats aquests. Es van seguir els processos habituals en el tractament d'elements lítics, tot i que aquests van estar condicionats per la presència excepcional de restes de recobriment original.

Dades de la intervenció

Ubicació:
Baixada de Sant Miquel, 1
Districte:
Ciutat Vella
Dates:
9 - 13 juny de 2009
30 novembre - 4 desembre de 2009

Codi MUHBA:
039/09
Motiu:
Neteja, restauració i posada en valor d'una làpida romana
Promotor / Propietari:
Laimo, SL

Empresa adjudicatària:
Àbac Conservació-Restauració, SL
Direcció tècnica:
Sílvia Llobet

Equip:
Maria Molinas i Gianpiero Lauriola
Estudis científics:
CETEC, Patrimoni
Estat dels treballs:
Finalitzats
Fotografia:
Maria Molinas

03 MHB* in situ-A4 29/11/10 12:26 Página 203

Els treballs conservatius es van iniciar amb una primera fase preventiva de protecció de la inscripció (juny de 2009), per tal d'amortir possibles cops i protegir la peça de la pols i brutícia generades per l'obra de remodelació de l'espai. Tot seguit (novembre de 2009) es procedí a la neteja i l'eliminació dels elements no originals, mitjançant sistemes mecànics i químics. Finalment, es van fer els tractaments de restauració centrats en la reintegració volumètrica de part dels volums perduts i, per tal d'homogeneïtzar la inscripció, es van fer retocs cromàtics. La inscripció romana conservada apareix en l'estudi de G. Fabre, M. Mayer, I. Rodà: *Inscriptions Romaines de Catalogne IV. Barcino*, amb el número d'inventari 221. Els autors la situen cronològicament en el segle I.

El suport lític és un gres de Montjuïc amb un camp epigràfic central principal de sis línies, envoltat d'una motllura força simple. En la banda inferior es conserva un segon camp epigràfic, en aquest cas d'una sola línia.

Per l'excepcionalitat de la conservació de restes d'estuc i policromia originals, es va consensuar amb la promotora i el Servei d'Arqueologia la realització d'un seguit d'analítiques per tal de determinar la composició de l'estuc i la naturalesa dels pigments emprats.

Gràcies a les analítiques elaborades per CETEC, Patrimoni va ser possible conèixer la naturalesa tant dels pigments conservats com de l'estuc de la seva preparació.

En l'informe s'apunta que els pigments de color vermellós emprats són el mini (Pb2O3), conegut també com a vermell de plom, vermell Saturn o de París, i el cinabri o vermelló (HgS).

Estratigràficament per sota d'aquests pigments s'identificà un estuc o morter de carbonat càlcic, possiblement dolomític (per causa de la presència de Mg). Els estucs romans majoritàriament eren fets amb calç i pols de marbre (carbonat de calci). No es descarta que els pigments s'apliquessin al fresc, ja que no s'ha identificat cap tipus de material aglutinant.

Les obres de remodelació de l'espai van durar cinc mesos. Un cop eliminada la protecció, va ser possible verificar que la peça no havia patit cap dany durant els treballs de remodelació i que el seu estat era igual al que tenia en la fase de treball anterior.

Després es procedí a les accions de neteja: desempolsat de la peça i l'extracció de les diverses capes de guix i morters documentats en superfície. Tot seguit es va insistir amb una neteja química en humit, per tal de facilitar l'eliminació de les restes de guix més adherides a la pedra i dels fongs. Com a procés final de neteja i per acabar d'eliminar les restes de guix i morters, es va procedir a un tractament final mitjançant projecció d'abrasius, evitant els punts on es conserven pigments i capes de preparació originals.

03 MHB* in situ-A4 29/11/10 12:26 Página 204

Es van dur a terme els treballs de reintegració de la major part de les llacunes, ja que aquestes constituïen un focus d'acumulació de pols i perquè representaven una distorsió en la visualització del camp epigràfic.

Una vegada adormits els morters de reintegració, es van observar un seguit d'inconveniències estètiques en els contorns de les llacunes en què no s'havia reintegrat, i en els múltiples cops que presentava la inscripció. Per tal de matisar aquests fragments de pedra sense la pàtina del temps, es va decidir aplicar una veladura molt lleugera amb aquarel·la.

Finalment, es va valorar com a no necessària l'aplicació d'un producte consolidant en cap punt de la inscripció. Les zones de pèrdues i descantells no presentaven problemes de disgregació del material petri i, per tant, el producte consolidant en aquest cas no era justificable.

Sílvia Llobet i Maria Molinas

03 MHB* in situ-A4 29/11/10 12:26 Página 205

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 206

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 207

Treballs a laboratori

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 208

Antic Convent de Sant Agustí

Tots els elements fràgils de metall han estat tractats i estabilitzats per tal de fer possible la seva identificació i permetre'n la conservació posterior. Els elements de ferro, la majoria claus sencers o fragmentats, han passat un procés de selecció en el qual s'ha valorat les diferències tipològiques i l'estat de conservació. Se n'ha pogut tractar una petita mostra i s'ha emmagatzemat la resta en condicions mediambientals estables.

Isabel Parra

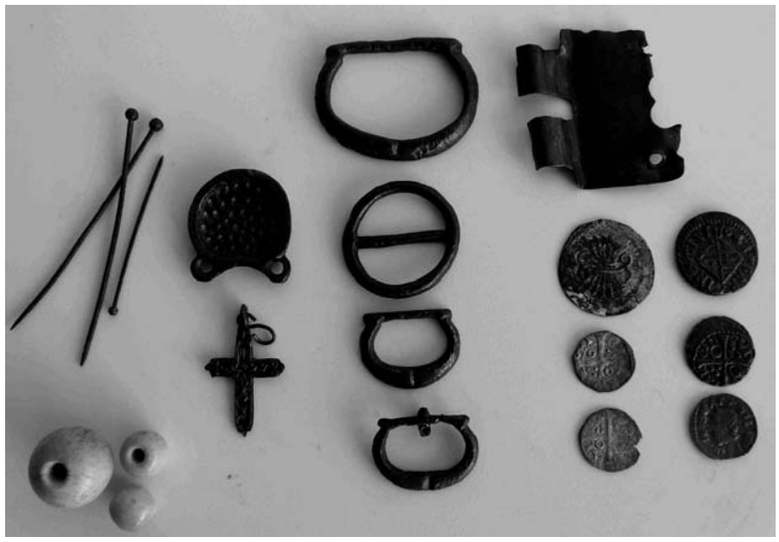

Quantitat	Tipus d'element	Material	Cronologia
4	claus (d'un total de 309)	ferro	
9	monedes	bronze	moderna segle XVII
3	monedes	billó	segles XIV-XV?
1	creu	bronze	
1	penjoll	bronze	
4	sivelles	bronze	moderna
3	agulles de cap	bronze	moderna
1	fragment placa cinturó	bronze	moderna
92	fragments amb forma i sense	vidre	
3	denes	os	

Dades de la intervenció

Ubicació:
Plaça de l'Acadèmia, 3 / Plaça de Pons i Clerch, 2 / Carrer del Comerç, 36
Districte:
Ciutat Vella
Nom singular:
Antic Convent de Sant Agustí

Dates:
15 maig – 10 juliol de 2009
Codi MUHBA:
049/09
Promotor / Propietari:
Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària:
Actium, Patrimoni cultural, SL
Direcció tècnica:
Miquel Gea i Bullich
Treballs de conservació-restauració:
Isabel Parra

Estat dels treballs:
Finalitzats
Fotografia:
Servei d'Arqueologia

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 209

Carrer Ample, 1

El conjunt d'objectes d'època romana recuperats abasta un període que es mou entre els segles I-V dC, i destaca pel seu volum, per la seva varietat de materials i qualitat d'algunes peces. Tot i que a causa de la coincidència de diverses circumstàncies adverses, es van haver d'aturar les feines de restauració, hem de destacar la tasca de neteja feta amb més de set-cents fragments de pintura mural, classificats segons colors i decoració, o els més de vuit-cents de vidre que representen una primera fase d'un treball futur de cerca i remuntatge de peces, necessari pel seu posterior estudi. De les gairebé vuitanta peces d'os i banya, hem de destacar el conjunt d'agulles, moltes senceres, que han rebut un tractament complet de conservació -neteja restauració i emmagatzematge- de la mateixa manera que que el marbre, metall i ceràmica.

Maria Molinas

Quantitat	Tipus d'element	Material	Cronologia
3	objectes	bronze	romana
1	indeterminat	plom	romana
1	fitxa	os	romana
68	agulles	os	romana
2	frag. frontissa	os	romana
1	fusaiola	os	romana
4	frag. indeterminats	os	romana
1	frag. indeterminat	banya	romana
2	figures	ceràmica-terracota	romana
1	segell llàntia	ceràmica	romana
1	fitxa	ceràmica	romana
1	olla	ceràmica	romana
1	dena	pasta vítria	romana
16	tessel·les	pasta vítria	romana
844	frag. diversos	vidre	romana
31	elements arquitectònics	marbre	romana
5	tessel·les	marbre	romana
1	frag. indeterminat	marbre	romana
725	frag. diversos	pintura mural	romana

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer Ample, 1
Districte:
Ciutat Vella
Codi MUHBA:
106/07

Promotor / Propietari:
Duques de Bergara, S.A.
Empresa adjudicatària:
ArqueoCat, SL
Direcció tècnica:
David Prida Trujillo

Treballs de conservació-restauració:
Àbac Conservació-Restauració, SL
Direcció tècnica:
Maria Molinas Daví

Equip:
Isabel Parra i Maria Molinas
Estat dels treballs:
Aturat
Fotografia:
Pep Parer

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 210

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 211

Plaça de Blanquerna, 1-2

Durant la intervenció arqueològica es recuperen set bales de canó i una anella, de ferro, en un estat de conservació determinat per la presència de brutícia i productes habituals de corrosió del metall. El tractament de conservació del ferro té com a objectiu l'eliminació dels productes d'alteració mitjançant un tractament combinat mecànic i químic. Així, els treballs realitzats van consistir en la documentació de l'estat de conservació inicial i la neteja mitjançant projecció d'abrasius per tal d'eliminar la brutícia i els òxids superficials. Posteriorment, s'hi aplica el tractament químic per eliminar els clorurs, mitjançant diferents banys durant un període de sis mesos al final dels quals les peces s'assequen, s'inhibeixen i consoliden. L'embalatge i la documentació del procés finalitzen els tractaments de conservació.

Maria Molinas

Dades de la intervenció

Ubicació:
Plaça de Blanquerna, 1-2
Codi MUHBA:
021/07
Promotor:
Agència de la Salut Pública de Barcelona

Empresa adjudicatària:
Arqueociència
Direcció tècnica:
Elisa Segués i Peña
Treballs de conservació-restauració:
Àbac Conservació-Restauració, SL

Responsable:
Maria Molinas Davi
Estat dels treballs:
Finalitzats
Fotografia:
Pep Parer

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 212

Passeig de Circumval·lació, 1b

S'ha sotmès a tractaments de conservació la pràctica totalitat del material delicat arribat al laboratori de restauració, tot i que amb algunes excepcions. Davant el nombrós grup d'agulles de cap recuperades, es va creure convenient finalitzar els tractaments només en un grup de 15, escollit tenint en compte les diferents mides i el tipus de cabotes que presentaven. També s'han exclòs alguns objectes de ferro molt deteriorats o informes, els quals només es van netejar superficialment per facilitar-ne la identificació.

Dades de la intervenció

Ubicació:
Passeig de Circumval·lació, 1b
Districte:
Ciutat Vella
Nom Singular:
Poliesportiu Ciutat Vella
Codi MUHBA:
113/07

Promotor / Propietari:
Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
Actium, Patrimoni cultural, SL

Direcció tècnica:
Miquel Gea i Bullich
Treballs de conservació-restauració:
Isabel Parra

Estat dels treballs:
Finalitzats
Fotografia:
Pep Parer

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 213

De la resta de material tractat destaca una figura femenina incompleta de ceràmica (núm. registre restauració R-8998) que porta una espasa en una mà i una corona de flors a l'altra. Després de localitzar la presència de restes de policromia, se'n va realitzar una neteja controlada per tal de recuperar-la.

Un altre objecte singular exhumat durant la intervenció arqueològica és el procedent de la UE 401 amb número de registre de restauració R-9032. Es tracta d'una pedra de 18 cm x 14 cm, sobre la qual es podia observar una gran quantitat de petits elements de vidre barrejats amb terra. Un acurat procés de neteja superficial al laboratori ha permès extreure una informació que d'una altra manera s'hauria perdut. El conjunt estava format per tubs de vidre de diferents mides (entre 2,07 i 1,95 cm de llarg x 0,2 cm de diàmetre els grans; 0,8 cm de llarg x 0,5 cm de diàmetre els petits, i unes petites denes de 0,25 cm de diàmetre del mateix material, a més de restes de cordill (cànem?) format per tres caps. El color del vidre és difícil d'establir atesa la seva opacitat i irisació, alteracions que li donen un aspecte blanquinós.

Encara que en un principi semblaven dipositats sense cap ordre, després de l'eliminació de les terres superficials es va poder observar que responien a una seqüència ben establerta. Alguns dels tubs encara conservaven el cordill que els unia entre si i les petites denes, fet que establia la pauta per entendre la disposició del conjunt, que consisteix en la combinació dels tubs més llargs, en grups de dos, amb les denes que permeten distribuir el cordill entre els diferents grups, amb forma de reixeta. Possiblement corresponia a un element d'ornament personal o d'indumentària.

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 214

L'estat de conservació de les diferents peces era molt deficient, el vidre estava molt degradat, presentava opacitat, fissures i molta fragilitat. Tot el vidre s'ha consolidat i es conserven els elements que no havien caigut en el seu lloc original, damunt la pedra, delimitant bé totes les denes i els granets. La documentació gràfica elaborada indica la disposició de les peces de vidre i el dibuix de la "reixeta".

Si bé no s'ha pogut recuperar l'objecte, s'ha aconseguit l'objectiu d'obtenir-ne la màxima informació. Es fa patent aquí la importància de la col·laboració entre restauradors i arqueòlegs per a la recuperació dels testimonis materials del nostre passat.

Isabel Parra

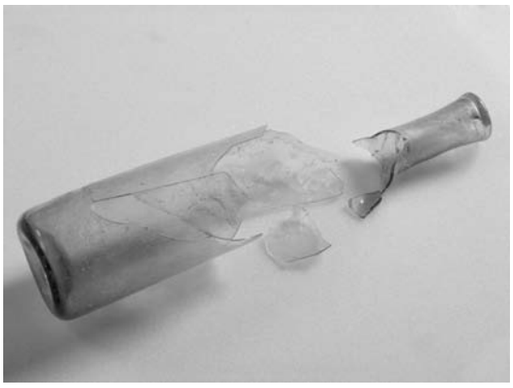

Quantitat	Tipus d'element	Material	Cronologia
17	monedes	bronze	moderna segle XVII
2	monedes	billó	moderna segle XVII
2	anells	bronze	moderna ca. segle XVII
2	sivelles	bronze	moderna
1	sivella	ferro	moderna
4	fragments cadena	bronze	moderna
1	medalla fragmentada	bronze	moderna
1	placa romboïdal	bronze	moderna
1	didal	bronze	moderna
2	fragments picarols	bronze	moderna
1	clau	bronze	moderna
3	anelles	bronze	moderna
1	anella	ferro	moderna
1	ganxo cortina	bronze	moderna
1	ganxo	bronze	moderna
1	eina en forma de punxó	ferro	moderna
1	tub	bronze	moderna
15	agulles de cap senceres i fragmentades (d'un total de 45)	bronze	moderna
1	indeterminat peça enrotllada	bronze	moderna
1	bolla	plom	moderna
1	ham	bronze	moderna
1	agulla	bronze	moderna
14	fragments de claus	ferro	moderna
1	balda	ferro	moderna
1	petita figura togada amb restes de policromia	ceràmica	moderna
1	cassoleta de pipa en forma de sabata	ceràmica vidrada	moderna
1	llàntia	ceràmica vidrada	moderna
7	fragments d'ampolla	vidre	moderna
51	fragments indeterminats o amb formes	vidre	moderna
1	anella	vidre	moderna
1	restes d'ornament personal vidre (reixeta) adherits a una pedra	moderna	
1	fragment de cornisa	guix	moderna

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 215

Passeig de Circumval·lació, 8-14

El conjunt està format per cinc fragments de fusta, de grandària diversa, entre els quals s'han pogut identificar una bola, un fragment de cullera i un tap circular, gairebé complet, i per petits fragments de cuir i de pells amb pèls.

Totes les peces van arribar humides, envoltades del fang de l'excavació i guardades dins una bossa de plàstic amb indicació del número d'inventari.

Els tractaments realitzats van tenir com a objectiu identificar la forma dels objectes i garantir l'estabilitat del material durant l'assecat, per evitar la contracció de les fibres. Amb aquesta finalitat es van realitzar neteges i una deshidratació controlada, amb l'afegit de la resina consolidant que es va considerar més adequada sobre cada una de les peces, després de realitzar proves prèvies sobre altres mostres amarades per comprovar-ne el comportament.

La bola de fusta estava en un punt de conservació especialment delicat, ja que havia començat a obrir-se i presentava una fissura de 8 mm en sentit radial. Els sediments adherits es van retirar amb aigua desionitzada i el tractament va consistir a substituir l'aigua que conservava al seu interior per etanol i èter en banys successius. Dins de l'últim bany d'èter es va afegir una petita quantitat de resines dammar i colofònia, per tal d'omplir els buits i donar més consistència a la fusta. Per assegurar una penetració millor de les resines es va fer el buit i, posteriorment, es va deixar assecar. Com a protecció superficial es van aplicar una capa de resina acrílica Paraloid B72 i una altra de cera microcristal·lina Basf.

Quantitat	Tipus d'element	Material	Cronologia	Núm. Restaur. MuHBa
1	fragment indeterminat	fusta	s. XVI	R.9008
1	disc/tap	fusta	s. XVI	R.9009
2	fragments indeterminats	fusta	s. XVI-1r quart s. XVIII	R.9011
1	cullera	fusta	s. XVI-1r quart s. XVIII	R.9012
1	bola	fusta	s. XVI-1r quart s. XVIII	R.9013
1	indeterminat	pell	s. XVI-1r quart s. XVIII	R.9010
1	fragments indeterminats	pell	s. XVI-1r quart s. XVIII	R.9014

Dades de la intervenció

Ubicació:
Passeig de Circumval·lació, 8-14
Districte:
Ciutat Vella
Codi MUHBA:
126/06

Promotor / Propietari:
Foment de Ciutat Vella SA / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
Actium, Patrimoni cultural, SL
Direcció tècnica:
Laia Santanach Suñol

Treballs de conservació – restauració:
Escola Superior de Conservació i Restauració de Béns Culturals de Catalunya (ESCRBCC)
Direcció tècnica:
Júlia Chinchilla Sánchez
Equip:
Bernat Castro, Laia Contreras, Ferran Guinovart, David Holguera, Patricia López, Sílvia Marín, Alicia Rodríguez, Maria Torta (alumnes 3r de l'especialitat d'Arqueologia Curs 2008-2009)
Estat dels treballs:
Finalitzats
Fotografia:
Pep Parera

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 216

Els altres objectes de fusta, una vegada nets, van introduir-se en banys successius d'alcohol fins assegurar la substitució total de l'aigua del seu interior. Com a consolidant es va aplicar una resina polivinílica Mowilith 30 dins del mateix bany d'alcohol, o aplicada amb pinzell; es va començar aplicant-la a una concentració baixa que després s'anava augmentant. Finalment es van deixar assecar de manera controlada. En el cas del tap circular, de més volum, s'hi va aplicar el buit durant uns minuts i, una vegada sec, una capa superficial de cera microcristal·lina amb pinzell.

Els dos fragments de cuir, un molt petit i l'altre de forma trapezoïdal i doblegat, es conservaven força bé, amarats i amb restes de sediment. Especialment bona era la conservació de la cara externa, mentre que la interna estava esquinçada. El tractament va consistir en una neteja acurada amb aigua i unes gotes de sabó neutre i una consolidació per immersió dins d'un bany amb una resina polivinílica en solució aquosa (Mowilith DS5). Es van fer diversos banys en què s'anava augmentant la concentració de la resina consolidant, utilitzant una bomba de buit per facilitar la impregnació. L'assecat es va fer col·locant els fragments entre papers secants, amb l'aplicació de pes per mantenir les formes tal com s'havien conservat.

Les altres restes de material orgànic d'origen animal consistien en una amalgama de pèls de color fosc que conservaven algunes restes de pell, molt perdudes i clivellades. Els pèls estaven compactats amb els sediments, amb pedretes, escates i fragments de malacó i branquillons. La neteja es va realitzar amb ruixats suaus d'aigua i amb pinzell i palets de fusta, sobre un garbell i suports de paper Reemay. Per donar consistència al conjunt i mantenir-lo unit es van emprar, també en aquest cas, consolidants en dispersió aquosa: Mowilith DS5 diluït sobre algun fragment de pell, i cola cel·lulòsica Klucel G, en percentatges molt baixos, sobre la resta de pèls. L'assecat, com en el cas anterior, es va realitzar de manera controlada entre papers secants i Reemay.

Tots els objectes es van guardar individualment en bosses de tanca hermètica, que en alguns casos inclouen materials de suport inert per garantir-ne la seguretat. Les terres que embolcallaven els objectes es van passar per un sedàs i les petites restes orgàniques recollides (carbonets, petxines, granes) es van guardar juntament amb cadascun dels objectes al qual anaven associades.

Els materials orgànics són higroscòpics i mantenen aquesta propietat encara que hagin estat tractats, per la qual cosa es recomana unes mesures preventives per assegurar-ne la preservació. Aquestes mesures consisteixen principalment a condicionar unes taxes d'humitat relativa entorn al 55%, amb oscil·lacions mínimes, durant l'emmagatzematge o exposició de les peces, com també a evitar els canvis sobtats de temperatura i la presència de pols o qualsevol altre tipus de contaminació atmosfèrica.

Júlia Chinchilla

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 217

Carrer Ciutat, 3

Es varen realitzar els treballs pertinents de neteja i estabilització de l'objecte d'os i dels metalls, exceptuant els dos fragments informes de bronze que, atès que no conserven nucli metàl·lic, es van desestimar. Pel que fa al vidre, un cop net, es va poder comprovar que alguns dels fragments tenien punt de contacte. Es van fer unions provisionals i es va aconseguir el perfil complet de dos vasos amb decoració.

Laia Fernández

Quantitat	Tipus d'element	Material
6	monedes	bronze
1	anell	bronze
1	clau	ferro
1	atuell indeterminat	bronze
2	fragments indeterminats	bronze
14	fragments diversos	vidre
40	fragments de got	vidre
1	indeterminat	os i ferro

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer de la Ciutat, 3
Districte:
Ciutat Vella
Codi MUHBA:
082/07

Promotor / Propietari:
Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
Àtics SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric
Direcció tècnica:
Iñaki Moreno Expósito, Marta Fàgregas

Treballs de conservació-restauració:
Laia Fernández Berengué
Estat dels treballs:
Finalitzats
Fotografia:
Pep Parer

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 218

Plaça del Pi, 7

L'objecte de la intervenció de conservació-restauració va ser un pedestal honorífic romà amb inscripció commemorativa, segurament procedent del fòrum de la ciutat romana, rescatat dels fonaments de l'església del Pi de Barcelona.

Es tracta d'una peça situada entre els segles I-II dC, amb una inscripció de caràcters capitals que fa referència a Quintus Calpurnius, edil de Barcelona, ja conegut per altres textos epigràfics.

Un cop traslladada al laboratori de restauració, es va procedir a realitzar una neteja mecànica amb aspirador i paletines, microescarpa i vibroincisor per als morters, i projecció amb silicat d'alumini. També es va haver de seguir un tractament químic amb apòsits de carbonat d'amoni en solució saturada que va ajudar a estovar les fortes concrecions que cobrien part de la pedra.

Atesa la singularitat de la peça i les circumstàncies de la seva troballa, el MUHBA va decidir presentar-la i exposar-la al públic. Es va fer un seguiment videogràfic, iniciat ja amb la troballa i l'extracció del pedestal, amb la intenció de ser exposat juntament amb el bloc de pedra.

Laia Fernández

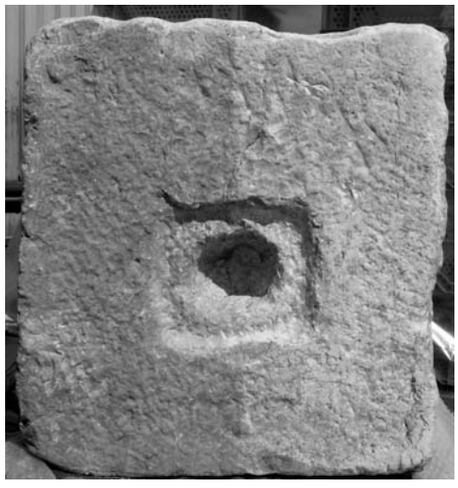

Dades de la intervenció

Ubicació:
Plaça del Pi, 7
Districte:
Ciutat Vella
Nom singular:
Església de Santa Maria del Pi
Codis MUHBA:
061/07, 137/07

Promotor / Propietari:
Secció de restauració i consolidació de l'Àrea de Planificació i Acció Territorial de la Direcció General del Patrimoni Cultural del Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya

Empresa adjudicatària:
TEA Difusió cultural, SL
Direcció tècnica:
Júlia Miquel i Toni Juárez Villena
Treballs de conservació-restauració:
Laia Fernández

Equip:
Joan Escudé i Hèctor Cuenca
Estat dels treballs:
Finalitzats
Fotografia:
Laia Fernández

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 219

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 220

Passeig de Picasso, 24B-30

El tractament del material fràgil d'aquest jaciment ha comportat la neteja d'un volum poc habitual de fragments de vidre, als quals, un cop classificats per formes i colors es decideix, d'acord amb la direcció de la intervenció arqueològica i el Servei d'Arqueologia, dedicar una atenció especial i intentar remuntar alguna peça. Els treballs són prou satisfactoris, ja que s'aconsegueix donar forma a un total de cinc objectes que podran ser estudiats i incorporats com a tals en la memòria de la intervenció. Totes aquestes peces es deixen muntades, a l'espera de completar la seva restauració en una fase posterior, considerant que s'han acomplert els objectius immediats de conservació. Paral·lelament als fragments de vidre, es varen netejar també 381 tubets de vidre -la majoria buits- cosa que va permetre observar les diferents tècniques de fabricació, la diversitat de colors i decoracions, alguns opacs, altres transparents.

Pel que fa els metalls, després d'un acurat procés de selecció, necessari per causa de l'important volum i la manca de recursos per assumir-los tots, es netegen i estabilitzen un total de quaranta-cinc peces, entre les quals hem de destacar una pinta de plom, perfectament conservada. La raresa del material fa que es demani una caracterització metal·logràfica a l'IQS, concretament al laboratori de materials amb qui habitualment es porten a terme aquest tipus d'assaigs. Hi destaquen també les quatre llànties de ferro i la gran quantitat de monedes d'argent recuperades. La neteja, estabilització i protecció, com també l'embalatge apropiat es porta a terme amb totes les peces seleccionades.

Maria Molinas

Dades de la intervenció

Ubicació:
Passeig de Picasso, 24B-30
Districte:
Ciutat Vella
Codi MUHBA:
020/06

Promotor / Propietari:
Copcisa Inmobiliaria
Empresa adjudicatària:
ArqueoCat, SL
Direcció tècnica:
Gemma Caballé Crivillés

Treballs de conservació-restauració:
Àbac Conservació-Restauració, SL
Direcció tècnica:
Maria Molinas Daví

Estudis metal·logràfics:
Institut Químic de Sarrià, Universitat Ramon Llull
Estat dels treballs:
Finalitzats
Fotografia:
Pep Parer

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 221

Quantitat	Tipus d'element	Material	Cronologia
18	monedes	bronze	s. XIII, s. XIV, s. XV, s. XVI, s. XVII i s. XVIII
2	objectes	bronze	
17	monedes	plata	s. XIII, s. XIV, s. XV, s. XVI, s. XVII i s. XVIII
1	bolla	plom	
1	pinta	plom	
4	llànties	ferro	
2	bales de canó	ferro	
381	tubets de colors i diferents textures	vidre i pasta vítria	
1	copa	vidre	s. XVII
1	ampolla	vidre	s. XV-XVI
1	ampolla	vidre	s. XVII
2	gots	vidre	s. XVII
1	got amb peu	vidre	s. XVII
1	vas amb nanses	vidre	s. XVII
1.525	frag. diversos	vidre	

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 222

Passeig de Picasso, 24b-30 (vidre)

Durant els treballs de conservació de les restes exhumades a l'excavació del passeig de Picasso, 24b-30 consistents, entre d'altres, en la neteja, identificació i classificació d'un lot de 1.525 fragments de vidre, es varen poder remuntar set peces –algunes amb perfil complet- que han estat objecte de restauració.

El conjunt tractat està format per una copa, un vas amb decoració d'acanalats verticals, un vas o part de la base d'una ampolla de parets fines, un got amb peu i vora exvasada, un gotet blau amb decoració horitzontal aplicada, una petita ampolla de vidre blavós i un vas, també de vidre blavós, amb costelles i dues nanses decorades.

Totes aquestes peces estan fragmentades i incompletes, i van arribar al laboratori netes de sediments arqueològics i remuntades de manera provisional amb tiretes de cinta adhesiva transparent. L'estat de conservació dels vasos era força bo, gairebé no presentaven irisacions i les que s'havien conservat estaven ben adherides al suport.

Els tractaments realitzats van tenir com a objectiu recuperar la forma original dels objectes i garantir l'estabilitat del material. La intervenció va consistir en la unió dels fragments amb adhesiu i la reintegració puntual amb resina epoxídica en algunes petites zones, amb la finalitat d'assegurar l'equilibri de l'objecte. El principal problema durant la restauració va ser la manipulació i adhesió d'alguns dels fragments més fins.

Quantitat	Tipus d'element	Material	Cronologia	Núm. Restaur.
1	Copa	Vidre	Segle XVII	R.8410
1	Vas	Vidre	Inicis segle XVIII	R.8412
1	Vas	Vidre	Inicis segle XVIII	R.8413
1	Got petit blau	Vidre	Inicis segle XVIII	R.9014
1	Got amb peu	Vidre	Segle XVIII	R.9015
1	Ampolla de vidre	Vidre	Inicis segle XVIII	R.9016
1	Vas amb nanses	Vidre	Inicis segle XVIII	R.9017

Dades de la intervenció

Ubicació:
Passeig de Picasso, 24b-30
Districte:
Ciutat Vella
Codi MUHBA:
020/06
Promotor / Propietari:
Copcisa Immobiliària

Empresa adjudicatària:
ArqueoCat, SL
Direcció tècnica:
Gemma Caballé Crivillés
Treballs de conservació-restauració:
Escola Superior de Conservació i Restauració de Béns Culturals de Catalunya (ESCRBCC)
Responsable:
Júlia Chinchilla Sánchez

Equip:
Alumnes de 3r de l'especialitat d'Arqueologia Curs 2008-2009: Bernat Castro, Laia Contreras, Ferran Guinovart, David Holguera, Patricia López, Sílvia Marín, Alicia Rodríguez, Maria Torta

Estat dels treballs:
Finalitzats
Fotografia:
Pep Parer

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 223

Per adherir la majoria dels fragments es va utilitzar una resina epòxid i, en algun cas, un adhesiu cianoacrilat. Una vegada adherits els fragments, es van retirar les tiretes adhesives amb alcohol i acetona, i es va fer una reintegració mínima amb la mateixa resina epòxid, molt líquida i transparent, que es va acolorir amb pigments naturals diluïts en acetona per aconseguir el to dels diferents vidres. La colada de la resina es va fer amb l'ajuda de làmines de cera Reus, usades com a motllo a les dues cares del vas. En alguna reintegració petita es va afegir a la resina una càrrega espesseïdora, Aerosil, per tal de facilitar la seva aplicació.

Sobre alguns vidres es va aplicar a pinzell una capa final de resina acrílica, Paraloid. B72 dissolt en acetona, amb la intenció d'assegurar les irisacions, reforçar les parets més fràgils o millorar la seva aparença.

La petita ampolla no es va poder completar per falta d'unió entre els fragments i per desconèixer l'alçada original.

Finalment, es va prestar una especial atenció a l'embalatge de les peces i al seguiment d'unes mesures de conservació preventives adequades a aquest tipus de material: ambient net de pols i pol·lució, oscil·lacions mínimes de temperatura i humitat relativa (entre 40-50%) i exposició a la llum (50 lux).

Júlia Chinchilla

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 224

Carrer del Rec, 1-53, 2-36

A partir de la unió dels 11 fragments en els quals ens arriba la peça, es comprova que aquesta petita gerra tardoromana de 14,5 cm d'alçada i 12 cm d'amplada es conserva, aproximadament, en un 85% de la seva totalitat i que presenta algunes llacunes a la part del cos. Amb l'objectiu d'oferir-hi un reforç estructural, es reomplen les parts perdudes amb escaiola de dentista Ortoguix, acolorida i rebaixada per sota el nivell de l'original, per diferenciar-ne la part reintegrada.

La particularitat d'aquesta peça és la presència d'una inscripció incisa al coll, en la qual podem llegir les lletres "NDA", a més d'una creu a la base.

Isabel Parra

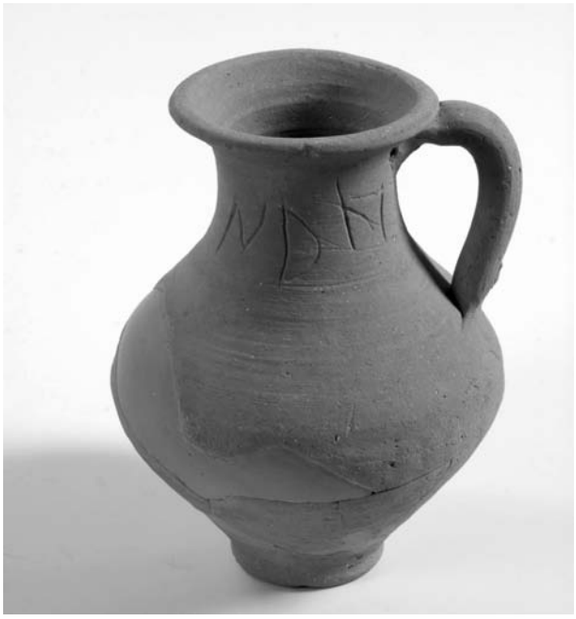

Quantitat	Tipus d'element	Material	Cronologia
1	gerra	ceràmica	època tardoromana

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer del Rec, 1-53, 2-36
Districte:
Ciutat Vella
Codi MUHBA:
103/08

Promotor / Propietari:
Departament de Sanejament – Direcció de Serveis del Cicle de l'Aigua- Medi Ambient / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
Actium, Patrimoni cultural, SL

Direcció tècnica:
Rony J. Castillo Gómez
Treballs de conservació-restauració:
Isabel Parra

Estat dels treballs:
Finalitzats
Fotografia:
Pep Parer i Isabel Parra

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 225

Carrer Salses / Carrer de Rembrandt Passeig de Valldaura

En el decurs de la intervenció arqueològica es va localitzar, entre d'altres, un element de pedra corresponent a la base d'una premsa d'oli (o vi), identificat com a *solea*. Tret de la seva cara nord, que quedava descalçada, la resta de la peça estava lligada a un paviment d'*opus signinum* al qual s'associa.

La peça estava totalment trencada en dos i amb nombrosos escantells i petites pèrdues. Es va valorar la seva extracció i trasllat a les reserves del MUHBA però no es va creure recomanable atès el seu fràgil estat de conservació i valorant que aniria en detriment d'altres restes arqueològiques, potser amb la mateixa significació. Cal tenir molt present el risc que comportava la seva extracció i el manteniment constant posterior. Així doncs, es va decidir conservar les troballes in situ, seguint els procediments habituals de protecció, amb geotèxtil i sauló.

També és destacable la descoberta d'una aixada de ferro d'època romana, en força bon estat, que està sent tractada actualment al laboratori de restauració per tal d'estabilitzar-la i consolidar-la.

Servei d'Arqueologia

Quantitat	Tipus d'element	Material	Cronologia
1	Aixada	Ferro	Romana
1	Fragment	Vidre	

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer Salses / Carrer de Rembrandt / Passeig de Valldaura
Districte:
Horta-Guinardó
Codi MUHBA:
107/07

Promotor / Propietari:
Serveis Tècnics del Districte d'Horta-Guinardó / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
Àtics SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric

Direcció tècnica:
Rafael Dehesa Carreira i Vanesa Triay
Empresa adjudicatària dels treballs de conservació-restauració:
Gamarra & Garcia, Conservació i restauració, SL

Treballs de conservació-restauració:
Rocío Rodríguez i Aitana Rius
Estat dels treballs:
En curs
Fotografia:
Servei d'Arqueologia

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 226

Plaça de Sant Agustí Vell, 2-4

La proximitat del Rec Comtal és probable que influeixi en els processos de degradació del material arqueològic recuperat, atès que, sovint, cal fer tractaments d'estabilització més llargs del que podríem considerar com a normals. Aquest és el cas de les peces exhumades en aquesta intervenció, en què ha calgut fer una selecció de les peces de ferro, sovint fragmentades i en un avançat estat de corrosió, entre les quals podem destacar la presència d'un petit tascó, poc freqüent entre els objectes arqueològics recuperats a Barcelona.

Servei d'Arqueologia

Quantitat	Tipus d'element	Material	Cronologia
5	claus	ferro	
1	ganxo	ferro	
1	frag. ganivet	ferro	
1	ponderal	ferro	
1	eina tallant	ferro	
1	tascó	ferro	
5	monedes	coure	circa s. XVII
1	moneda	níquel	s. XX
3	botons	bronze	
3	plaques	bronze	
8	claus	bronze	
4	agulles de cap	bronze	
1	fragment anella	bronze	
1	ganxo	bronze	
1	agulla	bronze	
1	fragment de picarol	bronze	
2	didals (un fragment i un de sencer)	bronze	
1	nansa decorada	bronze	
1	rosari	bronze /os	
1	tatxa	bronze	
1	clavilla	bronze	
2	culleres		
3	forquilles		
1	element decoratiu floral	plom	
2	bolles	plom	

Dades de la intervenció

Ubicació:
Plaça de Sant Agustí Vell, 2-4
Districte:
Ciutat Vella
Codi MUHBA:
100/03

Promotor / Propietari:
PorFont, SCCL
Empresa adjudicatària:
Actium, Patrimoni cultural, SL
Direcció tècnica:
Josep Font i Piqueras

Treballs de conservació-restauració:
Isabel Parra
Estat dels treballs:
Finalitzats
Fotografia:
Pep Parer

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 227

Carrer de Sant Pere Mitjà, 81-87

En aquest cas, tot el material fràgil recuperat ha seguit un procés de neteja inicial seguida, segons el material constitutiu i l'estat d'alteració de les peces, d'un tractament de conservació i estabilització. En el cas dels metalls –sobretot el material de ferro- la neteja inicial ha servit per poder determinar l'estat de conservació de les peces i fer una selecció segons la presència de nucli metàl·lic, o no. En les peces en què es constata la desaparició del nucli i a causa de l'avançat estat de mineralització que presenta el metall, es desestima el seu tractament, ja que es considera ineficaç. Els objectes que han rebut un tractament de conservació es desen en bosses de polietilè, i es condicionen per al seu dipòsit definitiu al museu.

Maria Molinas

Quantitat	Tipus d'element	Material
5	monedes	bronze
3	frag. indeterminats	bronze
16	frag. indeterminats	ferro
1	botó	os
2	frag. indeterminats	ceràmica
1	peu de copa	vidre
51	frag. indeterminats	vidre

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer de Sant Pere Mitjà, 81-87
Districte:
Ciutat Vella
Codi MUHBA:
047/08

Promotor / Propietari:
REGESA (Societat Urbanística Metropolitana de Rehabilitació i Gestió SA)
Empresa adjudicatària:
ArqueoCat, SL
Direcció tècnica:
Noemí Nebot Pich

Treballs de conservació-restauració:
Àbac Conservació-Restauració, SL
Direcció tècnica:
Maria Molinas Daví

Estat dels treballs:
Finalitzats
Fotografia:
Pep Parer

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 228

Carrer del Sotstinent Navarro, 4-6

Els treballs de conservació dels diversos elements metàl·lics recuperats en aquesta intervenció han comportat un llarg procés d'estabilització, atès l'elevat contingut de sals presents en la majoria d'objectes. L'eliminació de sals és imprescindible per aturar el procés de corrosió dels metalls i fer possible la seva posterior conservació. Aquests tractaments, conjuntament amb la neteja dels fragments de vidre, el fust de columna estriada i la ceràmica, han servit per identificar els materials constitutius dels objectes i les seves tipologies.

Isabel Parra

Quantitat	Tipus d'element	Material	Cronologia
4	Monedes	Coure	Moderna
2	Monedes	Billó	Moderna
3	Elements decoratius	Bronze	Moderna
2	Plaques	Bronze	
1	Indeterminat	Bronze	
1	Sivella	Bronze	
1	Tirador	Bronze	Moderna
3	Claus	Ferro	
1	Possible eina	Ferro	
1	Una clau	Ferro	
23	Fragments	Vidre	
1	Fragment fust columna	Pedra	

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer del Sotstinent Navarro, 4-6
Districte:
Ciutat Vella
Codi MUHBA:
099/07

Promotor / Propietari:
Gisa / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
Fragments, Arqueologia, estudis i gestió del patrimoni

Direcció tècnica:
Pablo Martínez Rodríguez
Treballs de conservació-restauració:
Isabel Parra
Estat dels treballs:
Finalitzats
Fotografia:
Pep Parer

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 229

Portal de Sant Daniel

Entre el material moble recuperat destaquen especialment dos conjunts d'objectes. D'una banda el material bèl·lic (55 bales de canó senceres, 6 mitges bales de diferent mida, a més de nombroses bales de fusell) i, de l'altra, un tresoret o amagatall de monedes constituït per 564 monedes, la majoria unides entre si.
Davant la impossibilitat d'aplicar els tractaments de conservació-restauració a totes les peces, tan sols es van fer servir en tres exemplars de bales de canó i al conjunt monetari, atès el seu volum i la particularitat de la troballa.

Quantitat	Tipus d'element	Material	Cronologia
583	monedes	coure	segles XVII-XVIII
3	bales de canó	ferro	segle XVIII

Dades de la intervenció

Ubicació:
Carrer de Pujades, 10-20 / Passeig de Picasso, 7-21
Districte:
Ciutat Vella
Nom singular:
Portal de Sant Daniel
Codi MUHBA:
029/06

Promotor / Propietari:
ICUB / Ajuntament de Barcelona
Empresa adjudicatària:
Actium, Patrimoni cultural, SL

Direcció tècnica:
Miquel Gea i Bullich
Treballs de conservació-restauració:
Isabel Parra

Estat dels treballs:
Finalitzats
Fotografia:
Pep Parer

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 230

Bales de canó

Se'n van escollir tres tipus representatius i corresponents als diàmetres següents: 14,5 cm, 9,5 cm i 7 cm. Són peces esfèriques i compactes de ferro a les quals s'ha intentat restituir la superfície original, amb l'eliminació de les capes de corrosió que les cobrien, amb mitjans mecànics i sotmetent-les a banys de sulfit alcalí en calent, per a l'eliminació de clorurs.

Conjunt monetari

A més de les 19 monedes de diferents unitats estratigràfiques, es localitzà un conjunt de 564 monedes en una canalització (UE 108) que corria a l'exterior de l'edifici adossat a l'interior de la muralla i que procedia de la pica de pedra ubicada a dins de la construcció (concretament de l'àmbit B).

Aquest edifici ha estat identificat com el cos de guàrdia del portal o bé com la caseta dels "portalers" que s'encarregaven d'obrir i tancar la porta d'aquesta part de la muralla. Les monedes estaven apilades formant grups de diferents quantitats units (a més de productes de corrosió), possiblement, per un focus d'escalfor proper. Per aquest fet algunes monedes semblaven soldades i cremades, amb presència de butllofes. En el moment de l'exhumació es van poder observar al seu voltant restes de fibres que indicarien la presència d'un recipient, potser de fusta.

En un principi es va considerar el manteniment dels grups que formaven les monedes en el moment de la descoberta, però, durant el tractament, moltes d'elles es van separar. Es decidí finalment tractar-les individualment per assegurar la total eliminació de la corrosió i per facilitar-ne la identificació.

Es van utilitzar diferents tractaments per estovar les capes d'alteració i eliminar els clorurs existents (sesquicarbonat sòdic, plasma fred, hexametafosfat sòdic, AMT i B-70). La intenció era agilitzar la restauració, que va concloure amb la neteja mecànica de cadascuna de les monedes, sota lupa binocular.

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 231

Un cop finalitzat el tractament es va poder identificar l'encuny d'un nombre important de monedes, la majoria corresponent a reencunyacions realitzades per l'arxiduc Carles d'Àustria: 1708 (84 monedes); 1709 (262 monedes); 1710 (43 monedes) i 1711 (15 monedes) sobre ardits de Felip IV. Es tracta principalment d'ardits de Barcelona (d'un o de dos diners).

D'una única encunyació s'observen les datacions següents: 1614, 1645 (ardit de Lluís XIII o XIV de VIC); 1648, 1653 (2 monedes); 1654 (15 monedes); 1655 (4 monedes), 1677 i 1678.

La resta de monedes, procedents d'altres unitats estratigràfiques, segueixen aquestes datacions.

Intervencions in situ

Abans de procedir al soterrament de les restes del Portal, es va realitzar una intervenció d'urgència amb la intenció d'ajudar a preservar-ne la integritat a l'espera d'una posterior museïtzació. Aquesta intervenció se centrà a les zones més degradades que eren a l'edifici del cos de guàrdia, a la zona de la latrina, claveguera i al passadís de la porta de la muralla. Principalment es van assegurar i bisellar els arrebossats existents amb morter sintètic, de fàcil reversibilitat, es recol·locaren les parts de parament desplaçades i es reompliren les esquerdes existents a les testeres dels murs.

Isabel Parra

Bibliografia

Miquel Gea, «El Portal de Sant Daniel. Darreres troballes arqueològiques al Parc de la Ciutadella», *Quaderns d'Arqueologia i Història de la ciutat de Barcelona, Quarhis*, època II, 4 (2008), pàg. 116-136.

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 232

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 233

Estudi de materials

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 234

Molins rotatoris romans

Aquesta intervenció ha consistit en un estudi de tipus arqueomètric d'unes peces singulars que es van localitzar per atzar en diferents contextos de Ciutat Vella, a Barcelona. El nexe d'unió i la seva singularitat rau en el material lític emprat en la seva execució, una roca volcànica d'una composició determinada que només es troba a la conca mediterrània a Itàlia, i fora d'aquí a molts pocs llocs del món. Aquesta roca es caracteritza per presentar grans cristalls de formes geomètriques regulars (fenocristalls idiomòrfics blancs) d'un mineral anomenat leucita enmig d'una matriu (textura porfírica) de color gris clar, microcristal·lina o més rarament vítria. La leucita és un mineral del grup dels feldspatoides, que es forma durant la cristal·lització d'un magma que és deficitari en silici, per tal de substituir parcialment o totalment el mineral (feldspat) que es formaria normalment si aquest magma tingués prou silici. Això passa rarament a la natura. A Itàlia es coneixen cinc localitats relacionades amb volcans que presenten afloraments d'aquest material.

La primera troballa va ser al mateix Museu d'Història de Barcelona, en forma de fragment d'uns 20 cm de dimensió màxima i formes irregulars present al rebliment de la muralla romana. Aquest fragment es va identificar tot aprofitant que un cristall blanc alterat s'havia desenganxat de la resta de la roca, i es va analitzar mitjançant difracció de raigs X. Es va identificar el mineral analzim, que és el que es forma per alteració de la leucita. Es va considerar provat l'origen italià del fragment i es va sospitar que podria ser un fragment accidental arribat, per exemple, com a càrrega estabilitzadora d'un vaixell provinent d'Itàlia.

La segona peça es va trobar a la intervenció arqueològica del carrer Avinyó número 15 (094-03) durant una visita per tal de reconèixer un *opus sectile*, a petició d'un tècnic del Servei d'Arqueologia. Es tractava d'una peça sencera de grans dimensions i pes, troncocònica i buidada internament, semblant a una pila baptismal tallada d'una manera grollera tant per fora com per dins, amb unes parets de més de 10 cm de gruix. Concretament, per la part interna del vas es poden reconèixer les traces de cops de pic emprat en el seu buidatge. Aquesta peça apareix fora de context a la porta d'un petit habitacle al costat de la muralla romana; per la seva disposició es podria pensar que es devia utilitzar com a abeurador de bestiar. Es van fer consultes a col·legues italians pel que fa a la forma de la peça, sense que la poguessin identificar. Va ser en aquest moment quan tot estudiant els treballs arqueomètrics realitzats per investigadors italians ens vàrem adonar que podia tractar-se de la part inferior (capgirada) d'un molí rotatori de gra romà dels anomenats de tipus pompeià, ja que un autor anglès havia fet esment (sense demostrar-ho arqueomètricament) de la presència de molins d'aquest tipus i hipotèticament de la mateixa pedra a Empúries i Astorga.

La tercera peça es trobà als magatzems del MUHBA a Zona Franca i prové de les excavacions de la vil·la romana del carrer Sant Honorat número 3. En aquest cas es tracta inequívocament d'un fragment de la part superior d'un d'aquests molins romans, també de grans dimensions.

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 235

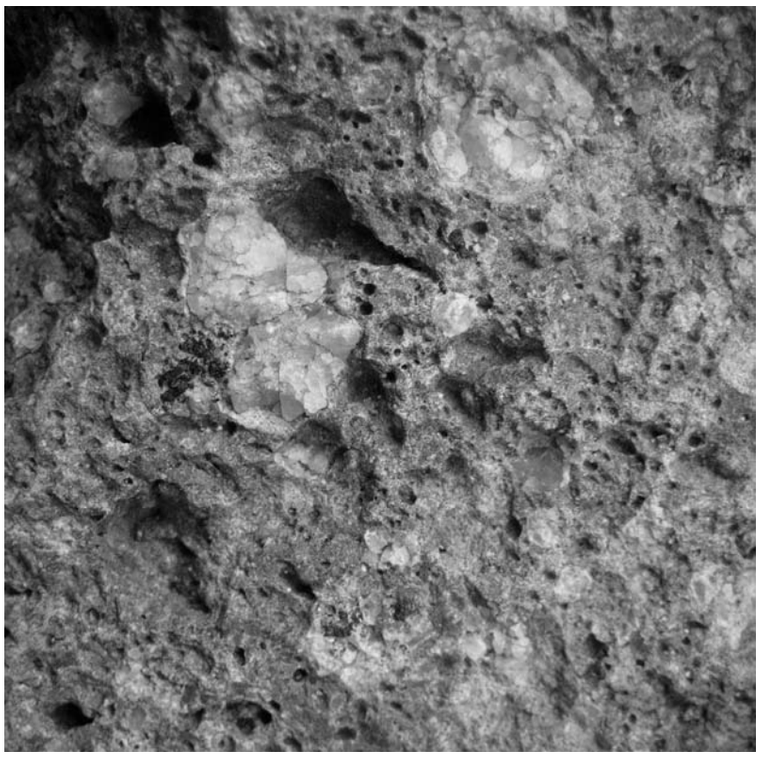

Per tal d'identificar correctament aquestes peces, es van realitzar anàlisis petrogràfiques i anàlisis de química mineral de dos fragments d'aquests molins, de la mida aproximada d'una caixa de llumins, que es van trobar ja separats del fragment principal in situ en ambdós casos. Les anàlisis petrogràfiques es van fer sobre una làmina prima obtinguda de la roca amb l'ajuda d'un microscopi petrogràfic, i les de química mineral sobre les mateixes làmines primes de roca, polides fins a obtenir una superfície especular i recobertes amb grafit, amb una microsonda electrònica Cameca SX 50.

A fi de comprovar-ne exactament la procedència, es van anar a mostrejar a Itàlia i s'analitzaren pel mateix mètode mostres de les possibles àrees font als volcans de Vico, Roccamonfina, Orvieto i Bagnoreggio. Es va aprofitar per a la seva identificació la presència d'un altre mineral (clinopiroxè de color verd) que es troba a la roca íntimament associat a la leucita, i que presenta petites però significatives diferències composicionals a cadascun dels volcans.

En conjunt, podem resumir que totes les evidències analítiques permeten suposar per a les peces de Barcino un origen a les pedreres de les rodalies de la ciutat d'Orvieto. Aquestes pedreres han estat documentades com a centre de producció de molins rotatoris des del temps dels etruscs fins al renaixement, i diferents autors han postulat el transport dels molins en època romana des d'un port fluvial proper d'un afluent del Tíber fins a aquest riu i el port d'Òstia, i des d'aquí a la Mediterrània central i occidental.

Aquesta recerca es va presentar com a comunicació al congrés de Geoquímica més important que s'organitza anualment (Goldschmidt Conference 2009) a Davos (Suïssa), ha estat objecte d'un petit resum (vegeu-ne referència) i es pretén publicar el treball extens en una revista especialitzada al llarg de l'any 2011.

Domingo Gimeno-Torrente (Facultat de Geologia, Universitat de Barcelona),
Meritxell Aulinas (Facultat de Geologia, Universitat de Barcelona),
José Luis Fernández-Turiel (ICTJA, CSIC), Montserrat Pugès (MUHBA-Servei d'Arqueologia) i
Daniela Novembre (Dip. Scienze della Terra, Università di Chieti)

Bibliografia

Domingo Gimeno-Torrente, Meritxell Aulinas, José Luis Fernández-Turiel, Montserrat Pugès, Daniela Novembre (2009), «Archaeometric evidence of trade of leucite-bearing volcanic-made Roman mills of Pompeian style in NE Hispania (Spain)», *Geochimica Cosmochimica Acta*, volume 73, 13, Suplement 1, A437.

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 236

Tractament de metalls contemporanis

Els objectes contemporanis que es troben en algunes intervencions arqueològiques plantegen nous reptes per als historiadors i restauradors. Els materials moderns, els diversos aliatges i els seus problemes de conservació obren nous interrogants sobre el valor que poden tenir històricament aquests objectes, la necessitat i oportunitat de restaurar-los i com fer-ho, o la possibilitat real que hi ha de mantenir-los, entre d'altres.

Davant aquest nou repte, a l'Institut Químic de Sarrià (URL) hem fet l'estudi, com a assaig, de dues peces metàl·liques amb greus problemes de corrosió, procedents del refugi antiaeri de la plaça Vila de Madrid. L'objectiu és analitzar la possibilitat d'aturar el seu deteriorament i establir l'eficàcia del tractament d'estabilització per a la seva conservació futura.

Es realitzen les anàlisis amb SEM-EDX dels productes de corrosió superficials per conèixer la seva composició. Els resultats mostren principalment òxids de ferro i de zinc barrejats amb alumini, silici, calci... (elements propis del sòl).

El tractament de plasma fred emprat pot estabilitzar els objectes però no s'ha arribat al nivell òptim per a la seva conservació. Es detecta que els òxids superficials, barrejats amb terra, presenten una morfologia molt compacta amb gran deteriorament de l'ànima metàl·lica de l'objecte, grau de corrosió que, en aquest cas, els ha fet insalvables.

Tanmateix, el ventall de noves tècniques d'estudi i de tractament de materials que es desenvolupen contínuament, permeten anar obrint noves portes per a la investigació històrica i científica, alhora que comporta nous reptes per als restauradors i conservadors, per tal de resoldre les problemàtiques que aquesta nova tipologia patrimonial d'objectes contemporanis planteja.

María José Alcayde

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 238

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 239

04 MHB* Laboratori-A4 29/11/10 12:58 Página 240

Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2009